

500 LET DĚKANSKÉHO KOSTELA V MOSTĚ
500 JAHRE DER DEKANKIRCHE ZU BRÜX

KOSTEL
NANEBEVZETI
PANNY MARIE
V MOSTĚ

Evropská unie, Evropský fond pro
regionální rozvoj.

**500 LET KOSTELA NANEBEVZETÍ
PANNY MARIE V MOSTĚ**

**500 JAHRE DER KIRCHE MARIÄ
HIMMELFAHRT IN MOST**

500 let kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě 500 Jahre der Kirche Mariä Himmelfahrt in Most

Príspevky z mezinárodní konference v rámci přeshraničního projektu „Mostecký dóm má 500 let“, Most 12.10. 2017

Beiträge der internationalen Tagung im Rahmen des übergreifendes Projektes „Brüxer Dom hat 500 Jahre“, Most 12.10. 2017

Vydáno za finanční podpory / Gedruckt mit finanzieller Unterstützung von:

Europäische Union. Europäischen
Fonds für regionale Entwicklung.
Evropská unie. Evropský fond pro
regionální rozvoj.

K vydání připravil / Herausgegeben von: Michal B. Soukup
Překlad / Übersetzung: Martina Eisner, Gabriela Glöcknerová, Gerta Liptáková
Jazyková korektura / Sprachliche korrektur: Lucie Černá
Administrativní spolupráce / Administrativ Mitarbeit: Eva Hladká
Grafické zpracování a sazba / Grafische bearbeitung und Satz: Martin Šil
Tisk a výroba / Druck und Produktion: Tiskárna K&B Most, www.tiskarnakb.cz

© Oblastní muzeum v Mostě / Regionalmuseum in Most
www.muzeummost.cz

Za obsah příspěvků odpovídají autoři.
Für den Inhalt der Beiträge sind die Autoren eigenverantwortlich.

ISBN: 978-80-906560-2-4

**Oblastní muzeum
v Mostě**

PŘÍSPĚVKOVÁ ORGANIZACE
ÚSTECKÉHO KRAJE

OBSAH / INHALT

Předmluva	5
<i>Vorwort</i>	5
Martin Myšíčka	
Kniha účtů ke sbírce na stavbu děkanského kostela	7
<i>Rechnungsbuch zur Sammlung für den Bau der Dekanalkirche</i>	17
Renáta Klucová	
Reliéfy empory mosteckého kostela	27
<i>Reliefs an der Empore der Kirche in Most</i>	41
Michal B. Soukup	
Připomínka archeologického výzkumu děkanského kostela v Mostě (1970-1971)	51
<i>Das Andenken der archäologischen Forschung der Dekanalkirche in Most (1970 -1971)</i>	56
Jörgen Förster †	
Stavitel Jacob Haylmann za Schweinfurtu, město Annaberg a jejich vliv na vybudování děkanského chrámu v Mostě	57
<i>Der Baumeister Jacob Haylmann von Schweinfurt und die Verbindung von Annaberg zur Grundsteinlegung für den Wiederaufbau der Dekanatskirche in Most vor 500 Jahren</i>	62
Petr Fišer	
Jak vznikala poštovní známka k 500. jubileu mosteckého kostela?	69
<i>Wie entstand die Briefmarke zum 500. Jubiläum der Kirche in Most?</i>	72
Příloha / Anhang	
Snímky z průběhu projektu	75
<i>Projektaufnahmen</i>	75

PŘEDMLUVA

Konference, na které byly představeny následující referáty, byla vyvrcholením projektu „Mostecký dóm má 500 let“ podaného ve Fondu malých projektů Euroregionu Krušnohoří v Programu přeshraniční spolupráce Česká republika – Svobodný stát Sasko 2014-2020. Partnery projektu byli Oblastní muzeum v Mostě, příspěvková organizace a Grosse Kreisstadt Annaberg – Buchholz, Städtische Museen, Erzgebirgsmuseum.

Cílem společných snah však nebylo jen připomenutí mosteckého výročí, ale i zdůraznění silného propojení děkanského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě a kostela Svaté Anny v Annabergu – Buchholzi. A především rozvoj spolupráce mezi muzei v Mostě a Annabergu.

Pevně věřím, že tento rozsahem nevelký sborník příspěvků zůstane důstojnou připomínkou společných aktivit, které jsme v mimořádně přátelské atmosféře realizovali v roce 2017. Všem účastníkům projektu za to náleží upřímné poděkování.

Michal Soukup
Ředitel Oblastního muzea v Mostě

VORWORT

Die Konferenz, bei welcher folgende Beiträge vorgestellt wurden, war der Höhepunkt des Projektes „Brüxer Dom hat 500 Jahre“, eingereicht im Fond kleiner Projekte der Euroregion Erzgebirge im Programm der grenzüberschreitenden Zusammenarbeit Tschechische Republik – Freistaat Sachsen 2014 - 2020.

Partner des Projektes waren das Regionalmuseum in Most und die Große Kreisstadt Annaberg – Buchholz, Städtische Museen, das Erzgebirgsmuseum. Ziele der gemeinsamen Bemühungen war aber nicht nur die Erinnerung an den Jahrestag in Most, jedoch auch die Betonung der starken Verbindung der Dekanalkirche Maria Himmelfahrt in Most mit der St. Annenkirche in Annaberg – Buchholz. Und vor allem die Entwicklung der Zusammenarbeit zwischen den Museen in Most und Annaberg – Buchholz.

Ich glaube fest, daß dieses in seinem Ausmaß nicht sehr großes Sammelbuch der Beiträge eine würdige Erinnerung an die gemeinsamen Aktivitäten bleibt, welche wir in einer außergewöhnlich freundschaftlichen Atmosphäre im Jahr 2017 realisierten. Allen Teilnehmern des Projektes gebührt dafür ein aufrichtiges Dankeschön.

Michal Soukup
Direktor des Regionalmuseums in Most

KNIHA ÚČTŮ KE SBÍRCE NA STAVBU DĚKANSKÉHO KOSTELA

Martin Myšička

Po březnovém požáru města roku 1515 nastala stavební obnova města, kterou Vladislav Jagellonský podpořil četnými úlevami a pomocí zdejších měšťanům. Panovníkovu účast na rekonstrukci města dokládá četnost a frekvence jím vydaných listin, především v období let 1515–1517. Jednalo se o prominutí všech daní a dávek královské komoře,¹ přímou finanční pomoc² nebo další podporu městské ekonomiky.³

Při požáru byl poškozen i děkanský kostel a to tak značně, že bylo rozhodnuto o jeho nové výstavbě a rozšíření. Starost o opravu kostela připadla městu, které od roku 1501 vykonávalo nad kostelem patronátní právo.⁴

Stavba nového kostela však představovala pro město velkou finanční zátěž. Rozhodlo se proto pro tuto potřebu požádat o zorganizování odpustkové sbírky.⁵ Veřejnou sbírku na stavbu kostela již 25. května 1515, jako první, povolil kardinál a papežský legát Tomáš a zaručil případným dárcům odpustky.⁶ Papež Lev X. pak ve své bule vydané 25. ledna 1516 ve Florencii vyhlásil také pro následující rok odpustky každému, kdo přispěje na obnovu kostela. Částka byla stanovena ve výši týdenních nákladů na živobytí dárce a jeho rodiny. Další formou podpory mohlo být darování stavebního materiálu nebo pomoc na stavbě vlastními silami, a to ve stejné hodnotě.

¹ Státní okresní archiv Most (SOkA Most), Archiv města Most (AM Most), inv. č. 104. Listina ze dne 15. 4. 1515, kterou panovník odpoustí daně na deset let.

² Dochovaly se panovnické listy z 15. dubna 1515 purkmistrům a radám měst Ústí nad Labem, Plzně, Domažlic a Poličky, aby se připojili spolu „s poctivými Pražany všech tří měst a s jinými městy našimi v království českém“. Tamtéž, inv. č. 105–108. Dne 16. dubna 1515 panovník nařídil vyplácet po pět let z královské komory 100 kop pražských grošů na obnovu města, inv. č. 109.

³ Dne 3. června povolil městu nový výroční trh v pondělí před květnou nedělí. *Codex Iuris Municipalis (CIM) III. Privilegia královských měst venkovských v království českém z let 1420–1526*, edd. Gustav FRIDRICH - Jaromír ČELAKOVSKÝ, Praha 1948, s. 1143, č. 640. O den později povolil navýšit clo z dovážených slanečků (CIM III, s. 1146, č. 642) a potvrdil Mostečanům jejich dosavadní královská privilegia. (SOkA Most, AM Most, inv. č. 110).

⁴ Tamtéž, inv. č. 91. Listina ze dne 20. 4. 1501 a inv. č. 92, vidimace ze dne 7. 3. 1502. Patronátní právo potvrdil městu papež Alexandr VI. na přímlovu Vladislava II. Do té doby patronátní právo náleželo zderazskému klášteru v Praze.

⁵ Podobné sbírky nebyly v takovýchto případech neobvyklé. Sbírkou, ovšem mnohem menšího rozsahu, uspořádalo město např. též v roce 1578, kdy ho taktéž postihl požár. Tamtéž, soudní kniha, inv. č. 452, sign. 8 D/5, fol. 262b–267a.

⁶ Tamtéž, inv. č. 114. Vidimace ze dne 28. 1. 1516.

Peníze získané v prvním roce na financování stavby nestačily, proto byla odpustková sbírka prodloužena ještě na léta 1518 a 1519. Povolení ke sbírce od krále Ludvíka Jagelonského následovalo 26. září 1516. Žádá v něm, aby města v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v Lužici vycházela sbírkovým komisařům vstříc⁷. Jak se nepřímo dovidáme z textu pozdějších listin, obdobné svolení vystavil Mostečanům též polský král Zikmund I. Další doporučení obdrželi i od Lukáše z Grunenberku, vikáře františkánů-observantů ve Slezsku, který v listě ze dne 22. srpna 1516, s ohledem na papežský souhlas, doporučil klášterům své provincie příznivě přijímat komisaře sbírky na obnovu farního kostela.⁸ Taktéž mišeňský biskup Jan ze Salhausenu, na podkladě buly papeže Lva X., povolil ve své diecézi odpustkovou sbírku ve prospěch stavby nového kostela v Mostě.⁹ Pro pražskou diecézi vyhlásil odpustky dne 4. prosince téhož roku administrátor pražského arcibiskupa Jan Žák.¹⁰ Poslední krok k zahájení sbírky učinili purkmistr a rada města Mostu, kteří, na základě souhlasu papeže a českého a polského krále s konáním sbírky, jmenovali dne 23. prosince 1516 mosteckého faráře Mikuláše (Nicolaus) Buschera a měšťana magistra Ulricha Burkharda hlavními komisaři této sbírky pro celé území Čech, Moravy, Slezska a Lužice.¹¹

Výnosy a výdaje sbírky zachycuje účetní kniha vedená v letech 1517–1519¹² (obr. 1). Knihu tvoří 142 folií a torzovitě dochované přidešti, které bylo při restaurování v roce 1969 všito na konec knihy.¹³ Použitý papír obsahuje dva druhy vodoznaků.

Na 70 listech se nalézá koruna s diadémem a ojedinělý filigrán na foliu 52 představuje býcí hlavu.¹⁴ Evidenci účtů byl pověřen písař Marten Rauber (Rouber), který si před samotnými zápisy na prázdný papír vyznačil olůvkem jednoduchou osnovu ze tří svislých čar. Tím vznikly čtyři sloupce, které mu umožňovaly vést příjmy a posléze i výdaje v jednotné struktuře. Kniha samotná je rozdělena na dvě části. Na foliích 1–48 písař evidoval veškeré výnosy, které z odpustkové sbírky plynuly. Zápisy v této části knihy nejsou řazeny chronologicky, písař upřednostnil tematické hledisko. Záznamy jsou uskupeny podle měst, ve kterých sbírka probíhala, a ta jsou řazena podle toho, kdy se v nich sbírka konala. Zpočátku písař vyčlenil pro každé město jedno folio, ale během roku 1518 začal psát nová města na každou stranu folia.

Záznamy o vybraných sumách mají více méně jednotnou formu. Téměř všechna folia jsou v záhlaví nadepsána letopočtem a názvem města, které v prvním roce vedení knihy písař zvyrazňoval silnějšími tahy perem. Tento zvyk však během roku 1518 opustil, takže jména měst mají stejnou výšku jako

⁷ Tamtéž, inv. č. 117.

⁸ Tamtéž, inv. č. 116.

⁹ Tamtéž, inv. č. 122. Listina ze dne 3. 12. 1516.

¹⁰ Tamtéž, inv. č. 123.

¹¹ Tamtéž, inv. č. 125.

¹² Tamtéž, inv. č. 6660.

¹³ Restaurátorská zpráva je vězáná přímo do knihy.

¹⁴ MYŠIČKA, Martin – EBELOVÁ, Ivana – HAŠILOVÁ, Helena, *Rejstřík stavby děkanského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě 1517-1519*, Ústí nad Labem 2006, s. 24.

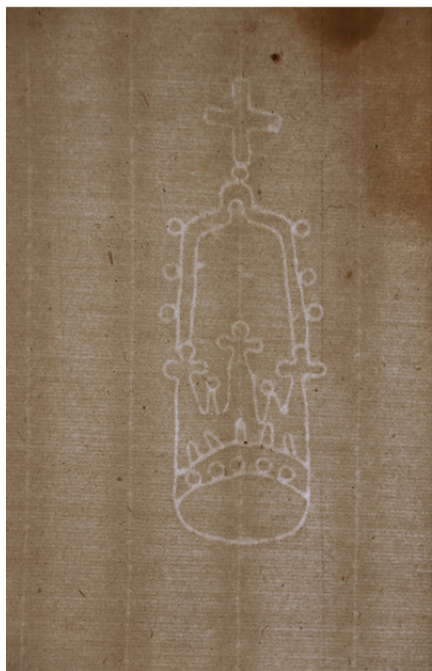
Obr. 1: Účetní kniha, Foto: Jiřina Fenclová

Abb. 1: Rechnungsbuch, Foto: Jiřina Fenclová

Obr. 2: Filigrány, Foto: Jiřina Fenclová

Abb. 2: Wasserzeichen, Foto: Jiřina Fenclová

zbývající text. Také rozvržení textu na stránkách je v prvním roce vedení knihy viditelně pečlivější. Zápisy jsou členěny tak, aby po obou stranách zůstávaly stejné mezery. Položky příjmů jsou kvůli snadnému sčítání kop, grošů a denárů řazeny do úhledných sloupců.

Pod nadpisem následují odstavce s podrobnějšími poznámkami o průběhu konkrétní sbírky, tj. datum konání a jména zúčastněných sbírkových komisařů. Písař vycházel z podkladů, které mu po návratu předkládali členové výprav. Komisaři pravděpodobně neobdrželi konkrétní pokyn (či se jim neřídili), jak přesně mají být zprávy z cest vedeny. Jejich hlášení proto neobsahovala vždy totožné údaje. Některé záznamy jsou proto stručnější. Nejsou v nich např. důsledně vyjmenováni všichni komisaři jedné výpravy. Pokud komisaři zaznamenali pouze vybrané částky a nikoli přesnou dobu pobytu, je uvedeno u všech měst jedné výpravy až datum příjezdu komisařů do Mostu. To u některých výprav mnohdy ztěžuje stanovení jejich přesného itineráře. Pod odstavcem o průběhu sbírky následuje přehled vybraných mincí, které jsou pro větší přehlednost rozděleny po řádcích podle jednotlivých druhů a vah měn či peněžních závazků. Občas písař při velké rozmanitosti mincí shrnul všechny pod označení „allerey muntze“ a sečetl dohromady. Výslednou částku z každé výpravy písař přepočítal na míšeňské groše a zapsal do pravého sloupce. Pokud se ve městě sbírka konala opakovaně, písař připsal záznam na příslušnou stránku. V roce 1518 a někdy i pro rok 1519 použil písař místo letopočtu obrat „in anderem jar“. Správný rok je poté možno určit jen po sestavení itineráře cest a podle jmen zúčastněných. Pod všemi zápisy je čarou oddělený celkový součet v groších vybraný v daném městě.

Ojedinele se stávalo, že komisaři sčítali během cesty všechny vybrané peníze dohromady a z několika měst přivezli jediný údaj o konečné sumě. Pak ovšem musel písař evidovat více měst na jednom listu. To se stalo v roce 1517 hned ve čtyřech případech. Plzeň je tak sečtena spolu s Horšovským Týnem. Také u výpravy do jižních Čech, kde u Českých Budějovic, Českého Krumlova a Jindřichova Hradce písař Rauber mohl pouze poznamenat: „*Ist uns nicht uberantwort wurden, darfen wir es auch nicht vorrechnen*“. Ještě nepřehlednější údaje poskytli magistr Joannes, Jorge Waytrog a bakalář Andeas, kteří navštívili města „*in der Slesyen*“, kde na dvou cestách vybrali 1324 kopy a 39 grošů. Ovšem sám Rauber, který spolu s komisařem Jorgem Waytrogem navštívili pět lužických měst, nebyl při své vlastní výpravě příliš pečlivý. Po návratu, bez jakéhokoliv rozlišení o datu, městu nebo druhu mincí, zaúčtoval celkem 732 kopy a 40 grošů. Z poznámek v účetní knize se zdá, že do ní písař zapisoval z jakýchsi pomocných záznamů či lístků (zetel), které mu předkládali komisaři po návratu z výprav. Tyto písemné poklady se ovšem nedochovaly.

Tento způsob zápisů se používal pro města v Čechách, Sasku, Lužici a Slezsku, která komisaři navštěvovali opakovaně. Moravská a několik slezských měst, kam komisaři zavítali jen jednou na jaře roku 1518, jsou pouze společně vyjmenována pod sebou s uvedením vybrané částky. Uvedenému schématu se vymyká ještě záznam o finančním daru saských vévodů Jiřího a Friedricha, kde není uvedena žádná datace, ale podle výdajů ze služební cesty jej lze

přibližně datovat do března roku 1518. Vedle toho jsou na foliu 29 uvedeny příspěvky sedláků a rychtářů z okolních vsí (Janov, Souš a Konobříž) tvořené penězi i dary v naturálních - jednalo se především o koně a stavební materiál (kámen). Dále jsou zde zaznamenány roční činže ze vsí Velebudice, Krásný Dvůr, Čachovice a Nová Víska.

Na posledním foliu evidujícím příjmy je uveden celkový součet 12.673 kop, 20 grošů, 4 denáry, respektive 14.785 zlatých, 34 krejcarů. Pokud provedeme kontrolu všech příjmů, dojdeme k částce 12.154 kopy a 21 groš. Tento zjevný nepoměr mezi uvedenou částkou a revizí mohl vzniknout chybným matematickým součtem, případně pozdější ztrátou některých folií.¹⁵ Početní chyby se ostatně vyskytují, i když jen sporadicky, v celé knize. Jak v části příjmové, tak i při účtování výdajů.

Druhá část knihy sloužila k evidenci výdajů souvisejících jak s organizací sbírky, tak se stavbou kostela. První výdaj pochází ze 3. května 1517, kdy byly vyplaceny první odměny organizátorům sbírky. Poslední výdaje na stavbu kostela jsou zaznamenány k 10. prosinci 1519. Za uvedenou dobu písař Rauber zaznamenal do knihy celkem 3109 výloh.

Záznamy zapisoval písař do stejné osnovy jako příjmy. Nejširší sloupec sloužil pro charakteristiku výdajů a ve vedlejších sloupcích jsou uvedeny číselné údaje. Také tyto strany jsou v záhlaví nadešly letopočtem, pod kterým následují výdaje. Na konci strany je dílčí součet všech uvedených údajů.

Tyto záznamy mají víceméně podobnou formu. Oproti první části knihy jsou řazeny čistě chronologicky. Písař stručně zaznamenal v pořadí komu, za co, kdy a kolik bylo z vybraných peněz vyplaceno. Výraznější rozdíl lze nalézt pouze mezi mimořádnými či občasnými výlohami, které jsou mnohem podrobnější, a mezi těmi, které se pravidelně opakovaly a jsou více heslovité.

Zpočátku převažují jednorázové platby. V úvodu druhé části knihy (fol. 55) písař zaznamenal, že nyní následují výdaje a jako první uvádí vyplacení odměn sbírkovým komisařům. Jedná se převážně o proplacené diety ze služebních cest. Po zahájení stavebních prací v létě 1517 k nim přibývaly a postupně převládaly stručněji vedené výdaje kameníkům, zedníkům, formanům, kovářům a dalším řemeslníkům. Zde nejsou, až na výjimky u některých mistrů, uváděna jména, pouze profese, počet odpracovaných dnů a částka.

Kromě běžných vydání museli organizátoři ve spojitosti se sbírkou provést ještě jednu zásadní platbu. Město mělo za povinnost odevzdat z konečné vybrané sumy celou třetinu (tercia pars) papežské kurii.

¹⁵ Podle restaurátorské zprávy došlo k odstranění některých folií, respektive je zmiňován vyšší počet folií (167) před restaurátorským zásahem, než kolik jich má kniha dnes. Nevíme však, zda chybějící folia byla popsána či nikoliv a tuto informaci bohužel nelze zjistit ani ze starší literatury.

Peníze byly, prostřednictvím finančního domu Fuggerů v Augsburku a jeho pobočky v Lipsku, odeslány do Říma v celkem osmi splátkách.¹⁶ Dohromady papežská kurie obdržela 4.607 kop 50 grošů 4 denáry ve zlatě. Matematicky tato suma přesnou třetinu o něco málo převyšuje, protože papežský díl organizátoři odhadovali a postupně upřesňovali podle pravděpodobného výnosu sbírky. Další část vybraných peněz byla mimo stavbu kostela použita i na financování stavby fary, budovy městské školy s příbytkem pro učitele nebo také stáji pro koně, které používali komisaři při služebních cestách. Podrobné záznamy o výdajích jsou vedeny také o obstarání nákladnějšího vnitřního vybavení kostela (zvonů, varhany, hlavní oltář, monstrance) aj. Zde jsou zaznamenány nejen jména většiny účastníků (mistři a jejich pomocníci, poslové apod.), ale i různé poznámky o okolnostech a průběhu zaplaceného počinu.

Výdaje zaznamenané v knize Martenem Rauberem dosáhly částky 12.634 kopy 31 groš. Ovšem po revizi všech jeho chybných součtů získáme sumu ve výši 12.755 kop 14 grošů. Celkové sumy se pochopitelně nikdy nedosáhlo v absolutní výši, protože jak hotovost průběžně přibývala, odečítaly se z ní zároveň postupně platy komisařům a výdaje na zahájenou obnovu kostela.

Díky záznamům v knize si můžeme učinit představu o nejen o příjmech a výdajích sbírky, ale i jejím fungování a organizaci. Komisaři sbírky zpočátku, především v prvním roce, cestovali jednotlivě a navštěvovali jen města v blízkém okolí. Ovšem při putování na delší vzdálenosti už museli cestovat minimálně ve dvojicích či trojicích. Někteří byli na cesty vysíláni často a navštívili tak většinu měst, jiní jsou v účtech zaznamenáni jako sbírkoví komisaři jen jednou či dvakrát. Po dobu každé cesty, která trvala od jednoho dne až do dvou měsíců (podle vzdálenosti a počtu navštívených měst), se komisaři prokazovali ověřenými listy s povolením sbírky či různými doporučujícími listy, jejichž vidimace pořídil pražský administrátor Jan Žák. Některé z nich se dochovaly v městské registratuře. Na cesty po Čechách a Sasku používali komisaři služební koně. Při cestách na delší vzdálenosti, do Slezska či na Moravu, měly výpravy k dispozici vůz krytý plachtou a jednoho až dva služební koně. Někdy komisaře doprovázel i sluha. Kromě ověřovacích listů byly výpravy vybaveny železnou pokladničkou na vybrané mince. Tu zabezpečovaly dva zámky, přičemž jeden klíč vlastnil podle pokynů v královském povolení farář Mikuláš Buscher a druhý měšťan Ulrich Burkhard.

Komisaři si během cesty sami hradili veškeré cestovní výdaje za stravu, ubytování, ustájení koní a jejich potravu (pokud s sebou nevezli přidělené zásoby ovsa, což některé výpravy činily) a teprve po návratu do Mostu

¹⁶ Splátky byly provedeny ve dnech 8. 9. 1517 (1230 kop 40 gr.), o novoročním trhu v roce 1518 (512 kop 1 gr. 1 d.), dne 9. 2. 1518 (1079 kop 8 gr.), na velikonoční trh roku 1518 (482 kop 30 gr.), v září 1518 (536 kop 27 gr. 1 d.), na svatomichalský trh roku 1518 (320 kop 46 gr.), na velikonoční trh roku 1519 (393 kop 30 gr. 2 d.) a v srpnu 1519 (52 kop 48 gr.).

¹⁷ SOKA Most, AM Most, inv. č. 114, 115, 120, 121, 126, 127.

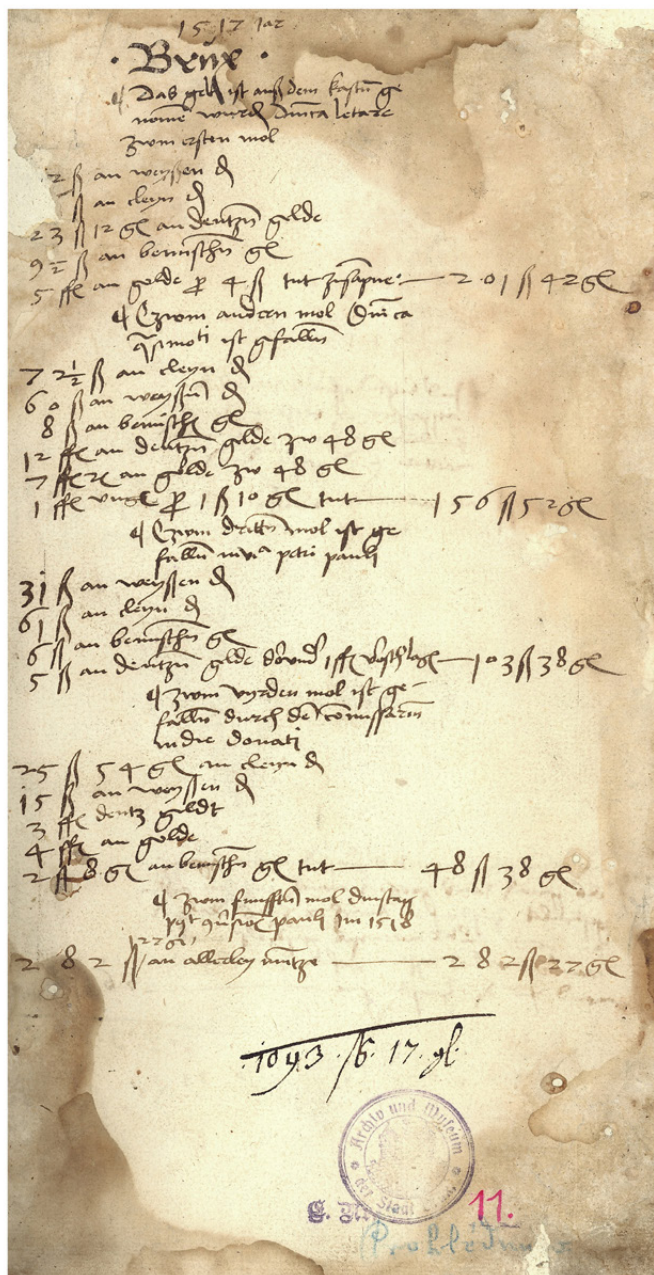
a po předložení účtů je dostali zpětně proplaceny. Stejně tak sluhu vypláceli buď komisaři během cesty a vydané služné se jim proplácelo po návratu v rámci celkového vyúčtování, nebo sluha nedostával plat na cestě, ale cestovně a služné mu bylo vyplaceno samostatně až v Mostě ze sbírkové pokladny.

Po příjezdu do každého města se tamnímu purkmistru a faráři prokázali listem a pokladničku otevřeli v místním kostele, případně klášteře. V každém místě nechali komisaři otevřenou pokladnu nejvýše jeden den, při kratších vzdálenostech stihli navštívit dokonce i dvě či tři města za den. O každé návštěvě a množství vybraných peněz vedli rovněž evidenci. Po návratu do Mostu se za přítomnosti hlavních komisařů veškeré získané peníze, jakož i peněžní závazky vyňaly z cestovních kasiček, spočítaly a roztrídily podle druhů mincí a poté zapsaly do knihy.

Obr. 3: Mapa s městy, která se zapojila do sbírky na mostecký kostel.

Abb. 3: Karte mit Städten, die sich der Sammlung für die Kirche in Most anschlossen.

Obr. 4: První folio účetní knihy - záznamy o příspěvcích mosteckých měšťanů na stavbu kostela. Foto: Jiřina Fenclová

Abb. 4:

Erste Folio des Rechnungsbuches - Eintragungen über Zuschüsse der brüxer Bürger für den Bau der Kirche. Foto: Jiřina Fenclová

Postup komisařů byl popsán v instrukci, kterou pro potřeby organizátorů vytiskl lipský knihtiskař Michel Lotter. Do dnešních dnů se dochoval jediný výtisk, který je uložen v Saské zemské univerzitní knihovně v Drážďanech.¹⁸

Hlavní zájem na obnově kostela měli pochopitelně sami obyvatelé Mostu. První „otvírání pokladny“ tak proběhlo právě mezi mosteckými měšťany. Dne 22. března 1517 společně vybrali 201 kopu a 42 pražské groše. Následovaly sbírky ve dnech 19. dubna, 28. června a 7. srpna. V následujícím roce se pokladna otvírala ve dnech 25. ledna, 10. července a 4. srpna. Celkem mostečtí měšťané přispěli částkou, kterou písař sečetl a přepočítal na 1196 kop 39 míšeňských grošů. Součet je ovšem chybný, neboť je vyšší o 20 grošů. Jedná se o vůbec nejvyšší částku vybranou v jednom městě. Je to pochopitelné. Nejvýznamnější roli zde sehrál především patriotismus a nezanedbatelné bylo jistě i praktické opatření panovníka z 19. června 1515 o odvodu poloviny královského ungeltu na obnovu veřejných staveb ve městě.¹⁹

Sbírka tedy začala 22. března 1517 v Mostě a její trvání lze ukončit dnem 1. května 1519, kdy se komisaři Rumpel a Vetter vrátili z cest po západních a jižních Čechách. V prvním roce se uskutečnilo celkem 24 cest, během nichž byly 45x vystaveny pokladny na přijímání darů a to 37x v Čechách a na Moravě a 8x v Sasku, Lužici a Slezsku. Do některých měst zavítali komisaři opakovaně. Jirkov, Chomutov, Kadaň, Budyně nad Ohří, Libochovice, Ostrov nad Ohří, Plzeň a Annaberg komisaři navštívili dvakrát, do Krupky a Duchcova přijeli během roku 1517 dokonce třikrát. Dále víme o bližší neurčeném počtu měst „in der Slesyen“. Polovinu cest představovaly návštěvy, které mířily jen do jediného města. Další dvanáct výprav navštívilo alespoň dvě města, nejvýše však pět měst. Deset výprav putovalo po Čechách a Moravě, zbývající dvě zahrnovaly Sasko, Lužici a Slezsko. V tomto roce přibýlo do pokladny 5379 kop 49 grošů a 1 denár.

Následujícího roku se organizace sbírky výrazně zlepšila. Výprav bylo vysláno sice jen deset, zato komisaři podnikli rozsáhlejší cesty, při nichž navštívili vždy více měst najednou. Komisaři otevřeli pokladny 61x. Z toho 52x v Čechách a na Moravě (opakovaně pak v Kadani, Ostrově nad Ohří, Lokti, Horním Slavkově, Plzni, Českých Budějovicích a Českém Krumlově) a též v devíti městech v Lužici a Slezsku. Mimo to opět navštívili další města „in der Slesyen“. Samostatně zamířili jirkovský farář Franz a Wenzel Genshals pouze do Krupky. Nejdleší a nejméně úspěšná výprava tohoto roku podnikli na jaře Hans Hawlik, Marten Vetter a bakalář Nell, kteří navštívili 27 měst a vesnic na Moravě a Horním Slezsku. Jejich cesta vynesla 1.456 kop a 17 grošů, tj. více než čtvrtinu z celkové částky 4984 kop 52 grošů a 1 denáru, kterou se podařilo vybrat v roce 1518.

Ve třetím a posledním roce odpustkové sbírky organizátoři vyslali pouhých pět výprav, které však obsáhly 49 měst: v Čechách (21) a v Sasku,

¹⁸ Sächsische Landes- und Universitätsbibliothek Dresden. *Ordinationes et Instructiones pro executoribus plenissimarum indulgentiarum sacratissimi Jubilei: in fauorem ecclesiae parochialis opidi Brux per sanctissimum dominum nostrum Papam Leonem decimum gratioses concessarum.*

¹⁹ Panovník upravil použití královských daní, od jejichž placení Mostecké osvobodil: každý měšťan musel použít polovinu ungeltu na výstavbu svého domu a druhou odvést obci na opravu města a obecních statků. SOKa Most, AM Most, inv. č. 112. Listina ze dne 19. 6. 1515.

Lužici a Slezsku (28). Také v tomto roce převažovala města navštívená v rámci jedné výpravy (47) nad těmi, která komisaři navštívili pouze samostatně (2). Začátkem února 1519 se vydali komisaři Franz Purmann a magistr Rumpel na vůbec nejdější cestu zorganizovanou během celé sbírky. Během února a března navštívili 33 měst v Čechách, Lužici, Sasku a Slezsku, kde získali ve prospěch farního kostela 1210 kop 45 grošů a 2 denáry. I když výnos nedosahoval úrovně z moravské výpravy předchozího roku, přeci jen se jednalo o naprostou většinu peněz vybraných v roce 1519. V tomto roce se totiž podařilo vybrat už jen 1375 kop 47 grošů a 3 denáry.

Na první pohled je zřejmé, že počet navštívených měst neměl příliš vliv na výši celkové vybrané částky. Množství získaných peněz rok od roku klesalo, což je nejlépe vidět ve městech, která komisaři navštívili opakovaně. Např. v nejčastěji (tj. pětkrát) navštívené Krupce se sice celkem vybralo 199 kop 49 grošů, avšak přes třetinu (70 kop 36 gr.) vybral jirkovský farář Franz hned poprvé 27. března 1517. Když se do města vypravil o čtyři dny později, vybral 36 kop 29 gr. a 10. srpna pak 33 kop 51 gr. V roce 1518 spolu s Wenzlem Genshalsem získali ještě 38 kop 51 gr., ale Franz Purmann a magistr Rumpel dne 22. března 1519 už pouhých 9 kop.

Zpočátku navštěvovali komisaři jen města v severozápadních Čechách. Pokud zamířili do vzdálenějších oblastí, jejich cíle tvořila pouze větší sídla (Brno, Olomouc, Vratislav). U obyvatel měst v bezprostřední blízkosti můžeme předpokládat vyšší ochotu věnovat na kostel větší částku. Stejně tak zákonitě rostla částka s významem a velikostí samotného města. To je další důvod, proč se stal první rok finančně neúspěšnějším. V roce 1517 podnikali komisaři především jednorázové cesty do jednoho, nanejvýše dvou bezprostředně sousedících měst. Také fakt, že některá města různí komisaři navštěvovali opakovaně, může svědčit o nepříliš dobře zvládnuté organizaci sbírky, alespoň v jejích počátcích. Teprve od roku 1518 došlo na rozsáhlejší výpravy pokrývající větší území. Snížil se tím počet výprav, jejich průběh byl mnohem efektivnější, než když komisaři navštívili jen jedno město a poté se vrátili zpět do Mostu. Po stránce organizační vykazovala sbírka zlepšující se tendenci. Nicméně z hlediska finančního se výsledky stále více zhoršovaly. Pravděpodobně to představovalo hlavní důvod, proč město ukončilo sbírku již v prvním pololetí roku 1519, ačkoliv v ní mohlo pokračovat až do konce tohoto roku.

Při pohledu na mapu se zakreslenými městy (viz Příloha č. 4), ve kterých byli sbírkoví komisaři úspěšní, je zřetelné jejich nerovnoměrné rozložení. V severozápadních a západních Čechách se táhne relativně hustý pás měst podél Krušných hor. V jižních Čechách se vyskytují jen velká města (Plzeň, České Budějovice, Český Krumlov, Jindřichův Hradec). Oblast středních a východních Čech je zcela prázdná. Tato nesoúměrnost souvisí především s náboženskými poměry. Ve městech s převahou utrakvistů jistě nelze očekávat velikou ochotu tamních obyvatel přispívat na kostel pro konkurenční, papežskou stranu. Pokud se v těchto městech přece jen podařilo nějaké částky vybrat, jednalo se o drobné příspěvky jednotlivců. Proto se vůbec nesetkáváme ani s cestami do nedalekých Teplic, Loun, Žatce či Slaného, ačkoliv např. na žatecké trhy jezdili

komisaři nakupovat pracovní nástroje na stavbu. Lze zřetelně vyslovit názor, že nejzávažnější vliv na úspěšnost komisařů v tom kterém městě mělo především náboženské citění tamních obyvatel. Podle toho si také komisaři pravděpodobně tipovali města k návštěvě i ta, která zcela pominou. Teprve na druhém místě hráli roli další věci - význam a bohatství města, jeho momentální ekonomický stav, blízkost Mostu apod. Bez výrazného vlivu též zůstal status města. Komisaři byli přijímáni v královských městech stejně jako v poddanských, i když těch prvních lze zaznamenat více. Za zmínku též stojí skutečnost, že ačkoliv dárci mohli věnovat kromě finančních prostředků též stavební materiál, až na zanedbatelné výjimky ve vsích v okolí Mostu žádný takový případ nezaznamenáváme. Pochopitelně z ryze praktických důvodů, doprava surovin ze vzdálených míst by byla při tehdejších omezených komunikačních možnostech velmi nepraktická a náklady na organizaci a přepravu by přesáhly hodnotu darovaného materiálu.

Odpustková sbírka na obnovu farního kostela v Mostě představovala jednu z posledních velkých sbírek tohoto druhu na našem území. Konala se v době před vypuknutím náboženské reformace v německých zemích, která podobným akcím nebyla nakloněna, a využívání odpustků a odpustkových listů zavrhovala. Hlavní význam sbírky spočíval především ve skutečnosti, že se podařilo z velké části financovat základní stavbu kostela a v tomto směru svůj účel splnila. Vedlejším efektem cest komisařů pak mohly být informace pro kameníky a další řemeslníky v jiných městech, kteří tak získali možnost dovědět se o chystané rozsáhlé stavbě.

RECHNUNGSBUCH ZUR SAMMLUNG FÜR DEN BAU DER DEKANALKIRCHE *Martin Myšička*

Nach dem Brand im März des Jahres 1515 begann der Wiederaufbau der Stadt, die von Vladislav Jagellonský durch zahlreiche Entlastungen und Unterstützung an hiesige Bürger förderte. Die Teilnahme des Herrschers an der Erneuerung der Stadt wird durch die Anzahl und Häufigkeit der von ihm ausgestellten Urkunden belegt, vor allem im Zeitraum 1515-1517. Es handelte sich um den Erlass aller Steuern und Abgaben an die königliche Kammer¹, direkte Finanzhilfe² und andere Förderung

¹ Staatliches Bezirksarchiv Most (SOKA Most), Archiv der Stadt Most (AM Most), Inv.Nr. 104. Urkunde vom 15.4.1515, durch welche der Herrscher die Steuern für zehn Jahre erlässt.

² Es erhielten sich Herrscherurkunden vom 15. April 1515 den Bürgermeistern und Stadträten von Ústí nad Labem, Plzeň, Domažlice und Polička, damit sie sich gemeinsam mit "ehrliehen Pragern aller drei Städte und mit anderen unseren Städten im Königreich Böhmen anschliessen". Dortselbst, Inv.Nr.105-108. Am 16. April 1515 ordnete der Herrscher an, während fünf Jahren aus der Königskammer 100 Schock Prager Groschen zur Erneuerung der Stadt auszusahlen. Inv.Nr.109

der städtischen Wirtschaft.³ Bei dem Brand wurde auch die Dekanalkirche so stark beschädigt, dass ihr Neubau und ihre Erweiterung beschlossen wurden. Für den Neubau war die Stadt zuständig, denn sie übte seit 1501 das Patronatsrecht über der Kirche aus.⁴

Der Neubau der Kirche stellte jedoch für die Stadt eine große finanzielle Belastung dar.⁵ Deshalb wurde entschieden, zu diesem Zweck eine Ablasssammlung zu beantragen. Die öffentliche Sammlung für den Kirchenbau wurde bereits am 25. Mai 1515 vom Kardinal und Papstlegat Thomas bewilligt, der den Spendern Ablässe sicherstellte.⁶ Der Papst Leo X. erklärte dann in seiner am 25. Januar 1516 in Florenz herausgegebenen Bulle auch für das folgende Jahr Ablässe jedem, der zur Erneuerung der Kirche beiträgt. Der Betrag wurde in Höhe der wöchentlichen Lebenskosten des Spenders und seiner Familie bestimmt. Eine weitere Form der Unterstützung konnte das Spenden von Baumaterial oder Aushilfe bei den Bauarbeiten sein, und dies zum gleichen Wert. Das im ersten Jahr gesammelte Geld reichte für die Finanzierung des Neubaus nicht aus, deshalb wurde die Ablasssammlung noch für die Jahre 1518 und 1519 verlängert. Die Erlaubnis für die Sammlung von König Ludvík Jagellonský folgte am 26. September 1516. Er fordert hier, dass die Städte in Böhmen, Mähren, Schlesien und in der Lausitz den Sammlungs-Kommissaren entgegen kommen.⁷ Wie wir indirekt aus dem Text der späteren Urkunden erfahren, stellte auch der polnische König Zikmund I. den Bewohnern von Most eine ähnliche Genehmigung aus. Eine weitere Empfehlung erhielten sie auch von Lukáš aus Grunenberg, dem Vikar der Franziskaner in Schlesien, der im Brief vom 22. August 1516, mit Rücksicht auf die Einverständnis des Papstes, den Klöstern seiner Provinzen empfahl, die Sammlungs-Kommissare zur Erneuerung der Pfarrkirche wohlwollend aufzunehmen.⁸ Ebenso der Meissner Bischof Jan von Salhausen bewilligte auf der Grundlage der Papstbulle Leo X. seiner Diözese eine Ablasssammlung zugunsten des Kirchenneubaus in Most. Für die Prager Diözese erklärte der Administrator des Prager Erzbischofs Jan Žák¹⁰ Ablässe am 4. Dezember desselben Jahres. Den letzten Schritt zur Eröffnung der Sammlung taten der Bürgermeister und der Rat der Stadt Most, welche - auf Grundlage der Genehmigung seitens des Papstes und des tschechischen und polnischen Königs mit der Sammlung - am 23. Dezember

³ Am 3. Juni genehmigte er der Stadt einen neuen Jahrmarkt am Montag vor dem Palmsonntag. *Codes Iuris Municipalis (CIM) III. Die Privilegien der königlichen ländlichen Städte im Königreich Böhmen aus den Jahren 1420-1526*, edd. Gustav FRIDRICH-Jaromír ČELAKOVSKÝ, Prag 1948, S.1143, Nr.640. Einen Tag später genehmigte er, den Zoll für die importierten Heringe zu erhöhen (CIM III, S. 1146, Nr.642) und bestätigte den Brüdern ihre bisherigen königlichen Privilegien. (SOKA Most, AM Most, Inv.Nr. 110)

⁴ Dortselbst, Inv.Nr.91, Urkunde vom 20.4. 1501 und Inv.Nr. 92, Vidimation vom 7.3. 1502. Das Patronatsrecht bestätigte der Stadt Papst Alexander VI. auf Fürsprache von Vladislav II. Bis zu dieser Zeit gehörte das Patronatsrecht dem Kloster Zderaz in Prag.

⁵ Ähnliche Sammlungen waren in diesen Fällen nicht ungewöhnlich. Die Sammlung, allerdings kleineren Umfanges, veranstaltete die Stadt z.B. auch im Jahre 1578, als sie ebenso ein Feuerbrand betraf. Dortselbst, Gerichtsbuch, Inv.Nr.452, Sign.8 D/5, fol. 262b -267a.

⁶ Dortselbst, Inv. Nr. 114. Vidimation vom 28.1.1516

⁷ Dortselbst, Inv. Nr. 117.

⁸ Dortselbst, Inv. Nr. 116.

⁹ Dortselbst, Inv. Nr. 122. Urkunde vom 3.12. 1516

¹⁰ Dortselbst, Inv.Nr. 123.

1516 den Brüxer Pfarrer Nicolaus Buscher und den Bürger, Magister Ulrich Burkhard zu Hauptkommissaren dieser Sammlung für das gesamte Gebiet von Böhmen, Mähren, Schlesien und der Lausitz ernannte.¹¹

Die Einnahmen und Ausgaben der Sammlung erfasst das Rechnungsbuch, das in den Jahren 1517-1519¹² geführt wurde. Das Buch besteht aus 142 Blättern und einem torsoartiges angeklebten Vorsatzblatt, welches bei der Restaurierung im Jahre 1969 an das Buchende angenäht wurde.¹³ Das verwendete Papier enthält zwei Arten von Wasserzeichen. Auf 70 Blättern befindet sich eine Krone mit Diadem und vereinzelter Filigran am Folio 52 stellt einen Stierkopf dar.¹⁴ Mit der Buchführung wurde der Schreiber Marten Rauber (Rouber) beauftragt, der vor den Eintragungen auf leeres Papier ein einfaches Schema aus drei senkrechten Linien zeichnete. Somit entstanden vier Spalten, die ihm ermöglichten, Einnahmen und später auch Ausgaben in einer einheitlichen Struktur einzutragen. Das Buch selbst ist in zwei Teile aufgeteilt. Auf den Folien 1-48 wurden vom Schreiber sämtliche Einnahmen der Ablasssammlung eingetragen. Die Eintragungen in diesem Buch sind nicht chronologisch, sondern thematisch erfasst. Sie sind nach Städten gruppiert, in denen die Sammlung stattfand, und diese wiederum nach dem Zeitpunkt wieder, wann dort die Sammlung stattfand. Zu Beginn war für jede Stadt ein Blatt bestimmt, jedoch während des Jahres 1518 begann der Schreiber neue Städte auf jede Seite des Blatts zu schreiben.

Die Einträge über eingesammelte Summen haben mehr oder weniger eine einheitliche Form. Fast auf allen Blättern stehen im Kopf die Jahreszahl und der Name der Stadt, die der Schreiber im ersten Jahr der Buchführung mit stärkeren Federzügen hervorhob. Diese Gewohnheit verließ er jedoch im Laufe des Jahres 1518, sodass die Namen der Städte die gleiche Größe wie der restliche Text haben. Auch die Gliederung des Textes auf den Seiten ist im ersten Jahr der Buchführung sichtbar sorgfältiger. Die Eintragungen sind so gegliedert, damit auf beiden Seiten gleiche Abstände bleiben. Die Einnahmen sind in Schocks, Groschen und Denare in ansehnliche Spalten eingetragen, um das Addieren zu vereinfachen.

Unter der Überschrift folgen Absätze mit ausführlicheren Bemerkungen über den Verlauf der konkreten Sammlung, d. h. Datum der Veranstaltung und Namen der beteiligten Sammlungs-Kommissare. Der Schreiber verwendete die Unterlagen, die ihm von den Sammlungs-Kommissaren vorgelegt wurden. Die Kommissare erhielten wahrscheinlich keine konkreten Hinweise (oder sie richteten sich nicht danach), wie genau die Berichte über die Reisen geführt werden müssen. Ihre Berichte enthielten deshalb nicht immer dieselben Angaben. Manche Berichte sind deshalb kürzer. Es werden z. B. nicht konsequent alle Kommissare einer Reise aufgezählt. Falls die Kommissare nur

¹¹ Dortselbst, Inv.Nr. 125.

¹² Dortselbst, Inv.Nr. 6660.

¹³ Restauratorischer Bericht ist direkt in das Buch eingebunden.

¹⁴ MYŠIČKA, Martin – EBELOVÁ, Ivana – HASILOVÁ, Helena, *Rejstřík stavby děkanského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě 1517-1519*, Ústí nad Labem 2006, S. 24.

die gesammelten Summen eintrugen und nicht die genaue Aufenthaltszeit, ist bei allen Städten einer Reise erst das Datum der Ankunft der Kommissare in Most angeführt. Das erschwert bei einigen Reisen die Bestimmung ihres genauen Ablaufs. Unter dem Absatz über den Ablauf der Sammlung folgt die Übersicht der gesammelten Münzen, die zur besseren Übersichtlichkeit nach Art und Gewicht der Währung oder Geldverpflichtungen in Zeilen aufgeteilt sind. Manchmal fasste der Schreiber bei großer Vielfältigkeit der Münzen alle unter die Bezeichnung „allerey muntze“ zusammen und addierte sie. Die Summe jeder Reise rechnete der Schreiber in Meissner Groschen um und trug sie in die rechte Spalte ein. Fand die Sammlung in einer Stadt wiederholt, vermerkte dies der Schreiber auf der jeweiligen Seite. 1518 und manchmal auch 1519 schrieb der Schreiber „in anderem jar“ statt einer Jahreszahl. Das richtige Jahr kann nachher nur nach Reiseroute und nach den Namen der Beteiligten bestimmt werden. Unter allen Einträgen ist die Summe in Groschen, die in der bestimmten Stadt gesammelt wurden, unter einem Strich angeführt.

Vereinzelte geschah, dass die Kommissare während der Reise das gesammelte Geld zusammenzählten und aus mehreren Städten eine einzige Angabe über die Endsumme brachten. Dann musste allerdings der Schreiber mehrere Städte auf einem Blatt erfassen. Das geschah im Jahre 1517 in vier Fällen. Pilsen ist so mit Horšovský Týn zusammengezählt. Auch bei der Reise nach Südböhmen, wo bei České Budějovice, Český Krumlov und Jindřichův Hradec der Schreiber Rauber nur anmerken konnte: *„Ist uns nicht überantwort worden, dürfen wir es auch nicht vorrechnen“*. Noch unübersichtlichere Angaben gaben Magister Johannes, Jorge Waytrog und Bakkalaureus Andreas, die die Städte *„in der Slesyen“* besuchten, wo sie bei zwei Reisen 1324 Schock und 39 Groschen kassierten. Jedoch auch Rauber selbst, der gemeinsam mit Kommissar Jorg Waytrog fünf Lausitzer Städte besuchte, war bei seiner eigenen Expedition nicht besonders sorgfältig. Nach der Rückkehr, verbuchte er insgesamt 732 Schock und 40 Groschen ohne ein Datum, Stadt oder Art der Münzen anzugeben. Aus den Notizen im Kassenbuch ergibt sich, dass der Schreiber die Einträge anhand von Hilfsnotizen oder Zetteln tätigte, die ihm die Kommissare nach der Rückkehr von den Reisen vorlegten. Diese schriftlichen Belege wurden jedoch nicht erhalten.

Diese Art von Einträgen wurde für die Städte in Böhmen, Sachsen, in der Lausitz und Schlesien benutzt, welche die Kommissare wiederholt besuchten. Die mährischen und einige schlesische Städte, wohin die Kommissare nur einmal im Frühjahr 1518 einkehrten, sind lediglich untereinander mit den eingesammelten Summen angegeben. Dem angeführten Schema entzieht sich noch der Eintrag über die finanzielle Spende der sächsischen Herzoge Georg und Friedrich, wo kein Datum angeführt ist. Laut Ausgaben bei der Dienstreise kann man sie jedoch ungefähr in den März 1518 datieren. Daneben sind am Blatt 29 Beiträge der Bauern und Dorfrichter aus den umliegenden Dörfern angeführt (Janov, Souš und Konobře), bestehend aus Geld und Spenden in Naturalien. Es handelte sich besonders um Pferde und Baumaterial (Stein). Weiter sind die Jahreszinsen aus den Ortschaften Velebudice, Krásný Dvůr, Čachovice und Nová Víska eingetragen.

Auf dem letzten Blatt mit dem Gesamtbetrag der Einnahmen steht die Summe von 12.673 Schock 20 Groschen 4 Denare bzw. 14. 785 Gulden, 34 Kreuzer. Bei einer Kontrolle aller Einnahmen kommen wir auf einen Betrag von 12.154 Schock und 21 Groschen. Dieser Unterschied kann durch fehlerhaftes Addieren entstanden sein, eventuell durch den späteren Verlust einiger Blätter.¹⁵ Die Rechnungsfehler kommen übrigens, wenn auch vereinzelt, im ganzen Buch vor. Sowohl im Teil der Einnahmen, als auch im Teil der Ausgaben.

Der zweite Teil des Buches diente zur Erfassung der Ausgaben im Zusammenhang mit der Sammlung sowie mit dem Neubau der Kirche. Die erste Ausgabe stammt vom 3. Mai 1517, als die ersten Entlohnungen den Organisatoren der Sammlung ausgezahlt wurden. Die letzten Ausgaben für den Kirchenbau sind für den 10. Dezember 1519 eingetragen. Während der angeführten Zeit notierte der Schreiber Rauber insgesamt 3 109 Ausgaben. Bei den Einträgen folgte der Schreiber dem gleichen Schema wie bei den Einnahmen. Die breiteste Spalte diente der Beschreibung der Ausgaben und in der Nebenspalte stehen Zahlen. Auch auf diesen Seiten steht im Kopf die Jahreszahl, dann folgen die Ausgaben. Am Seitenende ist eine Zwischensumme aller angeführten Angaben.

Diese Notizen haben mehr oder weniger eine ähnliche Form. Im Gegensatz zum ersten Teil des Buchs sind sie rein chronologisch geordnet. Der Schreiber vermerkte kurz wem, wofür, wann und wieviel von dem eingenommenen Geld ausgezahlt wurde. Ein markanterer Unterschied kann nur zwischen den Sonder- oder zeitweiligen Auslagen gefunden werden, die ausführlicher sind, und zwischen denen, die sich regelmäßig wiederholten und eher kurzgefasst sind.

Zu Beginn überwiegen einmalige Zahlungen. In der Einleitung des zweiten Buchteiles (Blatt 55) notierte der Schreiber, dass nun die Ausgaben folgen und als erste gibt er die Auszahlung der Entlohnungen den Sammlungs- Kommissaren an. Es handelt sich überwiegend um bezahlte Spesen für die Dienstreisen. Nach dem Beginn der Bauarbeiten im Sommer 1517 kamen dazu Zahlungen an Steinmetze, Mauerer, Fuhrmänner, Schmiede und weiteren Handwerker, die dann nach und nach überwogen. Hierbei sind nicht – mit Ausnahme einiger Meister - die Namen angeführt, nur der Beruf, die Anzahl der geleisteten Tage und der Betrag.

Neben den geläufigen Ausgaben mussten die Organisatoren in Verbindung mit den Sammlungen noch eine wichtige Zahlung durchführen. Die Stadt war verpflichtet, von der eingesammelten Summe ein Drittel (*tercia pars*) an die Papstkurie abzugeben. Das Geld wurde durch Vermittlung des Finanzhauses Fugger in Augsburg und seiner Zweigstelle in Leipzig in

¹⁵ Laut restauratorischen Bericht kam es zur Beseitigung einiger Folien, respektive wird eine höhere Anzahl von Folien (167) vor dem restauratorischen Eingriff erwähnt. Wir wissen jedoch nicht, ob die fehlenden Blätter beschrieben waren oder nicht und diese Information kann leider auch nicht aus der älteren Literatur festgestellt werden.

insgesamt acht Raten nach Rom gesendet.¹⁶ Zusammen erhielt die Papstkurie 4 407 Schock 50 Groschen 4 Denare in Gold. Mathematisch ist diese Summe etwas größer als ein Drittel, weil die Organisatoren den Teil für den Papst zuerst schätzten und allmählich nach dem wahrscheinlichen Ertrag der Sammlung präzisierten. Ein weiterer Teil des eingesammelten Geldes wurde neben dem Neubau der Kirche auch zur Finanzierung des Aufbaus des Pfarramtes, der städtischen Schule mit Unterkunft für Lehrer oder auch der Pferdeställe, die die Kommissare bei Dienstreisen verwendeten, benutzt. Ähnliche Einträge über Ausgaben wurden auch über die aufwendige innere Ausstattung der Kirche (Glocken, Orgel, Hochaltar, Monstranz) u. a. geführt. Hier stehen nicht nur die Namen der meisten Teilnehmer (Meister und ihre Gehilfen, Boten u.a.) sondern auch Umstände und Verlauf der bezahlten Leistung.

Die im Buch von Marten Rauber vermerkten Ausgaben erreichten die Summe von 12. 634 Schock 31 Groschen. Nach einer Kontrollrechnung kommen wir jedoch auf 12.755 Schock 14 Groschen. Die Gesamtsumme wurde natürlich nie in der absoluten Höhe erreicht, weil sowie das Bargeld eintraf, wurden davon zugleich die Löhne der Kommissare sowie die Ausgaben für den begonnenen Neubau der Kirche bezahlt.

Dank der Einträge im Buch können wir uns nicht nur über die Einnahmen und Ausgaben der Sammlung eine Bild machen, sondern auch über ihren Ablauf und Organisation.

Die Kommissare der Sammlung reisten zu Beginn, besonders im ersten Jahr, einzeln und besuchten nur Städte in der nahen Umgebung. Bei längeren Reisen mussten sie allerdings schon mindestens zu zweit oder zu dritt reisen. Manche wurden mehrmals auf Reisen geschickt und besuchten so die meisten Städte, andere sind nur ein- oder zweimal in den Rechnungen als Sammlungskommissare angeführt. Während der ganzen Reisezeit, welche von einem Tag bis zu zwei Monaten dauerte (je nach Entfernung und Anzahl der besuchten Städte), wiesen sich die Kommissare mit beglaubigten Briefen und der Erlaubnis einer Sammlung aus, oder mit verschiedenen empfehlenden Briefen, deren Vidimierung der Prager Administrator Jan Žák anschaffte. Manche von ihnen sind in der städtischen Registratur erhalten.¹⁷

Für die Reisen in Böhmen und Sachsen benutzten die Kommissare Dienstpferde. Bei weiter entfernten Reisen, nach Schlesien oder Mähren, hatten die Reisen einen Wagen mit Plane und zwei Dienstpferden zur Verfügung. Manchmal wurden die Kommissare von einem Diener begleitet. Außer Beglaubigungsschreiben wurden die Reisenden mit einer eisernen kleinen Kasse für die gesammelten Münzen ausgestattet. Diese wurden durch zwei

¹⁶ Die Raten wurden in den Tagen 8.9.1517 (1230 Schock 40 Groschen, zum Neujahrsmarkt 1518 (512 Schock 1 Groschen 1 Denar), am 9.2.1518 (1079 Schock 30 Groschen), im September 1518 (536 Schock 27 Groschen 1 Denar), zum hl. Michaelismarkt im Jahr 1518 (320 Schock 46 Groschen), zum Ostermarkt 1519 (393 Schock 30 Groschen 2 Denare) und im August 1519 (52 Schock 48 Groschen) bezahlt.

¹⁷ SOKA Most, AM Most, Inv.Nr. 114, 115., 120, 121, 126, 127.

Schlösser abgesichert, wobei nach der Weisung in der königlichen Bewilligung einen Schlüssel der Pfarrer Nicolas Buscher und den zweiten der Bürger Ulrich Burkhard hielten.

Die Kommissare zahlten selbst ihre sämtlichen Ausgaben für Verpflegung, Unterkunft, Bestallung und Fütterung der Pferde (falls sie nicht die zugeteilten Haferreserven dabei hatten, was bei manchen Reisen der Fall war) und erst nach der Rückkehr nach Most und bei Vorlage der Rechnungen wurden sie erstattet. Genauso wurde der Diener entweder von den Kommissaren während der Reise bezahlt und das ausgegebene Dienstgeld wurde ihnen dann nach der Rückkehr im Rahmen der gesamten Abrechnung bezahlt, oder der Diener bekam unterwegs keinen Lohn, erst in Most wurde ihm der Reise- und Dienstgeld aus der Sammlerkasse ausgezahlt.

Nach der Ankunft in jede Stadt wiesen sie sich dem dortigen Bürgermeister und Pfarrer mit dem Schreiben aus und öffneten die kleine Kasse in der örtlichen Kirche, eventuell Kloster. An jedem Ort lag die geöffnete Kasse höchstens einen Tag lang, bei kürzeren Entfernungen schafften die Kommissare sogar zwei bis drei Städte am Tag. Über jeden Besuch und die Menge des gesammelten Geldes führten sie ebenso Einträge geführt. Nach der Rückkehr nach Most wurde bei Anwesenheit der Hauptkommissare das sämtliche gesammelte Geld, sowie die finanziellen Obliegenheiten aus den Reisekassen herausgenommen, gezählt und je nach Art der Münzen sortiert und nachdem in das Buch eingetragen.

Die Vorgehensweise der Kommissare wurde in einer Anleitung beschrieben, die für die Organisatoren vom Leipziger Buchdrucker Michel Lotter ausdruckt wurde. Bis in die heutigen Tage blieb ein einziges Exemplar erhalten, welches in der Sächsischen Landes- und Universitätsbibliothek Dresden aufbewahrt ist.¹⁸

Hauptinteresse an der Erneuerung der Kirche hatten natürlich selbst die Bewohner von Most. Die erste „Kassenöffnung“ fand daher unter den Bürgern von Most statt. Am 22. März 1517 sammelten sie gemeinsam 201 Schock und 42 Prager Groschen. Es folgten Sammlungen am 19. April, 28. Juni und 7. August. Im folgenden Jahr öffnete sich die Kasse am 25. Januar, 10. Juli und 4. August. Insgesamt steuerten die Bürger von Most eine Summe bei, die der Schreiber zusammenzählte und in 1 196 Schock, 39 Meissner Groschen umrechnete. Der Gesamtbetrag ist allerdings fehlerhaft, weil er um 20 Groschen höher ist. Es ist der höchste Betrag, der in einer Stadt gesammelt wurde. Dies ist verständlich. Die wichtigste Rolle spielten hier vor allem der Patriotismus sowie die praktische Maßnahme des Herrschers vom 19. Juni 1515 über die Abgabe der Hälfte des königlichen Ungeldes zur Erneuerung der öffentlichen Bauten in der Stadt.¹⁹

¹⁸ Sächsische Landes- und Universitätsbibliothek Dresden. *Ordinationes et Instruktionen pro executoribus plenissimarum indulgentiarum sacratissimi Jubilei: in fauorem ecclesiae parochialis opidi Brux per sanctissimum nostrum Papam leonem decimum gratioses concessarum.*

¹⁹ Der Herrscher regelte die Nutzung der königlichen Steuern, von deren Zahlung er die Brüxer befreite: Jeder Bürger musste eine Hälfte des Ungeldes zum Aufbau seines Hauses verwenden und die zweite für die Reparatur der Stadt und der allgemeinen Güter entrichten. SOKA Most, AM Most, Inv.Nr.112. urkunde vom 19.6.1515.

Die Sammlung begann am 22. März 1517 in Most und dauerte bis zum 1. Mai 1519, als die Kommissare Rumpel und Vetter von den Reisen nach West- und Südböhmen zurückkehrten. Im ersten Jahr wurden 24 Reisen realisiert, während denen 45x die Kassen zur Entgegennahme der Spenden ausgestellt wurden, und das 37x in Böhmen und Mähren und in Sachsen, der Lausitz und Schlesien 8x. In einige Städte kehrten die Kommissare zurück - Jirkov, Chomutov, Kadaň, Budyně nad Ohří, Libochovice, Ostrov nad Ohří, Plzeň und Annaberg besuchten die Kommissare zweimal, nach Krupka, Duchcov kamen sie 1517 sogar dreimal. Weiter wissen wir von einer nicht näher bestimmten Anzahl der Städte „in der Slesyen“. Die Hälfte der Reisen stellten Besuche dar, die nur in eine einzige Stadt führten. Weitere zwölf Reisen gingen wenigstens in zwei Städte, höchstens jedoch fünf Städte. Zehn Reisen gingen nach Böhmen und Mähren, die restlichen zwei schlossen Sachsen, die Lausitz und Schlesien ein. In diesem Jahr kamen in die Kasse 5 379 Schock 49 Groschen und 1 Denar dazu.

Im folgenden Jahr besserte sich markant die Organisation der Sammlungen. Es wurden zwar nur zehn Reisen auf den Weg geschickt, dafür unternahmen die Kommissare umfangreichere Wege, wo sie stets mehrere Städte auf einmal besuchten. Die Kommissare öffneten die Kassen 66x. Davon 52x in Böhmen und Mähren (wiederholt dann in Kadaň, Ostrov nad Ohří, Loket, Horní Slavkov, Pilsen, České Budějovice und Český Krumlov) und auch in neun Städten in der Lausitz und in Schlesien. Außerdem besuchten sie weitere Städte „in der Slesyen“. Pfarrer Franz von Jirkov und Wenzel Genshals sind nur nach Krupka gekommen. Die längste und erfolgreichste Reise dieses Jahres unternahmen im Frühjahr Hans Hawlik, Marten Vetter und Bakkalaureus Nell, welche 27 Städte und Dörfer in Mähren und Oberschlesien besuchten. Ihre Reise erbrachte 1. 456 Schock und 17 Groschen, d.h. mehr als ein Viertel der Gesamtsumme 4.984 Schock 52 Groschen und 1 Denar für das Jahr 1518.

Im dritten und letzten Jahr der Ablasssammlung sendeten die Organisatoren der Sammlung nur fünf Expeditionen, die jedoch 49 Städte umfassten: in Böhmen (21), und in Sachsen, in der Lausitz und in Schlesien (28). Auch in diesem Jahr wurden mehrere Städte im Rahmen einer Reise besucht (47), als Städte, die von den Kommissaren nur einzeln besucht wurden (2). Am Anfang Februar 1519 machten sich Kommissar Franz Purmann und Magister Rummel auf den überhaupt längsten Weg der gesamten Sammlung. Während Februar und März besuchten sie 33 Städte in Böhmen, in der Lausitz, in Sachsen und in Schlesien, wo sie zugunsten der Pfarrkirche 1 210 Schock 45 Groschen und 2 Denare sammelten. Wenn auch der Ertrag nicht das Niveau der mährischen Reise aus dem Vorjahr erreichte, dennoch handelte es sich um den höchsten, im Jahr 1519 gesammelten Betrag. In diesem Jahr gelang es nämlich nur noch 1379 Schock, 14 Groschen und 3 Denare zu sammeln.

Auf den ersten Blick ist es klar, dass die Anzahl der besuchten Städte keinen besonderen Einfluss auf die Höhe der erbrachten Gesamtsumme hat. Die Menge des gesammelten Geldes sank von Jahr zu Jahr, was am besten in den Städten zu sehen ist, die von den Kommissaren wiederholt besucht wurden. In der meist besuchten Stadt Krupka (fünfmal) wurden zwar insgesamt

199 Schock 49 Groschen gesammelt, jedoch über ein Drittel (70 Schock 36 Groschen) sammelte Pfarrer Franz von Jirkov gleich beim ersten Besuch am 27. März 1517. Als er sich vier Tage später in die Stadt aufmachte, sammelte er 36 Schock 29 Groschen und am 10. August dann 33 Schock 51 Groschen. Im Jahre 1518 gewannen sie gemeinsam mit Wenzel Genshals noch 38 Schock 51 Groschen, aber Franz Purmann und Magister Rumpel am 22. März 1519 nur noch 9 Schock. Zu Beginn besuchten die Kommissare nur Städte in Nordwestböhmen. Wenn sie sich in entferntere Gebiete begaben, waren ihre Ziele nur größere Städte (Brno, Olomouc, Vratislav). Bei den Stadtbewohnern in unmittelbarer Nähe können wir eine größere Bereitschaft voraussetzen, für die Kirche eine größere Summe zu spenden. Genauso wuchs natürlich der Betrag entsprechend der Bedeutung und Größe der Stadt selbst. Das ist ein weiterer Grund, warum das erste Jahr finanziell am erfolgreichsten war. Im Jahre 1517 unternahmen die Kommissare vor allem einmalige Reisen in eine, höchstens zwei unmittelbar benachbarte Städte. Auch die Tatsache, dass die Kommissare einige Städte wiederholt besuchten, bezeugt keine besonders gute Organisation der Sammlung, zumindest an ihrem Anfang. Erst ab 1518 kam es zu ausgedehnten Reisen, die ein größeres Gebiet abdeckten. Damit senkte sich die Anzahl der Fahrten, ihr Verlauf war viel effektiver, als wenn die Kommissare nur eine Stadt besuchten und nachher nach Most zurückkehrten. Die Organisation der Sammlung hat sich nach und nach verbessert, jedoch die finanziellen Ergebnisse waren immer schlechter. Wahrscheinlich war das der Hauptgrund dafür, warum die Stadt die Sammlung schon in der 1. Hälfte des Jahres 1519 beendete, obwohl sie bis Ende dieses Jahres fortgesetzt werden konnte.

Beim Blick auf die Landkarte mit den eingekreisten Städten (siehe Beilage Nr.4), wo die Sammlungskommissare erfolgreich waren, ist die ungleichmäßige Ausbreitung deutlich. In Nordwestböhmen und Westböhmen zieht sich eine relativ dichte Stadtkette entlang des Erzgebirges. In Südböhmen kommen nur große Städte vor (Pilsen, České Budějovice, Český Krumlov, Jindřichův Hradec). Das Gebiet von Mittel – und Ostböhmen ist ganz leer. Diese Ungleichmäßigkeit hängt besonders mit den Religionsverhältnissen zusammen.

In Städten mit der Überzahl an Utraquisten kann man sicher keine große Bereitschaft der dortigen Bewohner für eine Kirche der Konkurrenzpartei des Papstes erwarten. Falls es in diesen Städten jedoch trotzdem gelang, einige Beträge zu sammeln, dann handelte sich es um kleine Beiträge der Einzelpersonen. Deshalb finden wir keine Reisen in die naheliegenden Städte Teplice, Louny, Žatec oder Slaný, obwohl z.B. auf die Märkte in Žatec die Kommissare fuhren, um Bauwerkzeug zu kaufen. Es ist festzustellen, dass die Konfession der Bürger den entscheidenden Einfluss auf den Erfolg der Kommissare in dieser oder jener Stadt hatte. Danach entschieden wohl die Kommissare darüber, welche Städte sie besuchen und welche nicht. Erst an zweiter Stelle spielten weitere Tatsachen eine Rolle – die Bedeutung und das Reichtum der Stadt, ihre momentane ökonomische Situation, die Nähe

zu Most u.a. Ohne markanten Einfluss blieb auch der Status der Stadt. Die Kommissare wurden in königlichen Städten genauso aufgenommen wie in den Untertanenstädten, wenn die erst genannten überwiegen. Zu erwähnen ist auch die Tatsache, dass obwohl die Spender neben Geld auch Baumaterial spenden konnten, verzeichnen wir, bis auf geringfügige Ausnahmen in den Dörfern um Most, keinen solchen Fall. Selbstverständlich aus rein praktischen Gründen, der Transport der Rohstoffe aus entfernten Orten wäre bei den damaligen begrenzten Möglichkeiten sehr unpraktisch und die Kosten der Organisation und des Transportes würden den Wert des gespendeten Materials übertreffen.

Die Ablasssammlung zum Neubau der Pfarrkirche in Most stellte eine der letzten großen Sammlungen dieser Art auf unserem Gebiet dar. Sie fand in der Zeit vor dem Ausbruch der Religions-Reformation in den Deutschen Ländern statt, welche ähnlichen Aktionen nicht geneigt war und die Nutzung der Ablässe und Ablassscheine ablehnte. Die Hauptbedeutung der Sammlung beruhte in der Tatsache, dass es gelang, den Grundbau der Kirche zum großen Teil zu finanzieren und sie in dieser Hinsicht ihren Zweck erfüllte. Ein Nebeneffekt der Reisen der Kommissare konnten dann die Informationen für die Steinmetze und weitere Handwerker in anderen Städten sein, die so die Möglichkeit bekamen, etwas über den beabsichtigten umfangreichen Bau zu erfahren.

RELIÉFY EMPORY MOSTECKÉHO KOSTELA

Renáta Klucová

Renesanční cyklus polychromovaných opukových reliéfů biblických příběhů na empoře bývalého děkanského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě je ojedinělým a výjimečným dílem českého umění 16. století z hlediska svého rozsahu, stylu, ikonografie i historicko-společenského pozadí svého vzniku. Reliéfy na první pohled zaujmou pestrými barevnostmi své původní polychromie, popisností a čitelností, a také určitou naivitou a specifickým, rustikalizovaným, stylem sochařského podání. Při bližším studiu cyklu však vynikne jeho výpovědní hodnota, platná jak v době svého vzniku, tak i dnes, několik století po jeho vytvoření. Reliéfy jsou aplikovány na parapetu průběžné empory, tedy jakéhosi vyvýšeného patra či galerie, osazené nad bočními loděmi kostela a otevírající se do prostoru hlavní lodi. Používaly se již v raně křesťanském stavitelství, kdy sloužily ke shromáždění většího počtu návštěvníků, pro ženskou část věřících, nebo pro pána daného území. Posledně jmenovaná funkce empor byla typická v románském období (tzv. panské tribuny). V městském prostředí, zejména v pozdním středověku, začaly empory sloužit k usazení představitelů městské správy a korporací, např. městské rady, cechů a řemesel, šlechtických rodů či nobilitovaných měšťanů. Výjimkou také nejsou empory sloužící ke zpěvu literátských bratrstev. V pozdní gotice vznikaly empory průběžné, tedy obíhající celý obvod kostela. Typické byly pro novostavby pozdně gotických halových kostelů prudce bohatnoucích hornických měst zejména v Sasku (např. Annaberg, Freiberg, Schneeberg, Pirna, Marienberg, Dippoldiswalde, aj.), ale také na české straně hranice, jak ukazuje i empora bývalého děkanského kostela v Mostě, který byl se saským prostředím nerozlučně spjat již od počátku své stavby. V 16. a na počátku 17. století byly empory, často několikapatrové, využívány zejména v protestantském prostředí. Byly totiž schopny pojmout velké množství věřících a umožňovaly dobrý poslech kázání, které se stalo jedním z ústředních bodů luteránské teologie. Parapety (poprsně) empor byly již od raného středověku využívány pro výzdobu, často rostlinného, heraldického či emblematického rázu. Figurální motivy na poprsních empor byly charakteristické spíše až pro 16. a počátek 17. století.

²⁰ Ke stavební historii kostela zejména Heide MANNLOVÁ-RAKOVÁ, *Kulturní památka Most. Děkanský kostel a jeho stavitelé*, Most 1989; nejnověji Michaela OTTOVÁ – Jan ROYT, *Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mostě v době konfesních změn (1517 – 1594)*, Ústí nad Labem 2014.

Mostecký cyklus biblických scén je rozprostřen po celé délce poprsné empory. Dvacet tři nesteréjně dlouhých obdelných polí s figurálnimi výjevy je přerušováno dvaceti šesti nesteréjně dlouhými úseky liché kružby shodného obrazce (obr. 1). Celkem je zde zobrazeno čtyřicet dva biblických scén ze Starého a Nového zákona, ojediněle pak scény apokryfního původu, či z Bible vycházející devoční výjevy. Reliéfy severní, jižní a východní empory byly vytesány a osazeny v průběhu 50. a 60. let 16. století, reliéfy západní empory pravděpodobně až v 70. letech 16. století. Studium okolností vzniku reliéfů není snadné, protože pro inkriminované období je zachováno jen velmi málo městských pramenů.²¹ V odborné literatuře se v poslední době reliéfům dostalo zasloužené pozornosti,²² ačkoliv na skutečně zevrubnou studii cyklus stále ještě čeká. Přínosné jsou také poznatky z restaurování poprsníku.²³

Krušné hory a přilehlé oblasti se počátkem 16. století na české i saské straně staly významným centrem hornické činnosti. Velmi rychle zde rostla hornická města. Na české straně například Jáchymov (1516), Měděnec (1520) či Hora sv. Kateřiny (1528), na saské pak Annaberg, Marienberg, Freiberg, Schneeberg a jiné. Most se báňským městem nestal. Díky své strategické poloze se však během první poloviny 16. století vypracoval v jeden z hlavních uzlů řemeslné, obchodní a zemědělské činnosti, podporující rychlý rozvoj okolních hornických center. Rozmach města nedokázal zlomit ani tragický požár dne 11. března 1515, který zničil také středověký farní kostel. Velkolepá novostavba pozdně gotického kostela byla zahájena v roce 1517 dle plánů Jakuba Heilmanna ze Schweinfurtu, žáka slavného královského stavitele Benedikta Rieda, a pokračovala až do roku 1594.

²¹ Jde zejména o městské trhové a soudní knihy, v nichž ovšem kromě několika jmen kameníků nelze pro naše účely nalézt nic podstatného (SOKA Most, fond Archiv města Mostu, č. f. 127: *Trhová kniha č. I.* (1544-1677), inv. č. 711/521, *Trhová kniha č. II.* (1563-1679), inv. č. 522/712, *Trhová kniha č. III.* (1569-1680), inv. č. 522/713. Ke jménům kameníků viz Jan NETÍK, Vývoj mosteckých cechů, *Věstník okresního muzea v Mostě na rok 1977*, Most 1977, s. 5–35). Samostatným pramenem pak je smlouva mezi městem a kameníkem Jakubem z roku 1548, později identifikovaným s architektem Jakubem Grossem (* Sohra u Freibergu ?, † 1578 Wroclav, od r. 1553 činný ve Wroclavi), viz SOKA Most, fond Archiv města Mostu, č. fondu 127, inv. č. 3927, karton 205. K identifikaci kameníka s Grossem viz Heide MANNLOVÁ-RAKOVÁ, *Kulturní památka Most...* (pozn. 20), s. 47.

²² Nejnověji: Renáta GUBÍKOVÁ (dnes Klucová), *Renesanční reliéfy na empoře městského kostela v Mostě a biblické cykly v architektuře Čech, Saska a Slezska 1530 – 1580* (nepublikovaná diplomová práce na FF UPOL v Olomouci), Olomouc 2008; Jan ROYT, *Biblické příběhy na reliéfech chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Mostě*, Ústí nad Labem 2011; Renáta GUBÍKOVÁ, *Biblické reliéfy kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě*, in: Helena Dáňová – Klára Mezihoráková – Dalibor Prix (eds.), *Artem ad vitam. Kniha k počtu Ivo Hlobila*, Praha 2012, s. 429–440; Michaela OTTOVÁ – Jan ROYT, *Kostel Nanebevzetí...* (pozn. 20). Ve všech jmenovaných zdrojích je uvedena i starší literatura.

²³ Josef ČOBAN – Olga JEŘÁBKOVÁ, Reliéfy empory děkanského kostela v Mostě (kolem 1570), *Technologia artis*, č. 1, Praha 1990, s. 91–95; Josef ČOBAN, *Restaurování polychromovaných kamenných profilů, madel, soklů a kružeb na poprsnicích empory v lodi a kněžišti*, restaurátorská zpráva, 1995, Národní památkový ústav, odborné pracoviště Ústí nad Labem, inv. č. M-E-18. V ústeckém památkovém ústavu jsou také uloženy restaurátorské zprávy k jednotlivým reliéfům.

Obr. 1: Most, kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1517-70. léta 16. st., pohled na jižní emporu od jihozápadu. Foto: Renáta Klucová.

Abb. 1: Most, Kirche Mariä Himmelfahrt, 1517 bis 70er Jahre 16. Jahrhundert, Blick auf Südempore von Südwesten.

Kolem poloviny 16. století byla stavba tak pokročilá, že byly osazovány již jen některé zbývající prvky výzdoby kostela, mimo jiné i cyklus reliéfů. V této době lze pozorovat známky přicházející krize a stagnace ve vývoji města, způsobené rostoucím daňovým zatížením za vlády Ferdinanda I. a také postupným vyčerpáváním těžby kovových rud.

Především v náboženských otázkách probíhaly v Mostě v tomto období zcela zásadní proměny, které se také nepřímo odrazily v programu reliéfů empory. Obyvatelé oficiálně katolického královského města byli od počátku přílivu reformačních myšlenek Martina Luthera (1483 – 1546) a jeho spolupracovníků stále více nakloněni jejich novému učení. Napjatá situace v náboženských poměrech kulminovala právě kolem poloviny 16. století. V 70. a 80. letech pak již existují zprávy o převaze protestantů v orgánech

městské správy, zejména městské rady.²⁴ Rychlá a silná recepce reformačních myšlenek v Mostě byla podpořena tradiční převahou německého obyvatelstva a již od středověku trvajících obchodními, rodinnými i kulturními vztahy se saským prostředím. Mostecký kostel zůstal po celé 16. století oficiálně katolickým chrámem a katolická konzistoř se snažila udržet praxi zdejší farnosti a církevních ceremoniálů v duchu katolické tradice. Nicméně pro zásadní období 1550 – 1580 jsme z pramenů informováni o tom, že velká část obyvatel města tajně utíká k protestantským kazatelům v okolních vsích a městečkách, a katolické mše v městském kostele navštěvuje jen žalostně málo věřících. Časté byly také skandály s neustále nově dosazovanými faráři, kteří odmítali poslušnost katolické konzistoři a více či méně prozrazovali svou náklonnost k luterskému učení.

Řazení výjevů mosteckého cyklu není chronologické a nezasevěneného diváka může snadno zmást svou zdánlivou nelogičností. Příběhy ze Starého zákona se tu střídají se scénami z Nového zákona či apokryfů jakoby bez vnitřního řádu. Stěžejním bodem programu celého cyklu je myšlenka spásy a Vykoupení věřícího z jařma Prvotního hříchu. Vybrané biblické příběhy mají silně morální apel a vesměs optimistické vyznění ve smyslu Boží milosti, kterou si může být jist každý křesťan, jenž upřímně věří. Jde v podstatě o jakési skupinové vyznání víry a didaktickou pomůcku pro věřící, jak dojít spásy následováním příkladů vyobrazených na empoře. Myšlenkové linie, které program reliéfů sleduje, je možné dobře vnímat díky rozprostření příběhů po celém obvodu kostela, jehož vnitřní prostor je přerušován pouze útlými osmiúhelníkovými sloupy nesoucími klenbu (obr. 2). Jednotlivá pole a jejich celky na sebe významově navazují tak, jak běží ve směru čtení zleva doprava. Zároveň však lze pozorovat i určité vztahy mezi výjevy naproti sobě, tedy mezi severní a jižní či východní a západní emporou.²⁵

Při bližším pozorování je také zjevné, že některá pole obsahově komunikují s prvky vybavení v interiéru kostela, jako je křtitelnice, kazatelna, oltář či pastoforium, a to vždy v místech bezprostředně blízkých těmto bodům. Ve smyslu výzvy k následování Spasitele (*imitatio Christi*) také cyklem chronologicky probíhá příběh Kristových pašijí od okamžiku jeho zatčení až po Zmrtvýchvstání, stejně jako sled Apoštolského vyznání víry (*Credo*) a některé další z Písma vycházející linie. Nelze vyloučit, že program empory jistým způsobem odrážel obsah některých kázání či církevních úkonů prováděných v kostele (například křtu či mše svaté) a vhodným způsobem je rozvíjel o obrazový materiál.

S ohledem na rozmístění reliéfů po celém obvodu empory a nechronologické řazení příběhů není snadné určit počátek a konec cyklu (viz přiložený půdorysný pláněk – obr. 3). Nejvhodnější se jeví začít četbu od prvního pole východní empory zleva, které zobrazuje Stvoření Evy a První hřích

²⁴ Shrnutí těchto zpráv aktuálně: Michaela OTTOVÁ – Jan ROYT, *Kostel Nanebevzetí...* (pozn. 20); podrobně: Renáta GUBÍKOVÁ, *Renesanční reliéfy...* (pozn. 22), s. 18–33.

²⁵ Tuto antitetickou souvislost výjevů naproti sobě navrhla jako první Heide MANNLOVÁ-RAKOVÁ, *Kulturní památka Most...* (pozn. 20), s. 59.

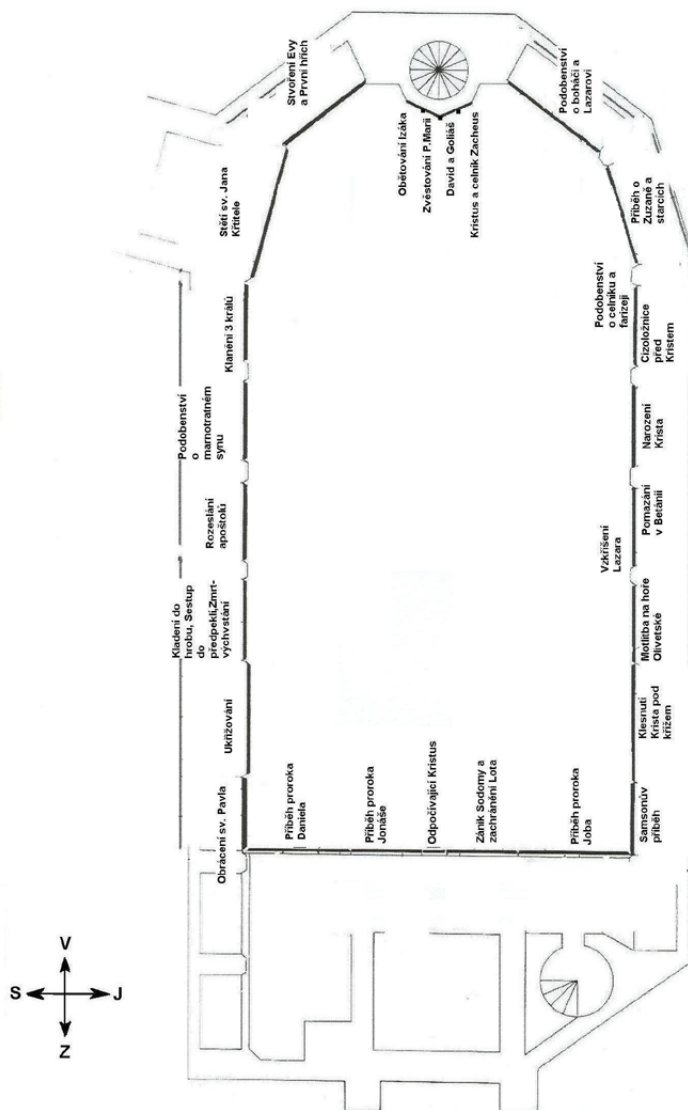

Obr. 2: Most, kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1517-70. léta 16. st., pohled do hlavní lodi od jihozápadu. Foto: Renáta Klucová.

Abb. 2: Most, Kirche Mariä Himmelfahrt, 1517 bis 70er Jahre 16. Jahrhundert, Blick ins Kirchenschiff von Südwesten. Foto: Renáta Klucová.

a zároveň uvozuje samotný text Písma. Společně s následujícími pěti scénami (Obětování Izáka Abrahámem a Zvěstování Panně Marii – obr. 4, David a Goliáš a Kristus a celník Zacheus, a Lazar a boháč) je možné považovat výjevy východní empory za uzavřený celek se zřetelně eschatologickým akcentem. Vyjadřuje vlastně zkrácený příběh spásy od Stvoření světa až po Poslední soud, přičemž poslední jmenovaná scéna zde není zobrazena známým výjevem z Apokalypsy, ale méně obvyklým Ježíšovým Podobenstvím o boháči a Lazarovi. Zapojením tohoto příběhu společně s výjevem Krista a celníka Zachea (s nímž se autoportrétem na postamentu sloupku ztotožňuje autor cyklu – obr. 5) je navíc východní empora zřetelně vztahena na téma bohatství a lakoty. Diváci, hledící na oltář, nemohli zároveň nevidět scény zobrazené na této části empory. Lze tak předpokládat jejich významové propojení s průběhem mše svaté (oltář je vlastně připomenutím Kristovy Poslední večeře a jeho oběti a Vykoupení lidstva z hříchu).²⁶

²⁶ Původní hlavní oltář není dochován, v recentní literatuře se za jeho pozůstatky považují oboustranně malovaná křídla s mariánskými výjevy a se sv. Barborou a sv. Kateřinou. Více viz Jan ROYT, č. kat. 1, in: Michaela Ottová – Jan Royt, *Kostel Nanebevzetí...* (pozn. 20), s. 49–51.

Obr. 3: Půdorysný plán kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě se zakreslením námětů jednotlivých reliéfních polí poprsně průběžné empory. Vytvořila Renáta Klucová.

Abb. 3: Grundriss der Mariä-Himmelfahrts-Kirche in Most mit Einzeichnung der Szenen der Relieftafeln der Emporenbrüstung. Zeichnung: Renáta Klucová.

Obr. 4: Most, kostel Nanebevzetí Panny Marie, poprseň východní empory. Obětování Izáka a Zvěstování Panně Marii, 1550-70, polychromované reliéfy. Foto: Renáta Klucová.

Abb. 4: Most, Kirche Mariä Himmelfahrt, Brüstung der Ostempore. Das Opfer Abrahams und Verkündigung, 1550-1570, polychromiert. Foto: Renáta Klucová.

Obr. 5: Most, kostel Nanebevzetí Panny Marie, poprseň východní empory. Stylizovaný autoportrét Mistra mostecké empory u výjevu Kristus a celník Zacheus, 1550-70, polychromovaný reliéf.

Abb. 5: Most, Kirche Mariä Himmelfahrt, Brüstung der Ostempore. Das stylisierte Selbstbildnis des Meisters der Brüxer Empore an der Szene Jesus und Zachäus, 1550-1570, polychromiert. Foto: Renáta Klucová.

Obr. 6: Most, kostel Nanebevzetí Panny Marie, poprseň severní empory. Zuzana a starci, 1550-70, polychromovaný reliéf. Foto: Renáta Klucová

Abb. 6: Most, Kirche Mariä Himmelfahrt, Brüstung der Nordempore. Susanna und die beiden Ältesten, 1550-1570, polychromiert. Foto: Renáta Klucová.

Navazující příběhy jižní empory (Zuzana a starci – obr. 6, Podobenství o celníku a farizeji a Cizoložnice před Kristem, Narození Krista, Hostina v domě Šimonově a Vzkříšení Lazara, Kristus na hoře Olivetské, Nesení kříže, Samsonův příběh) v sobě obsahují téma křesťanské morálky a výzvu k pokoře, vyznání vlastních hříchů a pokání, nepovyšování se nad ostatními. Velmi zajímavé je pole s Podobenstvím o celníku a farizeji a Cizoložnici před Kristem (obr. 7). Obě scény, které spojuje varování před pokrytectvím, jsou totiž zasazeny do prostředí mosteckého kostela. Navíc postava hříšného, ale upřímně věřícího celníka je zde opět ztotožněna s hlavním autorem cyklu (celník hledí na svorníček zobrazené klenby, na němž je vytesána jeho kamenická značka). Zarážející je již samotný výběr tohoto výjevu. Ten byl obecně ve výtvarném umění vzácný a v 16. století se objevuje téměř výlučně v protestantském okruhu. Velmi trefně totiž vyjadřuje Lutherovy devízy *sola fides* (ospravedlnění pouhou vírou), *Werkgerechtigkeit* (varování před snahou získat si spásu vnějšími skutky) a *idolatria exterior* (nebezpečí modloslužebnictví). Vzhledem k neobvyklému umístění kazatelny na jižní straně hlavní lodi nelze vyloučit, že příběhy jižní empory rozvíjely obsah některých kázání.²⁷

²⁷ Dochovaná kazatelna, vzniklá pravděpodobně kolem roku 1530 a později upravená, nese na svém koši malované výjevy Zmrtvýchvstalého Krista a čtyř církevních Otců. Nejnověji k ní viz Michaela OTTOVÁ, č. kat. 21, in: Michaela Ottová – Jan Royt, *Kostel Nanebevzetí...* (pozn. 20), s. 139–141.

Západní empora, která se od ostatních částí odlišuje autorstvím a také mladší dobou vzniku, je zřetelně uzavřeným celkem (obr. 8). Obsahuje čtyři příběhy starozákonních proroků (Job, Lot, Jonáš a Daniel), kterým uprostřed vévodí devoční výjev Odpočívajícího Krista, známější pod názvem Kristus Trpitel nebo Kristus bolestný (obr. 9). Starozákonní příběhy neochvějně víry, která má moc zachránit člověka dokonce i před smrtí, jsou tak zde zřetelně vztaženy na Krista a jeho utrpení a vyjadřují myšlenku Vykoupení hříchů skrze Kristovu obět na kříži. Tímto vyzněním navazují výjevy západní empory a přidružené scény západní části jižní a severní empory na křtitelnici,²⁸ umístěnou opět netradičně právě v západní části hlavní lodi kostela, a luteránsky vyznívající program její výzdoby. Lze si tak dobře představit, jak musely výjevy západní části empory působit na účastníky křtu a jak vhodně doplňovaly slova pronášená při křtu knězem. Výjevy severní empory (Obrácení sv. Pavla, Ukřižování, Kladení Krista do hrobu, Sestup Krista do Předpekli a Zmrtvýchvstání, Rozeslání apoštolů do světa, Podobenství o marnotratném synovi, Klanění tří králů, Stětí sv. Jana Křtitele) obsahují optimistické eschatologické vyvrcholení příběhu spásy. Závěr Kristových pašijí je zde doplněn o myšlenku šíření Slova Božího po celém světě a ujištění o Boží spravedlnosti a milosti.

Jižní i severní empory v sobě navíc skrývají výpověď donátorů, kteří se prezentují na čestných místech nad původními hlavními vstupy do kostela ve výjevech Nesení kříže a Ukřižování (obr. 10). Smysl jejich sdělení doplňují citáty Písma, vyjadřující pevnou víru ve spásu prostřednictvím Kristovy krvavé oběti (1. Tim. 4, 10 a Izaiáš 53, 5). Donátorkou ve výjevu Nesení kříže je vdova po zlatníku a vzdělanci Mikuláši Riesem († 1552), který byl ředitelem stavby kostela od roku 1520 až do své smrti. Scéna je doplněna o letopočet 1556 či 1557 (poslední číslice není dobře čitelná). Donátora v protějším výjevu Ukřižování se dosud nepodařilo jednoznačně identifikovat. Může však jít o Wolffa Selendera, který byl v roce 1531 starostou města a dle pramenů zasahoval i do procesu stavby kostela. Z historických okolností lze vyvodit, že oba jmenovaní donátoři pocházeli z katolického zázemí, nicméně celkové vyznění cyklu reliéfů je spíše blízké reformačnímu myšlenkovému světu. Kromě všech výše zmíněných náznaků poukazuje na tuto skutečnost již jen výhradní zaměření na zdroj v Písmu svatém a absence typicky katolických motivů (např. světeckých legend či glorifikace Panny Marie jako královny nebes). To nápadně připomíná Lutherovu devizu *Scriptura sui ipsius interpres* (Pismo interpretuje samo sebe) a jeho známé upřednostňování textu Bible ve všech ohledech. Mostecký cyklus biblických příběhů tak jakoby představoval „prodloužené ruce“ oltáře, kazatelny a křtitelnice, sloužících jediným třem Lutherem uznaným svátostem - mši svaté, kázání a křtu, a tím splňoval Lutherův požadavek „ymer vor Augen“ (Slovo Boží neustále před zraky laiků). Je ovšem otázkou, do jaké míry odrážel program cyklu právě tyto myšlenky a zda nebyl spíše ovlivněn kontextem ostatních prvků vybavení kostela, z nichž některé se katolickým obsahům nevyhýbají (viz zejména působivé vízkové pastoforium (obr. 11),

²⁸ Vytesána v roce 1565 Hansem Waltherem ml. a Friedrichem Grossem. Nejnověji k ní viz Jan ROYT, č. kat. 22, in: Michaela Ottová – Jan Royt, *Kostel Nanebevzetí...* (pozn. 20), s. 143–146.

tedy schrána k uložení hostie, umístěné po levé straně oltáře).²⁹ Náklonnost k některým bodům Lutherova učení lze tak spíše na empoře vyčíst „mezi řádky“, jak jsme naznačili výše. Vyloučit zatím nelze ani závěr, že program reliéfů je spíše obecně křesťansko-morálního charakteru a záměr jeho autora (autorů?) nebyl motivován jednoznačnou konfesní výpovědí.³⁰

Vazbu mostecké empory na saské prostředí dokumentuje také její stylové pojetí, což platí i pro většinu dalších kamenických a sochařských prací v kostele z období po roce 1540 (pastoforium, křtitelnice, pozoruhodný rohový portál v ose východního závěru, západní portálek, parapet schodiště na západní emporu, aj.).³¹ Většina těchto děl pochází ze shodného autorského kolektivu a lze je zařadit do tzv. saské renesance. Jedním z charakteristických znaků tohoto stylového okruhu je záměrná aplikace gotických prvků do jinak již čistě renesančního projevu. Společně s některými dalšími uměleckými díly v severozápadních Čechách jsou mostecká empora a autorsky příbuzné práce ukázkou, že takovému gotismu se uplatňovaly i hluboko za polovinou 16. století a v žádném případě nebyly výrazem zpátečnictví či neschopnosti umělce/objednavatele odpoutat se od starých forem. Ve sledované době se gotické tvarosloví často uplatňovalo v protestantském prostředí, protože podporovalo Lutherovu snahu o legitimaci jeho učení a myšlenku návratu k původnímu, apoštolskému, období rané křesťanské církve. Výjimkou ovšem nebyly ani v čistě katolických stavbách. Důvody pro návrat ke gotickým formám kolem roku 1550 tak mohly být spíše pragmatické a, ve smyslu návaznosti na tradici, signalizovat divákovi, že se jedná o sakrální objekt.³²

Za pozornost stojí také styl samotných figurálních scén, charakterizovaný jistou naivitou, zjednodušením, schematizací a typizací, tendencí k plošnosti, ztuhlými a teatrálními gesty figur a rezignací na jejich psychologizaci. Blíží studium reliéfů napovídá, že tyto znaky nebyly pouze výsledkem stupně zručnosti samotných kameníků. Z celého cyklu je totiž zřetelně znát snaha o snadnou čitelnost pro širší vrstvu diváků a celkově didaktický záměr. Na mysl nám nemohou nevytanout Lutherem propagované představy Laienbibel (bible laiků) či sichtbares Wort (zjeveného Slova Božího). Jedním z nepřímých důkazů této teze může být vynikající sochařská úroveň opukového náhrobku Mikuláše Rieseho z roku 1552 (obr. 12), umístěného v severní boční lodi pod západní emporou, který je dle kamenické značky dílem hlavního mistra reliéfů empory.

²⁹ Nejnověji k pastoforiu, pocházejícímu nejspíše z doby kolem roku 1560, viz Michaela OTTOVÁ, č. kat. 20, in: Michaela OTTOVÁ – Jan ROYT, *Kostel Nanebevzetí...* (pozn. 20), s. 133–137.

³⁰ K nejednoznačnosti konfesního zaměření reliéfů, jako i jiných částí výzdoby kostela, naposledy viz zejména Michaela OTTOVÁ – Jan ROYT, *Kostel Nanebevzetí...* (pozn. 20).

³¹ Z kapacitních důvodů nelze v tomto příspěvku uvést přehled podobně zaměřených soudobých biblických cyklů v architektuře střední Evropy, ani srovnání mosteckých reliéfů a příbuzných renesančních kamenických částí výzdoby kostela se středoevropskou, zejména saskou sochařskou a kamenickou renesanční produkcí, autorka jej však již prezentovala nejpodrobněji v: Renáta GUBÍKOVÁ, *Renesanční reliéfy...* (pozn. 22), s. 91–121, 269–294; souhrnně pak v: Renáta GUBÍKOVÁ, *Biblické reliéfy...* (pozn. 22), s. 431–433, 436–437.

³² Více k tomu viz především Pavel VLČEK, *Renesanční kostely*, in: Kateřina Horníčková – Michal Šroněk (edd.), *Umění české reformace: 1380 – 1620* (kat. výst.), Správa Pražského hradu 2010, s. 246.

Schematizace a zjednodušení reliéfů může také souviset s grafickými předlohami, podle kterých byly reliéfy tesány. Praxe využívání grafických předloh ve výtvarném umění nebyla v této době ničím neobvyklým, naopak je charakteristická pro figurální umění po celé 16. století. Autoři mostecké empory použili celou řadu předloh, z nichž některé převedli do trojrozměrné reliéfní podoby téměř přesně (např. rytiny norimberských „Kleinmeisterů“ Virgila Solise, Hanse Sebald a Behama a Georga Pencze), některé pak volněji (viz předlohy Albrechta Dürera, Lucase Cranacha st., Hanse Brosamera, Heinricha Aldegrevera, Jörga Breue, aj.).³³

Dosud se nepodařilo uzavřít otázku autorství cyklu, zejména otázku ideového tvůrce, čili inventora, jeho programu. Jednotlivé sochaře a kameníky lze sledovat díky kamenickým značkám, umístěným na poprsníku empory. Reliéfy severní, východní a jižní empory jsou velmi podobného pojetí a na první pohled jsou prací jedné sochařské dílny. Blížíší pozorování a studium kamenických značek však napovídá, že jsou výsledkem práce několika mistrů a možná i více dílen. Nejčastěji se setkáváme se značkou mistra, který byl již Heide Mannlovou nazván „Mistrem reliéfů mostecké empory“. Za jeho nejbližšího spolupracovníka byl určen „Mistr mosteckého pastoforia“, s jehož značkou se setkáváme ve východní části empory. Kromě dalších dvou zatím neidentifikovaných značek v severní empoře, nalézáme ve výjevu Ukřižování na severní empoře ještě kamenickou značku mistra Jakuba Grosse (k němu viz níže). Zřetelně odlišné sochařské pojetí mají reliéfy západní empory, kde se setkáváme se dvěma dalšími značkami. Všechny zmíněné kamenické značky lze nalézt i na jiných místech interiéru kostela, což také zpřesňuje dataci cyklu.³⁴ Stejně tak lze tyto značky nalézt i v některých jiných stavbách, pocházejících ze sledované doby, a to jak v českém království, tak i v Sasku. Zajímavé ovšem je, že značku hlavního mistra nalézáme pouze na českém území, což pravděpodobně ukazuje na jeho domácí původ. Za zmínku stojí její výskyt na klenbě reprezentativní Staré sněmovny na Pražském hradě, stavěné v letech 1563 – 1564 královským stavitelem Bonifácem Wolmutem, kde je dokonce tato značka doplněná o sochařský portrét.³⁵

Za možného ideového tvůrce programu empory je v literatuře považováno několik kandidátů. Mohl jím být mistr Jakub Gross, známý ze zachované smlouvy s městem z roku 1548.³⁶ Víme, že se narodil v Sasku a v Mostě pracoval do roku 1553, kdy odešel do slezské Vratislavi. Dále je uvažováno o osobnosti humanisty Jana Dernschwamma z Radešína, mosteckého rodáka, jenž studoval ve Vídni a Lipsku a pobýval i na královském dvoře v Budíně. Objevila se také hypotéza, že tvůrcem programu mohl být výše zmiňovaný Mikuláš Riese.

³³ Ke grafickým předlohám reliéfů viz zejména Renáta GUBÍKOVÁ, *Renesanční reliéfy ...* (pozn. 22); Jan ROYT, *Biblické příběhy ...* (pozn. 22); Renáta GUBÍKOVÁ, *Biblické reliéfy ...* (pozn. 22).

³⁴ Nejpodrobnější přehled kamenických značek v rámci celého kostela dosud přinesla Heide MANNLOVÁ-RAKOVÁ, *Kulturní památka Most ...* (pozn. 20).

³⁵ Na základě těchto okolností uvažovala Mannlová-Raková o možnosti, že autorem mosteckého cyklu a zároveň renesanční fáze dostavby kostela mohl být někdo z okruhu Bonifáce Wolmuta; více viz Heide MANNLOVÁ-RAKOVÁ, *Kulturní památka Most ...* (pozn. 20), s. 51–53.

³⁶ Viz pozn. 21.

Obr. 7: Most, kostel Nanebevzetí Panny Marie, poprseň jižní empory. Podobenství o celníku a farizeji a část scény Cizoložnice před Kristem, 1550-70, polychromovaný reliéf. Foto: Renáta Klucová.

Abb. 7: Most, Kirche Mariä Himmelfahrt, Brüstung der Südempore. Jesus Gleichnis von den Pharisäern und Zöllnern und Teil der Szene von Jesus und die Ehebrecherin, Susanna und die beiden Ältesten, 1550-1570, polychromiert. Foto: Renáta Klucová.

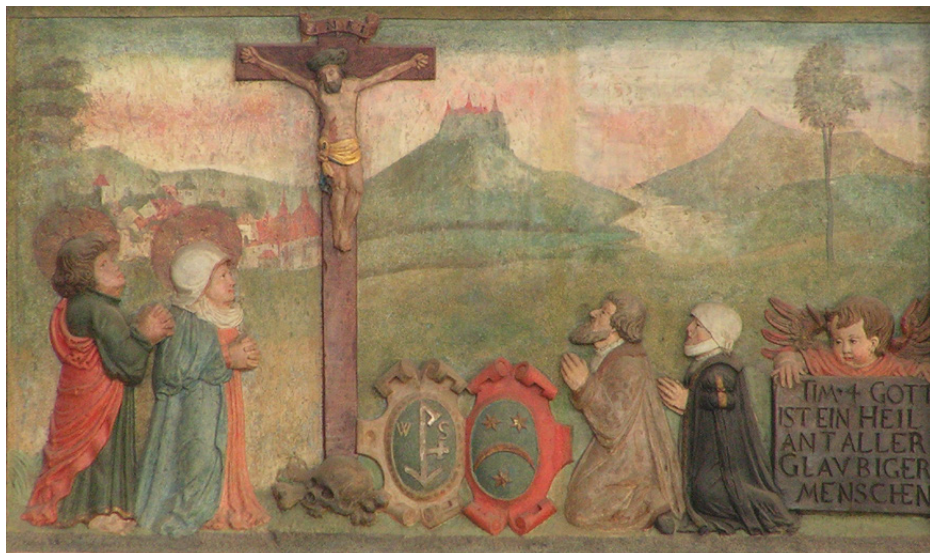
Obr. 8: Most, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled na střední část poprsně západní empory, 70. léta 16. st., polychromované reliéfy. Foto: Renáta Klucová.

Abb. 8: Most, Kirche Mariä Himmelfahrt, Blick auf Mittelteil der Brüstung der Westempore, 70er Jahre 16. Jahrhundert, polychromiert. Foto: Renáta Klucová.

Obr. 9: Most, kostel Nanebevzetí Panny Marie, střední část poprsně západní empory. Odpočívající Kristus a část Lotova a Jonášova příběhu, 70. léta 16. st., polychromované reliéfy. Foto: Renáta Klucová.

Abb. 9: Most, Kirche Mariä Himmelfahrt, Mittelteil der Brüstung der Westempore. Christus in der Rast und Teil der Szenen mit Erzählung von Lot und Jonas, 70er Jahre 16. Jahrhundert, polychromiert. Foto: Renáta Klucová.

Obr. 10: Most, kostel Nanebevzetí Panny Marie, poprseň severní empory. Ukřižování Krista s donátory, 1550-70, polychromovaný reliéf. Foto: Renáta Klucová.

Abb. 10: Most, Kirche Mariä Himmelfahrt, Brüstung der Nordempore. Kreuzigung mit Stiftern, 1550-1570, polychromiert. Foto: Renáta Klucová.

Obr. 11: Most, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pastoforium, kolem 1560 (?). Foto: Renáta Klucová.

Abb. 11: Most, Kirche Mariä Himmelfahrt, Tabernakel, um 1560 (?). Foto: Renáta Klucová.

Obr. 12: Most, kostel Nanebevzetí Panny Marie, náhrobek Mikuláše Rieseho (†1552), opuka, umístěno na jižní zdi severozápadní části kostela pod emporou. Foto: Renáta Klucová.

Abb. 12: Most, Kirche Mariä Himmelfahrt, Grabstein von Nicolaus Ries (†1552), Pläner, Südwand im Nordwestteil der Kirche unter Empore. Foto: Renáta Klucová.

K závěrům badatelů lze ještě doplnit další možnosti. Tvůrcem programu mohl být i samotný hlavní Mistr reliéfů mostecké empory, který se na poprsní empory celkem dvakrát zobrazil autoportrétem v roli hříšného celníka. Tím jakoby souzněl s hlavní myšlenkou celého souboru, spočívající ve výzvě k pokání a hluboké víře v Boží milost. Zavrhnout zatím nelze ani možnost, že konceptor programu pocházel z prostředí duchovního kléru, čemuž by mohla nasvědčovat dobrá znalost soudobých teologických myšlenkových proudů. Na tvorbě programu cyklu se také mohl podílet jeho objednatel, jímž byla s největší pravděpodobností městská rada, která od roku 1501 disponovala patronátním právem ke kostelu, a tedy měla patrně hlavní slovo v celém průběhu jeho stavby.

Ať už za pozoruhodným souborem renesančních reliéfů stál kdokoli, je jisté, že představuje vzácný klenot českého a moravského umění 16. století. Dodnes nezodpovězené otázky kolem jeho vzniku dráždí představivost odborníků, kteří se souborem doposud zabývali. Nezbyvá než na závěr vyslovit přání, aby se do budoucna podařilo odkrýt zbývající tajemství tohoto díla a tím oslovit i širší veřejnost.

RELIEFS AN DER EMPORE DER KIRCHE IN MOST

Renáta Klucová

Der Renaissancezyklus polychromierter Tonschieferreliefs mit biblischen Szenen an der Empore der ehemaligen Dekanalkirche Maria Himmelfahrt in Most stellt mit seinem Umfang, Stil, seiner Ikonografie sowie dem historisch-gesellschaftlichen Hintergrund seiner Entstehung ein einmaliges und außergewöhnliches Werk der tschechischen Kunst des 16. Jahrhunderts dar. Die Reliefs fesseln auf den ersten Blick durch deren Buntfarbigkeit ihrer ursprünglichen Polychromie, der Beschreiblichkeit und Lesbarkeit, aber auch durch eine gewisse Naivität und einen spezifischen, rustikalen Stil der Bildhauerdarbietung. Bei einer näheren Betrachtung des Zyklus fällt jedoch seine Aussagekraft auf, die in der Zeit seiner Entstehung als auch heute, einige Jahrhunderte nach seiner Entstehung, die gleiche Gültigkeit besitzt.

Die Reliefs befinden sich an der Brüstung der durchlaufenden Empore, einer gewissen erhöhten Etage oder Galerie, die oberhalb der Seitenschiffe der Kirche ausgeführt ist und sich in den Raum des Hauptschiffes öffnet. Sie wurden bereits in der frühchristlichen Baukunst verwendet, wo sie zur Versammlung einer größeren Anzahl von Besuchern dienten, für den weiblichen Teil der Gläubigen, oder für den Landherren. Die zuletzt genannte Funktion der Empore

war in der romanischen Zeit typisch (sog. Herrentribünen). Im städtischen Milieu, besonders im späten Mittelalter, dienten die Emporen den Vertretern der Stadtverwaltung und der Körperschaften, z. B. des Stadtrates, der Zünfte und Handwerke, Adeligen oder nobilitierten Bürger. Emporen, die zum Gesang der Literatenbruderschaften dienten, sind keine Ausnahme. In der Spätgotik entstanden durchlaufende Emporen, also den ganzen Umfang der Kirche umkreisend. Sie waren typisch für die Neubauten der spätgotischen Hallenkirchen der schnell reich werdenden Bergstädte besonders in Sachsen (z. B. Annaberg, Freiberg, Schneeberg, Pirna, Marienberg, Dippoldiswalde u. a.), aber auch auf der tschechischen Seite der Grenze, wie auch die Empore der ehemaligen Dekanalkirche in Most zeigt, welche mit dem sächsischen Milieu schon vor ihrem Baubeginn untrennbar verbunden war.²⁰ Im 16. Jahrhundert und zu Beginn des 17. Jhd. wurden die Emporen, oft aus einigen Etagen, besonders im protestantischen Milieu genutzt. Sie waren nämlich in der Lage, eine große Anzahl von Gläubigen aufzunehmen und ermöglichten ein gutes Anhören der Predigt, welche zu einem der Zentralkpunkte der lutherischen Theologie wurde. Die Brüstungen der Emporen waren schon seit dem frühen Mittelalter oft mit pflanzlichen, heraldischen oder emblematischen Motiven verziert. Die figuralen Motive an den Brüstungen der Emporen waren eher erst für das 16. und zu Beginn des 17. Jhd. charakteristisch.

Der Brüxer Zyklus der biblischen Szenen ist auf der gesamten Länge der Brüstungsempore aufgeteilt. Dreiundzwanzig länglicher Felder ungleichen Länge mit figuralen Szenen sind durch sechsundzwanzig ungleich langer Abschnitte von ungeradem Maßwerk des Schemas unterbrochen (Bild 1). Gesamt sind hier zweiundvierzig biblische Szenen aus dem Alten und dem Neuen Testament dargestellt, dann vereinzelt Szenen der Apokryphenherkunft, oder aus der Bibel hervorgehende Devotionsszenen. Die Reliefs der nördlichen, südlichen und östlichen Empore wurden im Verlauf der 50. und 60. Jahre des 16. Jhd. gemeißelt und eingesetzt, die Reliefs der westlichen Empore wahrscheinlich erst in den 70. Jahren des 16. Jhd. Das Studium der Umstände der Entstehung dieser Reliefs ist nicht leicht, weil für diese Zeit sehr wenige städtische Quellen erhalten blieben.²¹

²⁰ Zur Baugeschichte der Kirche besonders Heide MANNLOVÁ-RAKOVÁ, *Kulturní památka Most. Děkanský kostel a jeho stavitelé*, Most 1989; neuestens Michaela OTTOVÁ – Jan ROYT, *Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mostě v době konfesních změn (1517 – 1594)*, Ústí nad Labem 2014.

²¹ Es handelt sich vor allem um die städtischen Markt- und Gerichtsbücher, in denen allerdings außer einiger Namen der Steinmetze für unsere Zwecke nichts Wesentliches zu finden ist (SOKA Most, Archiv der Stadt Most, Nr. 127; Marktbuch Nr. I. (1544-1677), Inv.Nr. 711/521, Marktbuch Nr. II. (1563-1679), Inv.Nr. 522/712, Marktbuch Nr. III (1569-1680), Inv.Nr. 522/713. Zu den Namen der Steinmetze siehe Jan NETÍK, *Vývoj mosteckých cechů*, Věstník okresního muzea v Mostě na rok 1977, Most 1977, S. 5-35). Eine eigenständige Quelle ist dann der Vertrag zwischen der Stadt und dem Steinmetz Jakub aus dem Jahre 1548, später mit dem Architekten Jakub Gross identifiziert (* Sohra bei Freiberg?, †1578 Wroclaw, seit 1553 tätig in Wroclaw), siehe SOKA Most, Archiv der Stadt Most, Nr. 127, Inv.Nr. 3927, Karton 205. Zur Identifizierung des Steinmetzes mit Gross siehe Heide MANNLOVÁ-RAKOVÁ, *Kulturní památka Most...* (Anm. 20), S. 47.

In der Fachliteratur wurde den Reliefs in der letzten Zeit die gehörige Aufmerksamkeit gewidmet²², obwohl auf eine wirkliche ausführliche Studie des Zyklus immer noch gewartet wird. Wertvoll sind auch die Erkenntnisse von der Restaurierung der Brüstung.²³

Das Erzgebirge und die anliegenden Gebiete wurden zu Beginn des 16. Jhd. auf der tschechischen und sächsischen Seite zum bedeutsamen Zentrum der bergmännischen Tätigkeit. Hier wuchsen sehr schnell Bergmannsstädte. Auf der tschechischen Seite z.B. Jáchymov (1516), Měděnec (1520) oder Hora sv. Kateřiny (1528), auf der sächsischen Seite dann Annaberg, Marienberg, Freiberg, Schneeberg und andere. Most wurde nicht zur Montanstadt. Dank seiner strategischen Lage wurde sie jedoch während der ersten Hälfte des 16. Jhd. zu einem der Hauptknoten der Handwerks-, Handels- und Landwirtschaftstätigkeit, um die schnelle Entwicklung der umliegenden Bergmannszentren zu unterstützen. Die Entwicklung der Stadt konnte auch der tragische Brand am 11. März 1515 nicht brechen, welcher auch die mittelalterliche Pfarrkirche vernichtete. Der imposante Neubau der spätgotischen Kirche wurde im Jahre 1517 nach den Plänen von Jakub Heilmann aus Schweinfurt begonnen, einem Schüler des berühmten königlichen Bauherren Benedikt Ried, und wurde bis zum Jahre 1594 fortgesetzt. Um die Hälfte des 16. Jhd. war der Bau so fortgeschritten, dass nur noch einige der restlichen Elemente der Verzierung der Kirche eingesetzt wurden, unter anderem auch der Zyklus der Reliefs. Zu dieser Zeit kann man Zeichen der kommenden Krise beobachten und die Stagnation in der Stadtentwicklung, verursacht durch die wachsende Steuerbelastung während der Regierung Ferdinand I. und auch wegen allmählicher Erschöpfung der Förderung von Metallerzen.

Besonders in Religionsfragen fanden in diesem Zeitraum in Most ganz wesentliche Umwandlungen statt, welche sich so indirekt im Programm der Reliefs der Empore widerspiegeln. Die Bewohner der offiziell katholischen königlichen Stadt Most waren vom Beginn an den zuströmenden Reformationsideen von Martin Luther (1483-1546) und seiner Anhänger immer mehr geneigt. Die gespannte Situation in den Religionsbeziehungen

²² Aktuell: Renáta GUBÍKOVÁ (heute Klucová), *Renesanční reliéfy na empoře městského kostela v Mostě a biblické cykly v architektuře Čech, Saska a Slezska 1530 – 1580* (unveröffentlichte Diplomarbeit an der Philosophische Fakultät der Palacký Universität zu Olomouc, Olomouc 2008; Jan ROYT, *Biblické příběhy na reliéfech chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Mostě*, Ústí nad Labem 2011; Renáta GUBÍKOVÁ, *Biblické reliéfy kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě*, in: Helena Dáňová – Klára Mezihoráková – Dalibor Prix (eds.), *Artem ad vitam. Kniha k počtě Ivo Hlobila*, Praha 2012, S. 429-440; Michaela OTTOVÁ – Jan ROYT, *Kostel Nanebevzetí...* (Anm. 20). In allen genannten Quellen ist auch die ältere Literatur angeführt.

²³ Josef ČOBAN – Olga JEŘÁBKOVÁ, *Reliéfy empory děkanského kostela v Mostě (kolem 1570)*. *Technologia artis*, Nr.1, Praha 1990, S. 91-95; Josef ČOBAN, *Restaurování polychromovaných kamenných profilů, madel, soklů a kružeb na poprsnicích empory v lodi a kněžišti*, unveröffentlichte Restauratorischer Nachricht, 1995, Nationales Denkmalinstitut, Fachstelle Ústí nad Labem, Inv.Nr. M-E-18. Im Aussiger Denkmalamt werden auch restauratorische Berichte der einzelnen Reliefs aufbewahrt. Eine Zusammenfassung dieser Berichte aktuell: Michaela OTTOVÁ – Jan ROYT, *Kostel Nanebevzetí...* (Anm. 20); ausführlich: Renáta GUBÍKOVÁ, *Biblické reliéfy ...* (Anm. 22), S. 18-33.

kulminierte gerade um die Hälfte des 16. Jhd. In den 70. und 80 Jahren bestehen dann bereits Berichte über die Mehrzahl von Protestanten in der Stadtverwaltung, besonders im Stadtrat.²⁴ Eine schnelle und starke Wahrnehmung der Reformationsideen in Most wurde durch die traditionelle Mehrzahl der deutschen Bevölkerung sowie die bereits seit dem Mittelalter andauernden Handels-, Familien- und kulturellen Beziehungen mit der sächsischen Umwelt gefördert. Die Kirche in Most blieb das ganze 16. Jhd. ein offiziell katholischer Dom und das katholische Konsistorium bemühte sich, die hiesige Pfarrei und die kirchlichen Zeremoniellen im Geiste der katholischen Tradition zu erhalten. Dennoch sind wir für diesen wesentlichen Zeitraum 1550-1580 aus den Quellen darüber informiert, dass ein Großteil der Bevölkerung der Stadt heimlich zu den protestantischen Predigern in den umliegenden Dörfern und Städtchen gingen, und die katholische Messe in der Stadtkirche wurde nur von einer kläglich kleinen Anzahl von Gläubigen besucht. Oftmals gab es auch Skandale mit den ständig wechselnden Pfarrern, die sich weigerten, dem katholischen Konsistorium gehorsam zu sein, und mehr oder weniger ihre Zuneigung zur Lehre Luthers verrieten.

Die Reihenfolge der Szenen des Zyklus in Most ist nicht chronologisch und die scheinbar fehlende Logik kann einen nicht sachkundigen Zuschauer verwirren. Die Ereignisse aus dem Alten Testament wechseln hier mit den Szenen aus dem Neuen Testament oder aus den Apokryphen sozusagen ohne innere Ordnung. Der Schwerpunkt des gesamten Zyklus ist der Gedanke der Rettung und Erlösung des Gläubigen aus dem Joch der Ursünde. Die ausgewählten biblischen Ereignisse haben ein stark moralisches Apell und einen allgemein optimistischen Ausklang im Sinne von Gottes Gnade, mit der sich jeder Christ sicher sein kann, der aufrichtig glaubt. Es geht im Wesentlichen um ein gewisses gemeinsames Glaubensbekenntnis und ein didaktisches Hilfsmittel für Gläubige, wie man die Erlösung dadurch erreichen kann, dass man den an der Empore dargestellten Vorbildern folgt. Die durch die Reliefs verfolgten Gedankenlinien können dank der Verteilung der Szenen im gesamten Umfang der Kirche gut wahrnehmen, zumal der innere Raum der Kirche nur durch feine achteckige, das Gewölbe tragende Säulen unterbrochen ist. (Abb. 2). Die einzelnen Felder greifen in ihrer Bedeutung ineinander, man kann sie sozusagen von links nach rechts lesen. Gleichzeitig sind jedoch auch verschiedene Verknüpfungen zwischen den gegenüberliegenden Szenen zu beobachten, also zwischen der nördlichen und südlichen oder östlichen und westlichen Empore.²⁵ Bei näherer Betrachtung ist es auch offensichtlich, dass einige Felder inhaltlich mit Elementen der Ausstattung der Kirche in Verbindung gesetzt werden: mit dem Taufbecken, der Kanzel, dem Altar oder der Pastophorie, und das stets an Stellen, die in unmittelbarer Nähe dieser Punkte liegen.

²⁴ Eine Zusammenfassung dieser Berichte aktuell: Michaela OTTOVÁ – Jan ROYT, *Kostel Nanebevzetí...* (Anm. 20); ausführlich: Renáta GUBÍKOVÁ, *Biblické reliéfy ...* (Anm. 22), S. 18-33.

²⁵ Diesen antitetischen Zusammenhang der Szenen sich gegenüber entwarf als erste Heide MANNLOVÁ-RAKOVÁ, *Kulturní památka Most...* (Anm. 20), S. 59.

Im Sinne des Aufrufes zur Nachfolge des Heilands (*Imitatio Christi*) zieht sich durch den Zyklus das Ereignis der Leidensgeschichte Christi (Passion) chronologisch durch: vom Augenblick seiner Verhaftung bis zur Auferstehung von den Toten, genau wie die Folge der apostolischen Glaubensbekenntnis (*Credo*) und einige weitere, aus der Schrift hervorgehende Linien. Man kann nicht ausschließen, dass das Programm der Empore auf eine gewisse Art den Inhalt einiger Predigten oder religiöser Handlungen, in der Kirche durchgeführt, wiedergab (z.B. Taufe oder heilige Messe) und sie in einer geeigneten Art um Bildermaterial ergänzte.

Aufgrund der Verteilung der Reliefs auf dem gesamten Umfang der Empore und der nicht chronologischen Reihenfolge der Ereignisse ist es nicht einfach, den Anfang und das Ende des Zyklus zu bestimmen (siehe beigelegter Grundrissplan – Abb. 3). Am besten erscheint das Lesen ab dem ersten Feld der Ostempore von links, welche die Schaffung der Eva und die Ursünde darstellt und gleichzeitig selbst den Text der Heiligen Schrift anführt. Gemeinsam mit den folgenden fünf Szenen, Abrahams Opfer, Verkündung der Jungfrau Maria, David und Goliath – Abb. 4, Christus und der Zöllner Zachäus und Lazarus und der Reiche) ist es möglich, die Szenen der Ostempore als eine abgeschlossene Einheit mit deutlich eschatologischem Akzent zu betrachten. Damit ist in zusammengefasster Form die Geschichte der Erlösung seit der Schöpfung bis zum Jüngsten Gericht dargestellt, wobei die zuletzt genannte Szene hier nicht mit der bekannten Szene aus der Apokalypse dargestellt ist, sondern durch ein weniger gewohntes Gleichnis Jesu vom Reichen und Lazarus. Durch die Anknüpfung dieser Geschichte und der Szene mit Christus und Zöllner Zachäus (mit dem sich durch ein Selbstporträt am Postament der Säule der Autor des Zyklus identifiziert – Abb. 5) wird bei der Ostempore deutlich auf Thema Reichtum und Geiz betont. Die Zuschauer, die auf den Altar blickten, konnten die in diesem Teil der Empore dargestellten Szenen nicht übersehen. So kann deren Bedeutungsverbindung mit dem Verlauf der heiligen Messe angenommen werden (der Altar ist eigentlich eine Erinnerung an das letzte Abendmahl Christi und sein Opfer und die Erlösung der Menschheit von der Sünde).²⁶ Die anknüpfenden Szenen der südlichen Empore (Susanna und die Greise – Abb. 6, Gleichnis vom Zöllner und dem Pharisäer, die Ehebrecherin vor Christus, Gastmahl im Hause des Simeon, Auferstehung des Lazarus, Christus auf dem Ölberg, Kreuztragen und die Geschichte des Samson) beinhalten das Thema der christlichen Moral und den Aufruf zur Demut, zum Bekenntnis der eigenen Sünden und zur Reue, sich nicht über andere zu erhöhen. Sehr interessant ist das Feld mit dem Gleichnis vom Zöllner und Pharisäer und der Ehebrecherin vor Christus (Abb. 7). Beide Szenen, welche die Warnung vor der Heuchelei verbindet, sind nämlich in das Milieu der Brüxer Kirche gesetzt. Noch dazu ist hier die Gestalt des sündigen, jedoch ehrlich gläubigen Zöllners erneut

²⁶ Der ursprüngliche Hochaltar wurde nicht erhalten, in der neuesten Literatur werden als seine Überreste die beidseitig gemalten Flügel mit Marienszenen und mit der hl. Barbara und hl. Katharina gehalten. Mehr siehe Jan ROYT, Kat Nr. 1, in: Michaela OTTOVÁ - Jan ROYT, *Kostel Nanebevzetí...* (Anm. 20), S. 19-51.

mit dem Hauptautoren des Zyklus identifiziert (der Zöllner blickt auf den Schlussstein des abgebildeten Gewölbes, auf dem sein Steinmetzzeichen gemeißelt ist). Erstaunlich ist bereits die Auswahl dieser Szene. Diese war im Allgemeinen in der bildenden Kunst selten und im 16. Jahrhundert erscheint sie fast ausschließlich im protestantischen Kreis. Sehr treffend äußert sie nämlich die Devisen Luthers *sola fides* (Rechtfertigung lediglich durch Glauben), Werkgerechtigkeit (Warnung vor der Bemühung, Erlösung mit äußeren Taten zu erreichen) und *idolatria exterior* (Gefahr des Götzendienstes). Im Hinblick auf den ungewöhnlichen Platz der Kanzel an der südlichen Seite des Hauptschiffes kann man nicht ausschließen, dass die Szenen der Südempore den Inhalt einiger Predigten weiter entwickelten.²⁷ Die Westempore, die einen anderen Autor als die restlichen Teile hat und auch später entstand, ist offensichtlich eine kompakte Einheit (Abb.8). Sie enthält vier Geschichten der alttestamentlichen Propheten (Job, Lot, Jonas und Daniel), von denen die Devotionsszene des Ruhenden Christus, besser bekannt als Christus der Leidende oder Christus der Schmerzhafte (Abb.9), die markanteste ist. Die alttestamentlichen Ereignisse des unerschütterlichen Glaubens, der die Macht hat, einen Menschen sogar vor dem Tod zu retten, sind hier deutlich auf Christus und seine Leiden bezogen und äußern den Gedanken der Erlösung von den Sünden durch das Opfer Christi am Kreuz. An diese Auslegung knüpfen Szenen der Westempore und die angeschlossenen Szenen des westlichen Teiles der südlichen und nördlichen Empore zum Taufbecken,²⁸ an, erneut ungewohnt angebracht eben im westlichen Teil des Hauptschiffes der Kirche, und ihre lutherische Verzierung. Man kann sich somit gut vorstellen, wie die Szenen des westlichen Teiles der Empore auf die Teilnehmer der Taufe wirkten und wie sie die Worte des Priesters während der Taufe passend ergänzten. Die Szenen der nördlichen Empore (Bekehrung des hl. Paulus, Kreuzigung, Abstieg Christi in die Vorhölle, Auferstehung, Sendung der Apostel in die Welt, Gleichnis vom verlorenen Sohn, Anbetung der Drei Könige und Enthauptung des Johannes des Täufers) beinhalten einen optimistischen eschatologischen Höhepunkt der Erlösgeschichte. Der Abschluss von Christi Passionen ist hier um den Gedanken der Verbreitung des Gotteswortes in die ganze Welt und die Zusicherung der Gottes Gerechtigkeit und Gnade ergänzt.

Die südliche und nördliche Empore verbergen in sich auch die Aussage der Donatoren, die auf Ehrenplätzen oberhalb der ursprünglichen Haupteingänge in die Kirche in den Szenen Kreuztragung und Kreuzigung präsentiert werden (Abb. 10). Die Aussagen werden mit Zitaten aus der Schrift ergänzt, die einen festen Glauben in die Erlösung,

²⁷ Die Kanzel (wahrscheinlich um 1530 ausbaut und dann umbaut) mit der Darstellungen „Auferstehung Jesu Christi“ und „Vier Kirchenväter“ - cf. Michaela OTTOVÁ, Kat. Nr. 21, in: Michaela OTTOVÁ – Jan ROYT, *Kostel Nanebevzetí...* (Anm. 20), S. 139-141.

²⁸ Von Hans Walther der J. und Friedrich Gross in 1565 behaut haben - cf. Jan ROYT, Kat. Nr. 22, in: Michaela OTTOVÁ – Jan ROYT, *Kostel Nanebevzetí...* (Anm. 20), S. 143-146.

durch das blutige Opfer Christi äußern (1. Tim. 4,10 und Jesaja 53,5). Die Donatorin in der Szene der Kreuztragung ist die Witwe des Goldschmiedes und Gebildeten Nikolas Riesem (†1552), der den Bau der Kirche seit 1520 bis zu seinem Tod leitete. Die Szene ist um eine Jahreszahl ergänzt, 1556 oder 1557 (die letzte Ziffer ist nicht gut lesbar). Den Donatoren in der Szene Kreuzigung gegenüber gelang es bisher nicht eindeutig zu identifizieren. Es kann sich jedoch um Wolff Selender handeln, der 1531 Bürgermeister der Stadt und laut Quellen auch am Bau der Kirche beteiligt war.

Aus historischen Umständen kann man folgern, dass die beiden genannten Donatoren aus dem katholischen Umfeld stammten, dennoch ist das gesamte Ausklingen des Reliefzyklus eher der Welt der Reformationsideen näher. Neben der bereits erwähnten Andeutungen wird dies dadurch unterstrichen, dass ausschließlich auf die Schrift hingewiesen wird und keine typisch katholischen Motive vorhanden sind (z. B. die Heiligenlegenden oder die Glorifizierung der Jungfrau Maria als Königin des Himmels). Das erinnert auffallend an Luthers Devise *Scriptura sui ipsius interpres* (die Schrift interpretiert sich selbst) und seine bekannte Bevorzugung des Bibeltextes in aller Hinsicht. Der Zyklus der biblischen Geschichten in Most stellt sozusagen die „verlängerten Arme“ des Altars, der Kanzel und des Taufbeckens dar, die den drei von Luther einzig anerkannten Heiligtümern dienen - der hl. Messe, der Predigt und der Taufe. Damit wurde die Forderung Luthers „ymer vor Augen“ (das Wort Gottes stets vor den Augen der Laien) erfüllt. Es ist allerdings die Frage, in welchem Maße das Programm des Zyklus gerade diese Gedanken widerspiegelte und ob er nicht eher durch den Kontext der anderen Elemente der Ausstattung der Kirche beeinflusst wurde, von denen einige nicht dem katholischen Inhalt ausweichen (siehe besonders die beeindruckende Türmchenpastophorie (Abb.11), also ein Behälter zur Aufbewahrung von Hostien, angebracht an der linken Altarseite)²⁹ Die Zuneigung zu einigen Punkten der Lehre Luthers kann man so vielmehr an der Empore „zwischen den Zeilen“ lesen, wie oben angedeutet wurde. Es ist auch nicht auszuschließen, dass das Reliefprogramm vielmehr allgemein christlich-moralisch geprägt ist und das Vorhaben seines (seiner) Autoren nicht durch eine eindeutige Konfessionsaussage motiviert war.³⁰

Der Bezug der Empore zum sächsischen Milieu wird auch durch ihren Stil unterstrichen, was auch für die meisten anderen Steinmetz- und Bildhauerarbeiten in der Kirche aus dem Zeitraum nach 1540 gilt (Pastophorie, Taufbecken, ein beeindruckendes Eckportal in der Achse des östlichen Abschlusses, ein kleines westliches Portal, Brüstung des Treppenaufganges

²⁹ Neuestens zum Pastoforie, stammend am ehesten aus der Zeit um 1560, siehe Michaela OTTOVÁ, Kat. Nr. 20, in: Michaela OTTOVÁ – Jan ROYT, *Kostel Nanebevzetí...* (Anm. 20), S. 133-137.

³⁰ Zur Nichteindeutigkeit der Konfessionsrichtung der Reliefs, wie auch anderer Teile der Kirchenausstattung, zuletzt siehe besonders Michaela OTTOVÁ – Jan ROYT, *Kostel Nanebevzetí...* (Anm. 20).

auf die westliche Empore u. A.).³¹ Die meisten dieser Werke stammen vom selben Autorenkollektiv und man kann sie in die sog. sächsische Renaissance einordnen. Eines der charakteristischen Merkmale für diesen Stil ist die absichtliche Aufnahme gotischer Elemente in die sonst bereits reine renaissancegeprägte Ausdrucksweise. Gemeinsam mit einigen weiteren Kunstwerken in Nordwestböhmen sind die Brüxer Emporen und verwandte Arbeiten ein Beispiel, dass solche Gothismen auch tief nach der Hälfte des 16. Jhd. verwendet wurden und auf keinen Fall ein Ausdruck des Rückschritts oder der Unfähigkeit des Künstlers/Auftraggebers waren, sich von den alten Formen loszulösen. In dieser Zeit machte sich die gotische Formenlehre oft im protestantischen Milieu geltend, weil sie Luthers Bemühung um die Legitimierung seiner Lehre und die Rückkehr zum ursprünglichen, apostolischen Zeitabschnitt der frühchristlichen Kirche unterstützte. Sie waren jedoch auch keine Ausnahme in rein katholischen Bauten. Die Gründe für die Rückkehr zu gotischen Formen um das Jahr 1550 konnten so vielmehr pragmatisch sein, im Sinne der Verbindung zur Tradition, dem Zuschauer zu signalisieren, dass es sich um ein sakrales Objekt handelt.³²

Bemerkenswert ist auch der Stil der figuralen Szenen selbst, charakterisiert durch eine bestimmte Naivität, Vereinfachung, Schematisierung und Typisierung, mit Tendenz zur Flachheit, mit erstarrten und theatralisch Gesten der Figuren und der Verzicht auf ihre Psychologisierung. Ein näheres Studium der Reliefs deutet an, dass dies nicht nur vom Geschick der Steinmetze selbst abhängig war. Am gesamten Zyklus ist nämlich die deutliche Mühe um die leichte Lesbarkeit für die breitere Schicht der Zuschauer zu erkennen, und um den allgemeinen didaktischen Plan. Die vom Luther vertretenen Vorstellungen der *Laienbibel* oder des *sichtbaren Wort* (das offenbarten Wort Gottes) sind kaum wegzudenken. Einer der indirekten Beweise dieser These kann auch das hervorragende bildhauerische Niveau des Tonschiefer-Grabmals von Nikolas Riese aus dem Jahre 1552 sein (Abb. 12) sein, das sich im nördlichen Seitenschiff unter der westlichen Empore befindet und nach dem Steinmetzzeichen ein Werk des Hauptmeisters der Reliefs der Empore ist. Die Schematisierung und Vereinfachung der Reliefs kann auch mit den graphischen Vorlagen verbunden sein, nach denen die Reliefs gemeißelt wurden. Die Nutzung graphischer Vorlagen in der Bildhauerkunst war zu dieser Zeit nichts Außergewöhnliches, im Gegenteil, sie ist charakteristisch für die figurale Kunst während des gesamten 16. Jahrhunderts. Die Autoren der Empore in Most benutzten eine ganze

³¹ Aus Kapazitätsgründen kann man in diesem Beitrag die Übersicht ähnlich gezielter zeitgenössischer biblischer Zyklen in der Architektur von Mitteleuropa nicht anführen, auch nicht den Vergleich der Reliefs in Most und verwandter Renaissance-Steinmetzteile der Kirchenausstattung mit mitteleuropäischer, besonders sächsischer Bildhauer- und Steinmetz-Renaissanceproduktion, die Autorin hat sie jedoch bereits ausführlich präsentiert in: Renáta GUBÍKOVÁ, *Renesanční reliéfy*.... (Anm. 22), S. 91-121, 259-294; zusammenfassend dann: Renáta GUBÍKOVÁ, *Biblické reliéfy*.... (Anm.22), S. 431-433, 436-437.

³² Mehr dazu siehe vor allem Pavel VLČEK, *Renesanční kostely*, in: Kateřina Horníčková – Michal Šroněk (edd.), *Umění české reformace: 1380-1620* (Ausstellungskatalog), Prag 2010, S. 246.

Reihe von Vorlagen, von denen sie einige fast genau in eine dreidimensionale Reliefform umwandelten (z. B. Stiche der Nürnberger „Kleinmeister“ Virgil Solis, Hans Sebald Beham und Georg Pencz), manche auch nicht so präzise (siehe Vorlagen von Albrecht Dürer, Lucas Cranach sen., Hans Brosamer, Heinrich Aldegreve, Jörg Breue, u. A.³³

Bisher gelang es noch nicht, die Frage der Urheberschaft des Zyklus abschließend zu klären, besonders die Frage des Erfinders, des Inventoren, seines Programms. Die einzelnen Bildhauer und Steinmetze kann man an den Steinmetzzeichen erkennen, die auf den Brüstungen der Empore angebracht sind. Die Reliefs der nördlichen, östlichen und südlichen Empore sind von einer sehr ähnlichen Gestalt und auf den ersten Blick eine Arbeit einer Bildhauerwerkstatt. Eine nähere Betrachtung und Studium der Steinmetzzeichen deutet jedoch an, dass sie ein Ergebnis der Arbeit mehrerer Meister und vielleicht auch mehrerer Werkstätten sind. Am häufigsten treffen wir das Zeichen des Meisters an, der schon von Heide Mannlová „Meister der Reliefs der Emporen in Most“ bezeichnet wurde. Als sein engster Mitarbeiter wurde der „Meister der Pastophorie in Most“ bestimmt, dessen Zeichen wir im östlichen Teil der Empore antreffen. Außer zwei anderer, bisher nicht identifizierten Zeichen in der nördlichen Empore finden wir in der Szene Kreuzigung an der nördlichen Empore noch ein Steinmetzzeichen des Meisters Jakub Gross (zu ihm siehe unten). Eine deutlich unterschiedliche Bildhauereinstellung haben die Reliefs der westlichen Empore, wo wir zwei weitere Zeichen antreffen.

Alle erwähnten Steinmetzzeichen kann man auch an anderen Stellen des Kircheninneren finden, was auch die Datierung des Zyklus präzisiert.³⁴ Genauso kann man diese Zeichen auch in einigen anderen Bauten finden, die aus der gegenständlichen Zeit stammen, und das sowie im Böhmischem Königreich, als auch in Sachsen. Es ist jedoch interessant, dass wir das Zeichen des Hauptmeisters nur auf dem tschechischen Gebiet vorfinden, was auf seinen heimischen Ursprung deutet. Bemerkenswert ist auch sein Vorkommen am Gewölbe des repräsentativen Alten Parlaments auf der Prager Burg, das in den Jahren 1563 – 1564 vom königlichen Baumeister Bonifac Wolmut erbaut wurde, wo dieses Zeichen sogar um ein Bildhauer-Selbstbild ergänzt wurde.³⁵

Als möglicher Urheber des Programms der Empore nennt die Literatur mehrere Kandidaten. Es kann Meister Jakub Gross gewesen sein, der aus dem erhaltenen Vertrag mit der Stadt aus dem Jahre 1548 bekannt ist.³⁶ Wir wissen, dass er in Sachsen geboren wurde und in Most bis zum Jahre 1533 arbeitete, als er in das schlesische Wroclaw ging. Es wird die Person des

³³ Zu den graphischen Vorlagen der Reliefs siehe besonders Renáta GUBÍKOVÁ, *Renesanční reliéfy...* (Anm. 22); Jan ROYT, *Biblické příběhy...* (Anm. 22); Renáta GUBÍKOVÁ, *Biblické reliéfy...* (Anm. 22).

³⁴ Die ausführlichste Übersicht der Steinmetzzeichen im Rahmen der ganzen Kirche brachte bisher Heide MANNLOVÁ-RAKOVÁ, *Kulturní památka Most...* (Anm. 20).

³⁵ Auf Grund dieser Umstände erwog Mannlová-Raková die Möglichkeit, dass der Autor des Zyklus in Most und gleichzeitig der Renaissancephase des Kirchennachbaues jemand aus dem Umkreis von Bonifac Wolmut sein konnte; mehr siehe Heide MANNLOVÁ-RAKOVÁ, *Kulturní památka Most...* (Anm. 20), S. 51-53.

³⁶ Siehe Anmerkung 21

Humanisten Jan Dernschwamm aus Radešín erwägt, eines Landsmanns aus Most, der in Wien und Leipzig studierte und auch am Königshof in Budín weilte. Es gab auch eine Hypothese, dass der oben erwähnte Nikolas Riese auch der Urheber sein könnte. Diese Ergebnisse der Forschungsarbeit können um weitere Möglichkeiten ergänzt werden. Schöpfer des Programms kann auch selbst der Hauptmeister der Reliefs der Empore in Most gewesen sein, welcher sich auf die Brüstungsemporen insgesamt zweimal durch ein Autoportrait in der Rolle des sündigen Zöllners abbildete. Damit ist er sozusagen im Einklang mit der Hauptidee des ganzen Komplexes, welche im Aufruf zur Demut und tiefem Glauben in Gottes Gnade besteht. Es ist auch gut möglich, dass der Urheber des Programmes aus dem Milieu des geistlichen Klerus stammte. Dafür würde die gute Kenntnis des zeitgenössischen theologischen Gedankenstroms sprechen. An der Schöpfung des Programms des Zyklus kann auch sein Auftraggeber beteiligt gewesen sein, der mit größter Wahrscheinlichkeit der Stadtrat war, welcher seit 1501 mit einem Patronatsrecht zur Kirche disponierte, und hatte somit offensichtlich das Hauptwort während der ganzen Bauzeit.

Wer auch immer hinter dem bemerkenswerten Komplex der Renaissancereliefs steht, eins steht fest: Es handelt sich um ein wertvolles Kleinod der tschechischen und mährischen Kunst des 16. Jahrhunderts. Die bis heute unbeantworteten Fragen zu der Entstehung regen die Vorstellungskraft der Fachleute an, die sich bisher mit dem Werk beschäftigten. Abschließend ist nur der Wunsch zu äußern, dass es in der Zukunft gelingt, das restliche Geheimnis dieses Werkes aufzudecken und damit auch die breitere Öffentlichkeit anzusprechen.

PŘIPOMÍNKA ARCHEOLOGICKÉHO VÝZKUMU DĚKANSKÉHO KOSTELA V MOSTĚ (1970-1971)

Michal B. Soukup

O přesunutí kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě rozhodla vláda ČSSR v březnu 1970. Téhož roku v prosinci byl zahájen archeologický výzkum v kostelním interiéru pod vedením Antonína Hejny z pražského Archeologického ústavu ČSAV. Vykopávky bohužel probíhaly v časové tísní a nebyly dostatečně finančně zajištěny. To se významně projevilo nejen na průběhu výzkumu, ale i na jeho výsledcích.

Dnes je zjevné, že se k této problematice musíme vrátit. Chybí vyhodnocení archeologických nálezů – to bylo Antonínem Hejnou v roce 1977 podáno jen povšechně.³⁷ Analýza kosterního materiálu ze 44 hrobů, které byly v kostele nalezeny, nebyla provedena dodnes. V kostele bylo nalezeno i několik kamenných náhrobních desek s nápisy. Část nápisů nikdy nebyla přečtena – snad se to podaří v blízké budoucnosti.

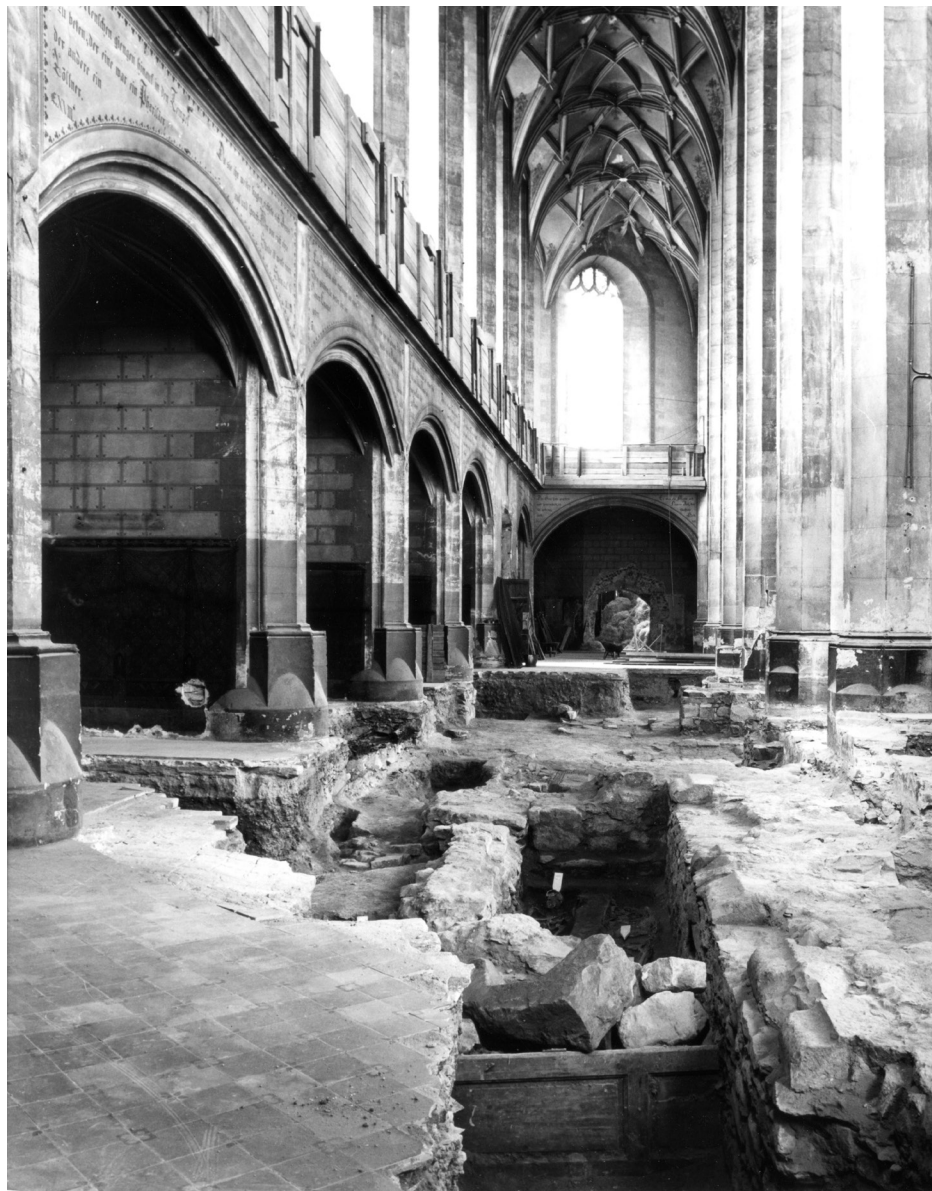
Několik nepublikovaných fotografií z archivu Archeologického ústavu Akademie věd ČR v Praze je připomínkou velkého úkolu, před kterým dnes stojí mostecké muzeum.

Obr. 1: Náhrobní desky s nápisy. Foto: Archeologický ústav AV ČR v Praze, 1971.

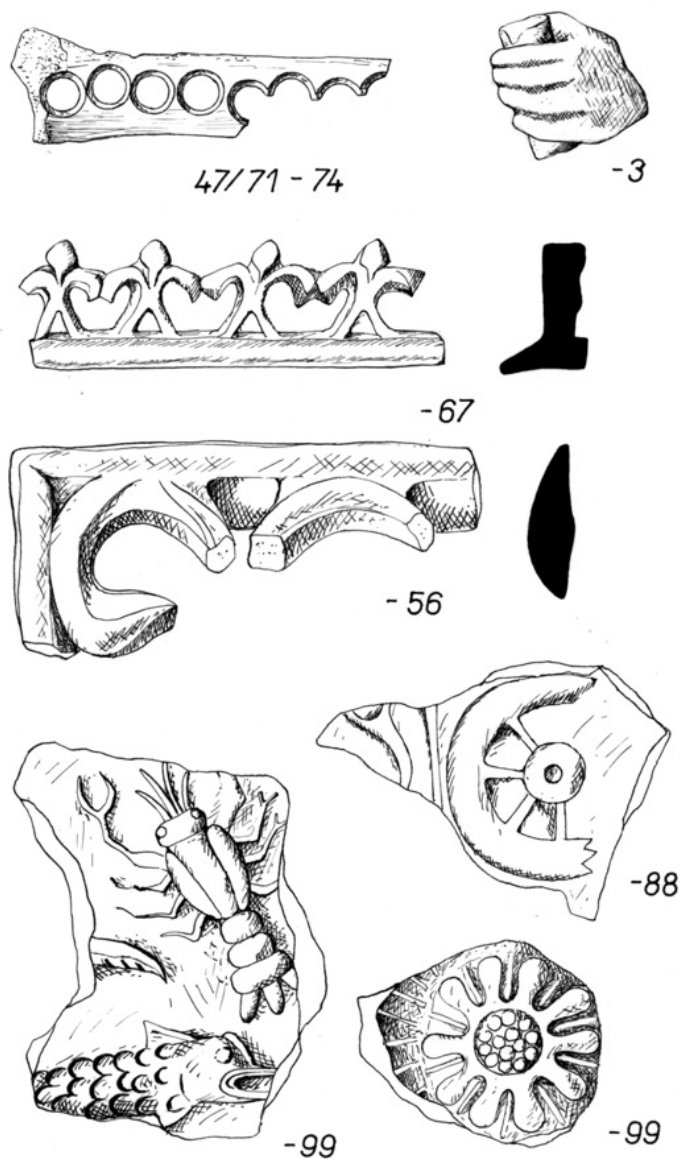
Abb. 1: Grabplatten mit den Inschriften. Foto: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften in Prag, 1971.

³⁷ Antonín Hejna 1977: *Založení a stavební vývoj kostela P. Marie v Mostě*, Památky archeologické 68/2, 433-475

Obr. 2: Pohled do jižní lodi kostela. Foto: Archeologický ústav AV ČR v Praze, 1971.

Abb. 2: Blick in das südlichen Seitenschiff der Kirche. Foto: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften in Prag, 1971.

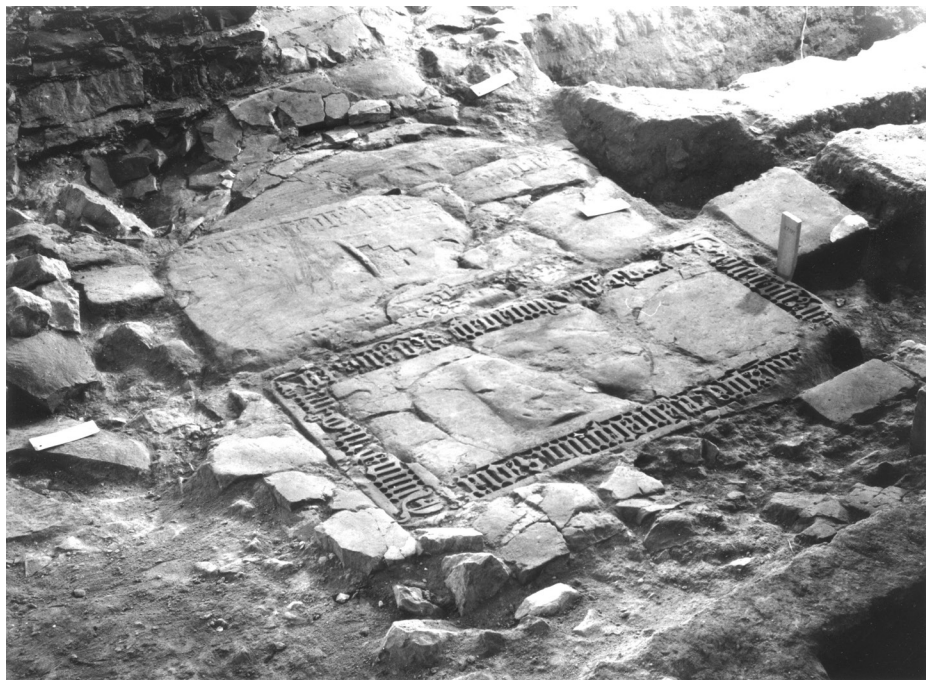
Obr. 3: Ukázka nepublikovaných archeologických nálezů z kostela. Kresba: Archeologický ústav AV ČR v Praze.

Abb. 3: Unpublizierte Fundstücke aus der Kirche. Zeichnung: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften in Prag.

Obr. 4: Hroby v interiéru kostela. Kresba: Archeologický ústav AV ČR v Praze, 1971.

Abb. 4: Graben in das Kircheninterieur. Zeichnung: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften in Prag, 1971.

Obr. 5: Náhrobní desky s nápisy. Foto: Archeologický ústav AV ČR v Praze, 1971.

Abb. 5: Grabplatten mit den Inschriften. Foto: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften in Prag, 1971.

DAS ANDENKEN DER ARCHÄOLOGISCHEN FORSCHUNG DER DEKANALKIRCHE IN MOST (1970-1971)

Michal B. Soukup

Über die Versetzung der Kirche Maria Himmelfahrt entschied die Regierung der ČSSR im März 1970. Im Dezember desselben Jahres wurde die archäologische Forschung im Kircheninterieur unter Leitung von Antonín Hejna vom prager Archäologischen Institut der ČSAV (Tschechoslowakische Akademie der Wissenschaften) begonnen. Die Ausgrabungen verliefen leider in Zeitnot und waren finanziell nicht genügend abgesichert. Dies äusserte sich nicht nur am Verlauf der Forschung, sondern auch an ihren Ergebnissen.

Heute ist ersichtlich, daß wir zu dieser Problematik zurückkehren müssen. Es fehlt die Auswertung der archäologischen Funde - diese wurde durch Antonín Hejna im Jahr 1977 nur allgemein präsentiert. Eine Analyse des Knochenmaterials aus 44 Gräbern, welche in der Kirche gefunden wurden, ist bis heute noch nicht durchgeführt.

In der Kirche wurden auch einige steinerne Grabplatten mit Aufschriften gefunden. Ein Teil der Aufschriften wurde nie gelesen – vielleicht gelingt es in der näheren Zukunft.

Einige publizierte Fotos aus dem Archiv des Archäologischen Institutes der Akademie der Wissenschaften der ČR in Prag sind die Erwähnung einer großen Aufgabe, vor welcher heute das Museum in Most steht.

³⁷ Antonín Hejna 1977: *Založení a stavební vývoj kostela P. Marie v Mostě*, Památky archeologické 68/2, 433-475

STAVITEL JACOB HAYLMANN ZE SCHWEINFURTU, MĚSTO ANNABERG A JEJICH VLIV NA VYBUDOVÁNÍ DĚKANSKÉHO CHRÁMU V MOSTĚ

Jürgen Förster †

Rekonstrukce kostela v Annabergu

Již tři roky po založení města byl položen základní kámen kostela sv. Anny, který je dosud hlavním kostelem ve městě. Jeho stavbu se podařilo dokončit v roce 1525, tedy po pouhých šestadvaceti letech. Tento pozdně gotický chrám je ceněn jako architektonické dědictví evropského významu.

V letech 1975 - 1998 byl kostel sv. Anny restaurován. A tady začíná mé setkání s ním. Bylo mi pouhých 26 let, když mi byl jako mladému inženýrovi svěřen dohled nad pracemi na restaurování kostela. Na této práci se se mnou podílel Horst Richter. V kostele v té době pracovalo deset zkušených restaurátorů a až třicet řemeslníků.

Jako stavbyvedoucí jsem se často pohyboval na lešení v kostele a zažil restaurátorské práce z bezprostřední blízkosti. Když v kostele strávíte tolik hodin a zažijete znovuoživení mnoha detailů, začnete se ptát: „Kdo byli stavební mistři, kameníci a malíři kostela sv. Anny? Odkud přišli?“. Tak jsem narazil na životní dílo středověkého stavitele Jacoba Haylmanna ze Schweinfurtu a jeho činnost ve stavební huti.

Ještě v roce 1970, tedy před začátkem restaurování sv. Anny, se o stavebních mistrech a stavební huti v Annabergu, i o sochařích a malířích kostela vědělo poměrně málo. Kostel sv. Anny byl v dějinách umění pochopitelně znám jako významný pozdně gotický hornosaský halový kostel. Oceňovaný byl také český vliv na architekturu klenby. Nikdo si ale nedovedl představit, jak kostel vypadal v době své výstavby. V roce 1970 byl totiž původní vzhled skryt pod čtyřmi vrstvami pozdějších maleb. Podrobnému zkoumání stavby kostela se věnoval až vlastivědný badatel Hans Burkhard, který v roce 2004 dokončil dosud nejobsáhlejší knihu o Jacobu Haylmannovi. Ta však dodnes zůstala spíše neznámá.

Stavba kostela v Annabergu

Půdorys kostela a prvotní plán klenby, který se dochoval až do 17. století, zhotovil první stavební mistr Konrad Pflüger. Po jeho smrti se roku 1508 stal druhým stavebním mistrem Peter von Pirna. Ten vystavěl obvodové zdi, navrhl okna a architekturu empor a vybudoval komplikovanou střechu. Zemřel ale již

v roce 1513. Když pak zemský pán vévoda Georg a městská rada Annabergu jmenovali Jacoba Haylmanna v dubnu 1515 třetím stavebním mistrem kostela sv. Anny a dílovedoucím stavební hutě Annaberg, byl kostel sv. Anny dokončen v hrubé stavbě.

Haylmanna jako mistra stavitele údajně doporučil pan Wilhelm auf Neuschloss ze starého českého rytířského rodu z Vřesovic. Stavitel se prosadil proti svému konkurentovi Bastianu Binderovi, zemskému dílovedoucímu stavební hutě Magdeburg, což vedlo později roku 1518 ke sporu mezi stavebními hutěmi. Haylmann přišel zřejmě ze stavby kostela sv. Barbory v Kutné Hoře a s sebou do Annabergu si odtud měl přivést i množství zkušených kameníků.

Tím, že dokončením stavby pověřili právě Jacoba Haylmanna, žáka královského stavebního mistra Benedikta Rieda z Prahy, nabrala práce na kostele od roku 1515 nový směr. Navrhl totiž pro rozsáhlý halový prostor kostela smyčkovou žebrovou klenbu, inspirovanou Vladislavským sálem Pražského hradu. Ta byla pro Horní Sasko zcela nezvyklá. Díky Jacobu Haylmannovi se tak do Annabergu dostaly vlivy české architektury.

Se stavbou klenby se začalo roku 1517. Během dokončovacích prací se pod Haylmannovou taktovkou muselo pracovat ještě na sloupech a emporách kostela. Oba východní oblouky empor jižní dlouhé strany a nejvýchodnější oblouk severní dlouhé strany lze jistě připsat právě jemu. Vyplyvá to z toho, že, když se na začátku roku 1519 dostavili Benedikt Ried, Hans Schicketanz a Hans Meltwitz, aby jako znalecká komise přezkoumali dvě trhliny ve zdi nad takzvanou „starou sakristií“, nebyly tyto oblouky ještě vytvořeny. U sakristie se jedná o přístavbu na jižní straně, která byla – dle dostupných stavebních spisů – vystavěna převážně v roce 1519. Během její výstavby byla vytvořena klenba v přízemí a také klenby východních empor. Je dokonce možné, že západní empora byla také provedena až v této době.

Ještě ve stejném roce byla provedena střecha a sanktusník. Ve výšce empor se nad sakristií nachází také kůr, který je s halou spojen velkým otvorem. Znalecký posudek komise jistě souvisí s tímto tehdy plánovaným stavebním opatřením.

Důvod pro zdvojení sakristií je určitě ten, že v samostatném prostoru měla nalézt důstojné místo ke svému uložení slavná Annaberská relikvie. Kůr nad jižní sakristií sloužil ke zpěvu a nacházely se zde také varhany. Ale byl protilehlý kůr nad severní sakristií rovněž určen pro zpěváky, nebo snad právě zde na empoře měl své místo vévoda Georg?

Zvláštní technické odvahy bylo třeba k zhotovení bohaté hvězdicové klenby v polygonech, které byly, na rozdíl od části s kůrem, ponechány bez opěrných sloupů. Klenba byla dokončena pravděpodobně roku 1520.

Na svátek sv. Anny 1519 byl za přítomnosti vévody Georga skoro hotový kostelní prostor vysvěcen míšeňským biskupem Johannem VII. von Schleinitz. V tomto roce byl také prostor vydlážděn cihlami. Podle dochovaných stavebních spisů se v následujícím roce pracovalo na zaklenutí. Podíleli se na něm mistři Barthel von Durlach a Konrad von Buttingen. Christoph Walter vytvořil klenební figury a Hans von Cöln klenby vymaloval. Práce na klenbách

a výmalbě pokračovaly i v roce 1521. Dále práce plynula podobně jako při jiných stavbách kostelů pozdní gotiky - hned po sázení žeber po částech a vložení cihlových hlavic následovalo omítání, vápnění a malba klenby. Na malování kleneb se podílel i malíř Hans Hesse – nevíme přesně, na které části.

Od roku 1519 se z chemnitzského lomu začaly přivážet parapetní desky empor. Jedná se o takzvaný porfyr z Hilbersdorfu. Sochařské práce na parapetním reliéfu byly provedeny v letech 1520 až 1522. Podělili se o ně Franz Maidburg, Theophilus Ehrenfried a Jacob Hellwig. V letech 1522-1524 zarámovali tyto obrazové plochy do zlata a barev Hans von Calbe a Balthasar Müller.

V roce 1521 byl postaven oltář hornického bratrstva „a v tyto svatodušní svátky byl zpíván první figurál“. Ve středu po první postní neděli (Invocavit) roku 1522 osadil mistr Daucher z Augsburgu hlavní kamenný oltář. „Na velikonoce byl oltář mincířů a tavičů také hotov a zelené májky byly postaveny do kostela, protože byl krásný a teplý máj.“

Roku 1523 nechal cizí farář z venkova vymalovat sakristii a v letech 1524 a 1525 byla zasklena kostelní okna. V roce 1525 byl kostel a jeho výbava považována za dokončené - reliéf na empoře vyobrazuje stavitelského mistra, snad Jacoba Haylmanna ze Schweinfurtu, s nápisem: „1499 je položen základ. 1525 je dílo dokonáno.“

Město Annaberg vděčí Jacobu Haylmannovi za dokončení kostela sv. Anny ve vysoké kvalitě. Na stavbě se díky němu podíleli zkušení kameníci, sochaři a malíři. Vnitřní prostor byl jeho zásluhou vytvořen na základě velmi harmonické a ucelené koncepce. V době svého dokončení roku 1525 kostel sv. Anny své návštěvníky ohromoval a byl mnoho let jedinečný. Kostely v Kutné Hoře a Mostě byly totiž dokončeny až o několik desetiletí později.

Život Jacoba Haylmanna

Co dnes víme o Jacobu Haylmannovi a jak došlo k jeho spojení s Mostem? Nejistoty začínají již u jeho jména. V odborné literatuře o umění a v listinách je povětšinou nazýván Jacob von Schweinfurt. Jeho rodné jméno Haylmann bylo zjištěno až ke konci 19. století v archivu radnice v Annabergu. Vévoda Georg jej označoval jako Jacoba z Frank. Ve svém dopise z 16. června 1518 se podepisuje: Mistr Jacob, kameník, stavební mistr v St. Annaberg. Během sporu stavebních hutí, tedy v proklamaci Dne hutí v Annabergu dne 27. července 1518, je uváděn jako Mistr Jacob ze Schweinfurtu, správce stavby kostela ve Sv. Annabergu.

Ačkoliv se jeho jméno píše různými způsoby, jeho kamenickou značku a jeho rukopis z dopisů z Annabergu známe bezpečně. Díky reliéfu stavebního mistra na parapetu empory kostela sv. Anny víme dokonce i jak vypadal. Z jeho životopisu ale známe jen zlomky.

Narodil se kolem roku 1475 ve franckém říšském městě Schweinfurt. Zemřel koncem roku 1523 v Annabergu, kde je také pochován. Roku 1518 se oženil s Christinou Platzerovou a měl s ní čtyři děti. V Annabergu vlastnil nejdříve obytný dům v Kupferstrasse č. 18 a dne 8. června koupil dům v Grosse Kirchgasse č. 31. Tento dům měl hodnotu 200 zlatých.

Jacob Haylmann měl mladšího bratra Petra Haylmanna, také kameníka. Ten se narodil roku 1480 a zemřel roku 1550 v Chomutově. Také Petr Haylmann je v Čechách a v Sasku významnou osobností. Byl polírem, tedy zástupcem stavebního mistra hutě.

Roku 1492 dokončil Jacob pětileté učení na kameníka u svého otce ve Schweinfurtu. Spekuluje se, že byl, stejně jako jeho on, přijat jako tovaryš do bratrství stavební hutě Strassburg. Podle všeho odešel krátce po svém vyučení ke známému stavebnímu mistru Benediktu Riedovi do Prahy.

Co se týče charakteru, byl Jacob Haylmann odhodlaný, sebejistý a činorodý člověk, který v sobě měl také dostatek zdravé ctižádosti. U Benedikta Rieda pracoval jako kameník a absolvoval zde další dvouleté vzdělání.

„Toto další vzdělávání kamenického tovaryše jej mělo naučit vyšším uměleckým zručnostem a dovednostem a jejich uplatnění. Patří mezi ně například rýsování (stavitelské kreslení) a sochařství, dále se pak všeobecně seznámil a posléze pronikl do hlubších uměleckých tajemství stavebních huti.“

„Tovaryš, který absolvoval toto vzdělání, se mohl stát polírem nebo mistrem. Polír byl zástupcem dílovedoucího a vedl stavbu během nepřítomnosti dílovedoucího. Ten totiž někdy vedl několik staveb ve stejnou dobu“. Polír byl dosazen od dílovedoucího a byl jím pro tento úřad také vzat do přísahy.

Na Pražském hradě u Reida mohl Jacob Haylmann spolupůsobit na audienční síni severního obytného traktu a na místnostech české kanceláře, eventuálně také na jezdeckých schodech. „Další možnou činností Jacoba Haylmanna, která však není doložena listinami, mohla být práce na klenbě Vladislavského sálu Pražského hradu. To by přicházelo do úvahy v letech 1494 - 1502. Pro dalších téměř deset let (1503 – 1512) pak nejsou žádné záchytné body. Mohl pracovat jako polír na různých Benediktem Riedem vedených stavebních projektech v Čechách. Jeho činnost políra nebo dílovedoucího na stavbě kostela sv. Barbory v Kutné Hoře v letech 1513 - 1514 se dá vytušit, je však sporná.“

Kdy se Jacob Haylmann stal dílovedoucím, není známo. Je ale velmi pravděpodobné, že se jím stal u Benedikta Rieda. Od roku 1515 až do své smrti (1523) byl dílovedoucím stavební hutě kostela sv. Anny v Annabergu. Tam došlo roku 1518 ke známému annabergskému sporu stavebních huti a ke Dni stavebních huti mistrů z Království Českého, Slezska a Míšně v Saském vévodství.

Za svého působení v Annabergu se Jacob Haylmann ujal plánů na novostavbu děkanského kostela v Mostě a erbovního sálu na Albrechtsburgu v Míšni. Znalecké posudky pak vyhotovil pro Mariánský kostel ve Zwickau.

Jacob Haylmann byl velký mistr stavitel své doby. Za svého života měl vynikající pověst a byl také často žádán o radu při plánování staveb a vytváření znaleckých posudků. Vrcholem jeho životního díla bylo dokončení kostela sv. Anny v Annabergu.

Plány na mostecký kostel

„Starý městský kostel v Mostě, bazilika ze 14. století, byl dne 4. března 1513 tak silně poškozen při ničivém požáru města, že jeho oprava již nebyla možná. Město se muselo rozhodnout pro novou stavbu. Věž kostela však plamenům

odolala a měla se tedy stát součástí novostavby. Nutné přípravy byly zahájeny nejpozději na jaře 1516.“

„Plánování novostavby bylo svěřeno Jacobu Haylmannovi, což svědčí o jeho vynikající pověsti.“

Jacob Haylmann do Mostu z Annabergu často jezdil. Doloženy jsou stavební porady v letech 1517, 1518 a 1519. Dne 20. 8. 1517 se zúčastnil pokládání základního kamene nového chrámu. Jako polír na této stavbě se události zúčastnil také Georg von Maulbronn. Ten byl rovněž žákem Benedikta Rieda a byl mladší než Jacob Haylmann. Roku 1518 podepsal listinu Annabergského dne stavebních huti jménem: Mistr Jorg (Georg) von Maulbronn z Mostu. Až do roku 1531 pracoval v Mostě.

Teprve 9. dubna 1518 předal Jacob Haylmann projekt mosteckého kostela. Obdržel za to 8 kop, tedy 480 grošů, což v přepočtu činilo 22 zlatých a 18 grošů. Plány zřejmě vyhotovil na své velké kreslířské půdě v Annabergu.

Haylmann dovedl velmi šikovně aplikovat klenbu Vladislavského sálu od Benedikta Rieda na podstatně novější ze Saska převzatý půdorys. V interiéru spojil ohýbané Riedovy klenby se saskými zapuštěnými sloupy a vytvořil tak dojem jejich vířivého pohybu.

Během dlouhé stavby (kostel byl vysvěcen až roku 1594) se na mostecké stavbě vystřídalo mnoho mistrů, polírů a kameníků (celkem 232) a ti pochopitelně zanechali svůj rukopis a vytvořili mnoho detailů. Proto je podivuhodné, že byly Haylmannovy plány v Mostě důsledně realizovány a základní projekt byl dodržen. Z velmi známé knihy o děkanském kostele v Mostě od Heide Mannlové – Rakové z roku 1989 se dozvídáme, že děkanský kostel v Mostě je jedním z nejlépe vědecky prozkoumaných památkových objektů. Kostel byl znamenitě zrestaurován a dne 20. června 1993 nově vysvěcen.

Jako stavebního inženýra mě velmi dojala záchrana kostela v roce 1975 a jeho posunutí o 850 metrů. Byl to technicky mistrovský výkon, na který mohou být všichni Češi hrdí. Mezitím jsem v Mostě a v děkanském kostele byl několikrát. Teprve záchranou děkanského kostela si skutečně uvědomujeme vysokou hodnotu a uznání, kterého se Benediktu Riedovi a Jakobu Haylmannovi v Čechách dostává. Nyní již také my v Annabergu – Buchholzi a v Sasku víme mnohem více o Jacobu Haylmannovi, stavebním mistrovi pozdní gotiky a začínající renesance. Vědci moderními postupy vyměřili klenby v Praze, Annabergu a Mišni a částečně dešifrovali jejich konstrukční princip.

A ještě jedno mají oba kostely společné a tato skutečnost je v Německu do velké míry neznámá - kameny pro klenební žebra pocházejí ze stejného známého kamenolomu z Černovic u Chomutova.

V roce 2017 slavíte zde v Mostě 500let položení základního kamene. V roce 2019 oslavíme v Annabergu-Buchholzi 500 let vysvěcení kostela sv. Anny. Dílo Jakoba Haylmanna spojuje obě naše města a Čechy se Saskem.

Jürgen Förster

Jmenuji se Jürgen Förster a povoláním jsem inženýr vodních staveb. Od roku 1994 jsem čestným představeným církve evangelicko-luteránské sboru v Annabergu-Buchholzi, který čítá na pět tisíc členů a působí v něm čtyři faráři.

Naše město bylo založeno roku 1496. Tak vysoko v Krušných horách, 600 - 700 m.n.m., to bylo jen díky velkému nálezu stříbra v roce 1491. Již roku 1530 byl Annaberg s dvanácti tisíci obyvateli druhým největším městem v Sasku, větším než Lipsko či Drážďany. Díky těžbě stříbra bylo město velmi bohaté. V prvních padesáti letech jeho existence vyrazilo stříbrné mince v hodnotě 8 milionů tolarů a dosáhlo další velké zisky díky hornictví.

DER BAUMEISTER JACOB HAYLMANN VON SCHWEINFURT UND DIE VERBINDUNG VON ANNABERG ZUR GRUNDSTEINLEGUNG FÜR DEN WIEDERAUFBAU DER DEKANATSKIRCHE IN MOST VOR 500 JAHREN

Jürgen Förster †

Bereits 3 Jahre nach der planmäßigen Stadtgründung legte man den Grundstein zur St. Annenkirche. Im Jahre 1525 ist man stolz auf eine Bauzeit von nur 26 Jahren. Von 1975-1998 wurde die St. Annenkirche restauriert. Heute erleben wir die Kirche in ihrer ursprünglichen Ausmalung von 1525. In der Kunstgeschichte wird St. Annen als eine Kirche von europäischem Rang eingeschätzt.

Bereits mit 26 Jahre wurde mir, als jungem Bauingenieur, in meinem Ehrenamt als Kirchvorsteher zusammen mit Horst Richter die Bauleitung für die Restaurierung der Kirche übertragen. Oft waren in der Kirche bis zu 30 Bauhandwerker und 10 erfahrene Restauratoren tätig. Als Bauleiter war ich oft auf den Gerüsten in der Kirche und erlebte die Restaurierung hautnah und im Detail.

Wenn man so viele Stunden in der Kirche ist und die Neuentdeckung vieler Details erlebt, fragt man sich: Wer waren die Baumeister, Steinmetze und Maler der St. Annenkirche und wo kamen sie her? So bin ich auch auf das Lebenswerk des mittelalterlichen Baumeisters Jacob Haylmann von Schweinfurt und seine Tätigkeit in der Bauhütte gestoßen.

Im Jahre 1970, also vor Beginn der Restaurierung von St. Annen wusste man relativ wenig über die Baumeister und über die Annaberger Bauhütte,

die Bildhauer und Maler. Natürlich war St. Annen als bedeutende spätgotische obersächsische Hallenkirche in der Kunstgeschichte bekannt und auch der böhmische Einfluß auf die Gewölbearchitektur wurde gewürdigt. Aber keiner konnte sich vorstellen, wie die Kirche zur Erbauungszeit ausgesehen hat. Im Jahre 1970 war das Original noch unter 4 späteren Farbschichten verborgen. Dem Annaberger Heimatforscher Hans Burkhard verdanken wir viel Detailforschung über den Kirchenbau. Im Jahr 2004 hat er das bisher umfassendste Buch über Jacob Haylmann fertiggestellt. Es ist bis heute eher unbekannt geblieben.

1

Als Jacob Haylmann im April 1515 zum 3. Baumeister der St. Annenkirche und zum Werkmeister der Annaberger Bauhütte vom Landesherrn Herzog Georg und vom Annaberger Rat bestellt wurde, war die St. Annenkirche im Rohbau fertiggestellt.

Der erste Baumeister Konrad Pflüger hatte den Grundriss angelegt und einen Plan für das Gewölbe gefertigt. Nach Plügers Tod wurde Peter von Pirna 1508 der zweite Baumeister, er hat die Außenmauern auf die Höhe gebracht, die Fenster und Emporenarchitektur konzipiert und ein kompliziertes Dach aufgesetzt. Er starb im Jahre 1513.

Der Baumeister Jacob Haylmann soll durch den Herrn Wilhelm auf Neuschloss, aus dem alten tschechischen Rittergeschlecht der Wresowitz, dem sächsischen Landesherrn Herzog Georg empfohlen worden sein.

Jacob Haylmann hat sich gegen den Mitbewerber Bastian Binder, dem Landeswerkmeister der Magdeburger Bauhütte durchgesetzt, was später 1518 zum Annaberger Hüttenstreit führte. Im Jahre 1515 kam Jacob Haylmann wahrscheinlich von der Baustelle der St. Barbarakirche in Kuttenberg, Kutna Hora und soll eine Anzahl erfahrener Steinmetze von Kutna Hora nach Annaberg mitgebracht haben.

Jacob Haylmann erarbeitete einen neuen Gewölbeplan für St. Annen. Er entwarf ein Schlingrippengewölbe nach dem Vorbild des Wadislawsaales der Prager Burg, so brachte er die böhmischen Architektureinflüsse nach Annaberg.

Man könnte den Eindruck gewinnen, dass der Bau im Jahre 1515 nur noch fertigzustellen gewesen wäre. Doch tatsächlich haben ältere Pläne für die Wölbung des Kirchenraums vorgelegen. Noch im 17. Jahrhundert war ein solcher Plan erhalten. Durch die Berufung Jacob Haylmanns von Schweinfurt, des Schülers des königlichen Baumeisters Benedikt Ried von Prag, nahm die Vollendung der Annenkirche vom Jahre 1515 eine neuartige Wendung. Der Architekt entwarf für den weiten Hallenraum ein für Obersachsen in dieser Weise ungewohntes Schlingrippengewölbe.

Danach wurde 1517 mit der Einwölbung begonnen. In der Bauzeit Jacob Haylmanns war zunächst noch an den Pfeilern und den Emporen zu arbeiten. Möglicherweise ist die Westempore erst jetzt ausgeführt worden. Die beiden östlichen Emporenbögen der südlichen Langseite und der östlichste

Bogen der nördlichen Langseite gehen sicher auf Jacob von Schweinfurt zurück. Die Bögen waren noch nicht eingezogen, als Anfang des Jahres 1519 Benedikt Ried, Hans Schicketanz und Hans Meltwitz als „Gutachterkommission“ zur Überprüfung zweier Risse in der Mauer über der sogenannten „Alten Sakristei“ anwesend waren.

Bei dieser Sakristei handelt es sich um den Anbau an der Südseite. Dies ist – wie vorhandene Bauakten bezeugen – ein im wesentlichen 1519 ausgeführter Bauteil. Im Zuge seiner Errichtung wölbte man auch den Raum im Erdgeschoss und zog die zwei östlichen Emporen gewölbe mit ein.

In Emporenhöhe liegt über der „Sakristei“ ein „Chor“, der durch eine große Öffnung mit der Halle verbunden ist. Noch im gleichen Jahr wurde das Dach und ein Dachreiter aufgesetzt. Das Gutachten der Kommission steht gewiss mit dieser damals geplanten Baumaßnahme, bei der man wahrscheinlich erst nachträglich die Öffnung der Südwand schaffen musste, in Zusammenhang.

Ein Grund für die Verdopplung der Sakristeien ist gewiss der, dass das berühmte Annaberger Heiltum in einer eigenen Kammer einen würdigen Aufstellungsort finden sollte. Der Chor darüber diente als Singechor, hier war auch eine Orgel aufgestellt. War der gegenüberliegende Chor über der Nordsakristei ebenfalls für Sänger bestimmt, oder hatte etwa Herzog Georg hier auf dieser Empore seinen Platz?

2

Einer besonderen technischen Kühnheit bedurfte es, die im Gegensatz zur Chorphatie ohne Strebepfeiler gelassenen Polygone mit reichen Sternengewölben zu versehen; 1520 sollten sie fertiggestellt worden sein.

1519 wurde am Fest der heiligen Anna der fast fertige Kirchenraum vom Bischof von Meißen, Johann VII. Von Schleinitz, in Anwesenheit Herzog Georgs geweiht. In diesem Jahr plattete man den Raum mit Ziegeln. Im folgenden Jahr ist den überlieferten Bauakten zufolge an der Einwölbung gearbeitet worden. Dabei waren als Meister Barthel von Durlach und Konrad von Buttingen tätig.

Christoph Walther arbeitete an den Gewölbefiguren, und Hans von Cöln bemalte die Gewölbe. Auch für das Jahr 1521 sind noch Wölb- und Malerarbeiten überliefert. Die Arbeit ging ähnlich wie bei anderen Kirchenbauten der Spätgotik so vor sich, dass gleich nach dem partienweisen Setzen der Rippen und dem Einfügen der Ziegelkappen das Putzen, Kalken und Bemalen des Gewölbes folgte. An der Bemalung des Gewölbes hat – wir wissen nicht genau an welchem Teil – auch der Maler Hans Hesse mitgewirkt.

Seit dem Jahre 1519 wurden Brüstungsplatten der Empore aus dem „Chemnitzer Bruch“, es handelt sich um den sogenannten Hilbersdorfer Porphyrt, herbeigeht. In die Bildhauerarbeiten der Reliefs an der Brüstung – 1520 bis 1522 ausgeführt – teilten sich Franz Maidburg, Theophilus Ehrenfried und Jacob Hellwig. Hans von Calbe und Balthasar Müller fassten diese Bilderfelder 1522 bis 1524 in Gold und Farbe. Im Jahre 1521 wurde der Bergknappschaftsaltar aufgestellt „und an diesem Pfingsten das erste Figural gesungen“. Am Mittwoch nach Invokavit des Jahres 1522 setzte Meister

Daucher aus Augsburg den steinernen Hauptaltar. „Zu Ostern war der Münzer- und Schmelzeraltar auch fertig und grüne Maien in die Kirche gesteckt, den es war ein schöner warmer Frühling.“

1523 ließ ein fremder Pfarrer vom Lande die Sakristei ausmalen, und 1524 bis 1525 wurden die Kirchenfenster verglast. Im Jahre 1525 galt die Kirche mit ihrer Ausstattung als vollendet. Ein Emporenrelief zeigt einen Werkmeister – vielleicht Jacob von Schweinfurt – mit dem Spruchband: „1499 ist gelegt das Fundament. 1525 ist das Werk vollendt.“

Die Stadt Annaberg verdankt es Jacob Haylmann, dass die St. Annenkirche in hoher Qualität durch erfahrene Steinmetze, Bildhauer und Maler fertiggestellt wurde und der Innenraum nach einem sehr harmonischem Gesamtkonzept ausgestaltet wurde. Zur Fertigstellung 1525 hat St. Annen die Menschen beeindruckt und war viele Jahre einzigartig, denn die Kirchen in Kutna Hora und Most sind erst Jahrzehnte später fertiggestellt worden. Was wissen wir heute über Jacob Haylmann und wie kam es zur Verbindung mit Most/Brüx? Die Unsicherheiten bei Jacob Haylmann beginnen schon bei seinem Namen.

Jacob von Schweinfurt, so wird er meist in der kunstwissenschaftlichen Literatur und in Urkunden benannt. Sein Familienname Haylmann wurde erst gegen Ende des 19. Jahrhunderts im Annaberger Ratsarchiv festgestellt. Herzog Georg bezeichnete ihn als Jacob aus Franken. In seinem Brief vom 16. Juni 1518 unterzeichnet er mit: Meister Jacob, Steinmetz, Baumeister in St. Annaberg.

Im Bauhüttenstreit von 1518, also in der Proklamation des Annaberger Hüttentages am 27. Juli 1518 wird er genannt als Meister Jacob von weinfurt, Verweser des Kirchenbaus zu St. Annaberg.

3

Wenn es bei seinem Namen verschiedene Schreibweisen gibt, so kennen wir von ihm mit Sicherheit sein Steinmetzzeichen und seine Handschrift aus Annaberger Briefen. Mit dem Werkmeisterrelief in der Emporenbrüstung der St. Annenkirche haben wir sogar eine bildliche Darstellung von Jacob Haylm ann. Von seiner Biographie kennen wir nur Bruchstücke.

Geboren wurde er um 1475 in der fränkischen Reichsstadt Schweinfurt. Gestorben ist er Ende 1523 in Annaberg, wo er auch begraben ist. Er wurde also 48 Jahre alt. Er heiratete 1518 Christina Platzer und hatte mit ihr 4 Kinder. In Annaberg besaß er zuerst das Wohnhaus Kupferstrasse 18 und kaufte am 8. Juni 1523 das Haus Große Kirchgasse 31, dieses Haus hatte einen Wert von 200 Gulden.

Jacob Haylmann hatte einen jüngeren Bruder Peter Haylmann. Er war ebenfalls Steinmetz. Peter wurde 1480 geboren und verstarb 1550 in Kommotau.

Auch Peter Haylmann ist in Böhmen und Sachsen als Palierer, also als Vertreter des Hüttenbaumeisters eine bedeutende Persönlichkeit. Jacob Haylmann war ein großer Baumeister seiner Zeit, er besaß zu Lebzeiten einen

hervorragenden Ruf und wurde auch oft um Rat bei Bauplanungen und Baugutachten gebeten. Die Krönung seines Lebenswerkes war die Fertigstellung der St. Annenkirche in Annaberg.

Jacob Haylmann könnte die 5-jährige Steinmetzausbildung bei seinem Vater in Schweinfurt um 1492 beendet haben. Spekulation ist, dass er wie sein Vater als Hüttengeselle in die Bruderschaft der Straßburger Bauhütte aufgenommen wurde.

Vermutlich ging er kurz nach seiner Lehre zu dem bekannten Baumeister Benedikt Ried nach Prag. Vom Charakter her war Jacob Haylmann ein entschlossener, selbstbewusster und tatkräftiger Mensch, in dem auch ein hohes Maß gesunder Ehrgeiz steckte.

Bei Benedikt Ried arbeitete er als Steinmetz und erhielt die 2-jährige Weiterbildung zum Kunstdiener. „Diese Weiterbildung des Steinmetzgesellen im Rahmen einer Kunstdienerschaft sollte diesen befähigen, höhere Kunstfertigkeiten zu erlernen und anzuwenden. Dazu gehörten beispielsweise das Aufreißen (Bauzeichnen) und die Bildhauerei sowie ganz allgemein das Kennenlernen und Eindringen in die tieferen Kunstgeheimnisse der Bauhütten.“

„Ein Geselle der eine Kunstdienerausbildung absolviert hatte konnte Palierer oder Meister werden. Der Parlierer war der Stellvertreter des Werkmeisters und leitete den Bau während der Abwesenheit des Werkmeisters, der mitunter mehrere Baustellen zur gleichen Zeit betrieb.“

Ein Palierer wurde vom Werkmeister eingestellt und von diesem für das Amt vereidigt. In der Prager Burg könnte Jacob Haylmann am Audienzzimmer des nördlichen Wohntraktes und an den Räumen der böhmischen Kanzlei mitgewirkt haben, eventuell auch an der Reiterstiege. Von 1515 bis zu seinem Tod 1523 war er Werkmeister der Bauhütte der St. Annenkirche in Annaberg. Dort kam es 1518 zum bekannten Annaberger Hüttenstreit und zum Bauhüttentag der Meister aus dem Königreich Böhmen, Schlesien und Meißen im Herzogtum Sachsen. „Eine weitere mögliche, aber urkundlich nicht gesicherte Tätigkeit Jacob Haylmanns könnte bei der Wölbung des Wadislawsaales der Prager Burg vermutet werden. Dafür könnten die Jahre 1494 bis 1502 in Betracht gezogen werden. Dann gibt es für fast zehn Jahre, von 1503-1512, keinerlei Anhaltspunkte. Er könnte an verschiedenen, von Benedikt Ried geleiteten Bauprojekten in Böhmen.

4

Als Palierer gearbeitet haben. Eine Tätigkeit als Palierer oder Werkmeister beim Bau der St. Barbarakirche zu Kuttenberg von 1513 bis 1514 kann vermutet werden, ist aber umstritten“ Wann Jacob Haylmann Werkmeister wurde, ist nicht bekannt. Dass er es bei Benedikt Ried wurde, ist sehr ahrscheinlich.

Von Annaberg aus übernahm Jacob Haylmann die Planung für den Neubau der Dekanatskirche in Most und für den Wappensaal der Albrechtsburg in Meißen. Gutachten erstellte er für die Marienkirche in Zwickau.

Die Planung für Most „Am 04.März 1513 war die alte Stadtkirche von Brůx durch einen erheuerenden Stadtbrand so stark beschädigt worden, dass ein Wiederaufbau nicht mehr möglich war. Die Stadt musste sich zu einem Neubau entschließen. Da der Turm der Kirche den Flammen standgehalten hatte, sollte er in den Neubau einbezogen werden. Spätestens im Frühjahr 1516 wurde mit den notwendigen Vorbereitungen begonnen.“

Die alte Pfarrkirche war eine Basilika aus dem 14. Jahrhundert. „Es spricht für Jacob Haylmanns Ruf, dass ihm die Planung,(dy visirunge), des Neubaus übertragen wurde.“ Jacob Haylmann war oft von Annaberg aus in Most. Belegt sind Baubesprechungen 1517, 1518 und 1519.

Er nahm am 20.08.1517 an der Grundsteinlegung teil. Ebenfalls war als Parlierer für den Kirchenbau Georg von Maulbronn zur Grundsteinlegung anwesend. Georg von Maulbronn war ebenfalls bei Benedikt Ried zum arlierer ausgebildet worden, er war jünger als Jacob Haylmann.

1518 unterzeichnete er die Urkunde des Annaberger Hüttentages mit dem Namen: Meister Jorg (Georg) von Maulbronn zu Brůx. Er arbeitete bis 1531 in Brůx. Erst am 9. April 1518 übergab Jacob Haylmann die Visierung, also die Planung in Most und erhielt dafür 8 Schock, das sind 480 Groschen.

Das waren umgerechnet 22 Gulden und 18 Groschen. Die Planung hat er vermutlich auf seinem großen Reißboden in Annaberg ausgeführt. Jacob Haylmann verstand es sehr geschickt, das Gewölbe des Wadislawschen Saales von Benedikt Ried auf den wesentlich neuen, aus Sachsen übernommenen Grundriss zu applizieren.

Im Interieur verband Jacob Haylmann die gebogenen Gewölbe Rieds mit den sächsisch eingetieften Säulen und erhielt dadurch den Eindruck ihrer wirbelnden Bewegung. Erstaunlich ist, dass in der langen Bauzeit - das Gewölbe wurde erst 1549 fertig- die Planung von Jacob Haylmann konsequent umgesetzt wurde und das grundlegende Projekt eingehalten wurde.

Natürlich haben in der langen Bauzeit – die Kirche wurde erst 1594 eingeweiht - die wechselnden Meister und Palierer und die Vielzahl von Steinmetzen(232 in der Zahl) ihre Handschrift hinterlassen und viele Details bestimmt.

Aus dem uns allen bekannten Buch zur Dekanatskirche von Heide Mannlova-Rakova aus dem Jahr 1989 entnehme ich, das die Dekanatskirche in Most eines der am Besten wissenschaftlich untersuchten Denkmalobjekte ist. Die Kirche wurde vorbildlich restauriert und am 20.Juni 1993 als Gotteshaus neu geweiht.

Mich hat als Bauingenieur1975 die Rettung der Kirche und ihre Verschiebung um 850 m sehr beeindruckt. Das war eine technische Meisterleistung, auf die alle Tschechen stolz sein können. Inzwischen war ich einige male in Most und der Dekanatskirche zu Gast.

Durch die Rettung der Dekanatskirche ist uns der hohe Wert und das Ansehen, das Benedikt Ried und Jacob Haylmann in Tschechien genießen, erst richtig bewußt geworden.

5

Inzwischen wissen wir auch in Annaberg-Buchholz und in Sachsen viel mehr über Jacob Haylmann, als einen Baumeister der Spätgotik und der beginnenden Renaissance. Wissenschaftler haben die Gewölbe in Prag, Annaberg und Meißen modern vermessen und das Konstruktionsprinzip teilweise entschlüsselt.

Eine Gemeinsamkeit haben beide Kirchen. Diese ist in Deutschland weitgehend unbekannt geblieben. Die Werksteine für die Gewölberippen kommen aus demselben bekannten Steinbruch aus Cernovice bei Chomutov.

2017 feiern Sie hier in Most 500 Jahre Grundsteinlegung. 2019 feiern wir in Annaberg-Buchholz 500 Jahre Weihe der St. Annenkirche.

Das Werk von Jacob Haylmann verbindet unsere beiden Städte und Böhmen mit Sachsen. Danke für Ihre Aufmerksamkeit und Danke für die Übersetzung in die tschechische Sprache.

Jörgen Förster

Mein Name ist Jürgen Förster, ich bin von Beruf Wasserbauingenieur. Seit 1994 war ich im Ehrenamt 40 Jahre lang Kirchvorsteher in unserer großen Evangelisch-Lutherischen Kirchgemeinde in Annaberg-Buchholz. Diese hat 5000 Mitglieder und in ihr sind 4 Pfarrer tätig. Die Hauptkirche in unserer Stadt ist die spätgotische St. Annenkirche. Ohne den großen Silberfund von 1491 hätte man nie so hoch im Erzgebirge bei 600-700 m Höhenlage eine so große Stadt errichtet. Annaberg war im Jahre 1530 mit 12.00 Einwohnern die zweitgrößte Stadt in Sachsen und größer als Leipzig oder Dresden. Die Stadt war durch den Silberbergbau sehr reich. In den ersten 50 Jahren hat man Silbermünzen im Wert von 8 Mio. Talern geprägt und große Gewinne durch den Bergbau erzielt.

JAK VZNIKALA POŠTOVNÍ ZNÁMKA K 500. JUBILEU MOSTECKÉHO KOSTELA?

Petr Fišer

V sobotu 24. června 2017 byla v Mostě slavnostně představena poštovní známka s motivem místního kostela Nanebevzetí Panny Marie. Je to od roku 2013 už potřetí, kdy se v emisi českých poštovních známek objevuje motiv z Mostecka. V květnu 2013 vydala Česká pošta známku s flájskou přehradou, která zásobuje Mostecko a Teplicko pitnou vodou, a to v souvislosti s 50. výročím dokončení vodního díla. O dva roky později se pak motivem další příležitostné poštovní známky stalo 130. výročí zprovoznění trati Most – Moldava známé jako „moldavská dráha“. O vydání těchto oficiálních českých cenin, reprezentujících Krušné hory napříč Českou republikou i v zahraničí, se zasadil Českojiretínský spolek – spolek pro oživení Krušnohoří.

Tři po sobě jdoucí úspěchy se zařazením tématu do emisního plánu České pošty nepřináší radost pouze místním filatelistům a patriotům. Poštovní známka je dílo užitého umění, se kterým téměř každodenně přicházejí do styku lidé po celém světě. Navíc, české známky si tradičně zachovávají vysokou uměleckou úroveň. Důkazem toho jsou i známky reprezentující Mostecko. Motiv, který je zobrazen na poštovní známce, je důstojně propagován ve všech koutech světa, kam jsou doručovány poštovní zásilky.

Každá známka České pošty je v den jejího vydání oficiálně představena na hlavní poště Praha 1, v Jindřišské ulici. Znamky navržené Českojiretínským spolkem byly následně vždy důstojně představeny i „doma“. A pokaždé to bylo za velkého zájmu veřejnosti.

Dne 15. března 2016 bylo potvrzeno, že Ministerstvo průmyslu a obchodu schválilo návrh na zařazení tématu „500 let kostela v Mostě“ do emisního plánu České pošty na rok 2017. Rozjet se tak mohla, stejně jako v předchozích dvou případech, jednání o spolupráci s partnery, kteří by mohli spolupracovat na důstojném představení známky v regionu.

Ještě v březnu 2016 obdržel Českojiretínský spolek pro své aktivity kolem 500. výročí zahájení stavby mosteckého chrámu záštitu hejtmana Ústeckého kraje Oldřicha Bubeníčka. První kroky iniciátorů oslav vedly ke správcům kostela v Mostě a v Annabergu-Buchholzi. Ve stejné době začala spolupracovat i muzea v obou městech, což podpořilo širokou spolupráci na přípravě oslav jubilea. Ty nakonec zastřešil mostecký magistrát a podpořil Ústecký kraj.

Na přípravě podoby známky se podílel Českojiřetínský spolek, jako navrhovatel motivu, a samozřejmě i správa kostela Nanebevzetí Panny Marie, jmenovitě paní Ludmila Klimplová z Národního památkového ústavu. Ještě před započetím práce na návrhu samotném navštívil autor známky, akademický malíř Jan Kavan, mostecký kostel. Přímou na místě tak čerpal inspiraci pro svou tvorbu. Další práce na návrhu pak již probíhaly v jeho ateliéru v Praze-Troji. Zde se odehrálo i několik velice příjemných pracovních setkání všech zúčastněných stran.

Výtvarný návrh Jana Kavana nakonec zpracoval další z vynikajících tvůrců poštovních známek, rytec Miloš Ondráček. Biografie obou tvůrců a další zajímavosti k poštovní připomínce 500. výročí mosteckého chrámu přinesly Krušnohorské noviny (obnovené tradiční periodikum krušnohorských spolků) ve svém vydání z 15. května 2017. Městskou slavnost, která byla v sobotu 24. června 2017 spojena s představením poštovní známky, zpestřila vlaková pošta. České dráhy v den oslav doručily zásilky z Prahy do Mostu rychlíkem R608 Bílina (ten dorazil do Bíliny v symbolický čas 15:17 hod., který je numericky shodný s letopočtem položení základního kamene mosteckého chrámu). Kromě bohatého programu pro děti i dospělé, byla také, díky delegaci z města Annaberg-Bucholz, představena

Obr. 1: Autora výtvarného návrhu poštovní známky k 500. výročí mosteckého kostela Jana Kavana doprovázela jeho choť, výtvarnice Stanislava Kavanová (vpředu vlevo). Vzácnou návštěvu uvítala kastelánka mosteckého kostela Ludmila Klimplová (vpravo). K diskusi nad náměty pro výtvarný návrh je za Českojiřetínský spolek v Mostě doprovázel také Jan Setvák (vlevo). Foto: Ibra Ibrahimovič

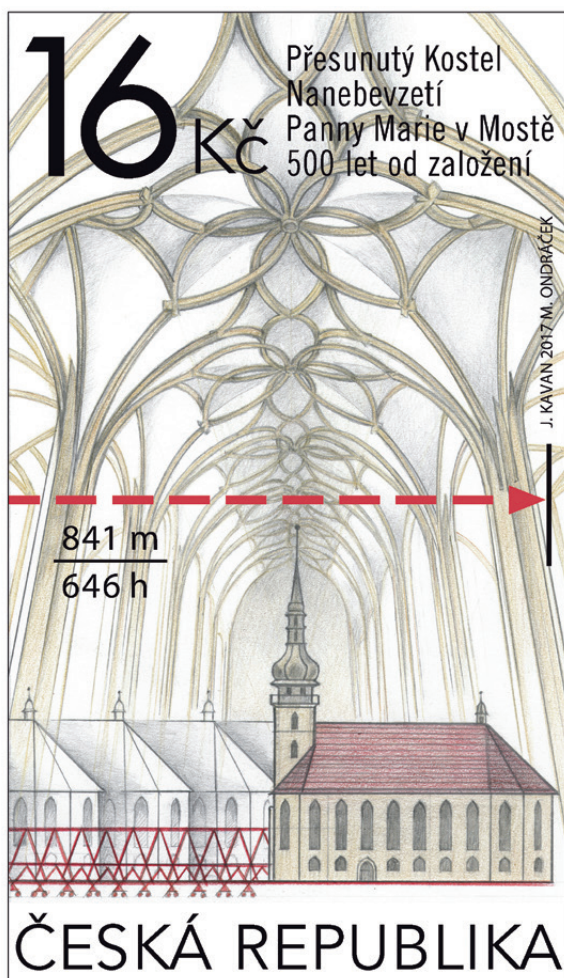
Abb. 1: Den Autoren des Bildhauerentwurfes der Briefmarke zum 500. Jahrestag der Kirche in Most begleitete seine Gattin, bildende Künstlerin Stanislava Kavanová (vorn links). Den seltenen Besuch begrüßte die Kastellanin der Kirche in Most, Ludmila Klimplová (rechts). Zu den Diskussionen über die Themen für die Entwürfe der bildenden Kunst begleitete sie auch Jan Setvák (links) für den Verein Český Jiřetín in Most. Foto: Ibra Ibrahimovič

Obr. 2: Zástupci Českojiřetínského spolku na jedné z pracovních schůzek v ateliéru akademického malíře Jana Kavana v Praze-Troji (Ing. Petr Fišer, akad. malíř Jan Kavan, Lenka Pavlíková a Mgr. Vlasta Mládková). Foto: Jan Setvák

Abb. 2: Die Vertreter des Vereines Český Jiřetín auf einem der Arbeitstreffen im Atelier des akademischen Malers Jan Kavan in Prag-Troja (Ing. Petr Fišer, akad. Maler Jan Kavan, Lenka Pavlíková, Mgr. Vlasta Mládková). Foto: Jan Setvák

osobnost stavitele chrámů v Mostě a Annabergu - Jakuba Haylmanna, známého také jako Jakob ze Schweinfurtu. Delegaci z Annabergu tvořili vedoucí annaberských muzeí Wolfgang Blaschke a Anja Schnering z farní obce Annaberg-Buchholz. Oběma patří i velký dík za spolupráci při přípravách akce. Dále pak přijela Manuela Rachuy a v neposlední řadě bývalý zemský rada Jürgen Förster s manželkou Marií. Pan Förster se v den oslavy ujal i slavnostní přednášky o osobnosti stavitele.

Obr. 3: Poštovní známka k 500. jubileu mosteckého kostela
Abb. 3: Die Briefmarke zum 500. Jubiläum der Kirche in Most

Poštovní připomínka kostela v Mostě by mohla mít i své pokračování. Zástupci města Annaberg-Buchholz, na podnět českých organizátorů, zaslali do Berlína rovněž návrh na vydání poštovní známky - 500 let od vysvěcení kostela sv. Anny v Annabergu. V době uzavření tohoto sborníku není ještě o tomto návrhu rozhodnuto. Kdyby však rozhodnutí německé komise bylo pozitivní, dočkal by se tím stavitel kostelů v Mostě a Annabergu - Jakub Haylmann - po 500 letech zcela mimořádného uznání.

Obr. 3: Akademický malíř Jan Kavan. Foto: Lenka Pavlíková.

Abb. 3: Akademische Maler Jan Kavan. Foto: Lenka Pavlíková.

Obr. 4: Rytec Miloš Ondráček. Foto: Miroslav Mertl.

Abb. 4: Der Graveur Miloš Ondráček. Foto: Miroslav Mertl.

WIE ENTSTAND DIE BRIEFMARKE ZUM 500. JUBILÄUM DER KIRCHE IN MOST?

Petr Fišer

Am Samstag, den 24. Juni 2017, wurde in Most (Brüx) die Briefmarke mit dem Motiv der Kirche Maria Himmelfahrt vorgestellt. Es ist seit dem Jahre 2013 schon das dritte Mal, dass in der Emission der tschechischen Briefmarken ein Motiv der Moster Gegend erscheint.

Im Mai 2013 gab die tschechische Post eine Marke mit der Talsperre Fláje (Fleyh) heraus, welche die Gegenden von Most und Teplice mit Trinkwasser versorgt. Diese Herausgabe stand im Zusammenhang mit dem 50. Jahrestag der Fertigstellung dieses Wasserwerkes. Zwei Jahre später wurde dann anlässlich des 130. Jahrestag der Inbetriebnahme der Strecke Most – Moldava, eine weitere Anlassmarke herausgegeben, deren Motiv als „Moldauer Bahn“ bekannt geworden ist. Für die Herausgabe dieser offiziellen tschechischen Postwertzeichen, die das Erzgebirge quer durch die Tschechische Republik und im Ausland repräsentieren, setzte sich der Verein aus Český Jiřetín ein – ein Verein für die Belebung des Erzgebirges.

Drei nacheinander gehende Erfolge mit der Eingliederung des Themas in den Emissionsplan der tschechischen Post bringen nicht nur den örtlichen Philatelisten und Patrioten Freude. Die Marke ist ein Werk der angewandten Kunst, mit der die Menschen auf der ganzen Welt fast täglich in Kontakt kommen. Umsomehr, die tschechischen Marken erhalten traditionell ihr hohes künstlerisches Niveau. Ein Beweis dafür sind auch Marken, die Most repräsentieren. Das Motiv, welches auf der Briefmarke abgebildet ist, wird in allen Ecken der Welt, wohin die Postsendungen zugestellt werden, würdevoll propagiert. Jede Marke der Tschechischen Post wird am Tag ihrer Emission offiziell in der Hauptpost in Prag 1, Jindřišská ulice vorgestellt. Die vom Verein in Český Jiřetín entworfenen Marken wurden immer darauffolgend auch „zu Hause“ unter großem Interesse der Öffentlichkeit würdig vorgestellt.

Am 15. März 2016 wurde bestätigt, dass das Ministerium für Industrie und Handel den Entwurf zur Eingliederung des Themas „500 Jahre der Kirche in Most“ in den Emissionsplan der Tschechischen Post für das Jahr 2017 genehmigte. So konnten, genau wie in den vorhergehenden zwei Fällen, die Verhandlungen über die Zusammenarbeit mit den Partnern starten, welche an der würdevollen Vorstellung der Marke in der Region zusammenarbeiten könnten.

Noch im März 2016 erhielt der Verein in Český Jiřetín für seine Aktivitäten um den 500. Jahrestag seit Baubeginn des Domes in Most die Schirmherrschaft des Hauptmanns des Aussiger Kreises Oldřich Bubeníček. Die ersten Schritte der Initiatoren der Feierlichkeiten führten zu den Verwaltern der Kirche in Most und dem benachbarten Annaberg-Buchholz in Sachsen. Zur am Entwurf selbst besuchte der Autor der Marke, der akademische Maler Jan Kavan die Kirche in Most. Direkt vor Ort schöpfte er somit Inspirationen für sein Schaffen. Weitere Arbeiten am Entwurf verliefen dann schon in seinem Atelier in Prag- Troja. Hier spielten sich auch einige sehr angenehme Arbeitstreffen aller beteiligten Parteien ab. Den Entwurf der bildenden Kunst von Jan Kavan bearbeitete am Ende ein weiterer der hervorragenden Schöpfer von Postmarken, der Graveur Miloš Ondráček. Die Biographie beider Schöpfer und weiteres Interessantes zur postalischen Erinnerung an den 500. Jahrestag des Domes in Most brachte die Erzgebirgszeitung (erneuertes traditionelles Periodikum der Erzgebirgischen Vereine) in Ihrer Ausgabe vom 15. Mai 2017. Die städtische Feier, zur Vorstellung der Briefmarke fand, am Samstag, den 24. Juni 2017, wurde durch die Bahnpost bereichert. Die Tschechische Bahn

Die städtische Feier, zur Vorstellung der Briefmarke fand, am Samstag, den 24. Juni 2017, wurde durch die Bahnpost bereichert. Die Tschechische Bahn (České dráhy) stellte am Tag der Feierlichkeiten Sendungen aus Prag nach Most mit dem Schnellzug R608 Bilina zu. Dieser Zug kam zur symbolischen Zeit 15:17 Uhr an, welche mit der Jahreszahl der Grundsteinlegung des Domes in Most numerisch identisch ist). Außer eines reichhaltigen Programmes für Kinder und Erwachsene wurde auch dank der Delegation aus Annaberg – Buchholz die Persönlichkeit des Dombaumeisters in Most und Annaberg, Jakob Haylmann vorgestellt, der auch als Jakob von Schweinfurt bekannt ist. Die Delegation aus Annaberg bildeten der Leiter der Museen, Wolfgang Blaschke, und Anja Schnering von der Pfarrgemeinde Annaberg – Buchholz. Beiden gebührt ein grosser Dank für die Zusammenarbeit bei den Vorbereitungen der Aktion. Weiter waren Manuela Rachuy und nicht zuletzt der ehemalige Landrat Jürgen Förster mit Gattin Maria anwesend. Herr Förster nahm sich am Tag der Feier auch des feierlichen Vortrages über die Persönlichkeit des Baumeisters an.

Die postalische Erinnerung an die Kirche in Most könnte ihre Fortsetzung haben. Die Vertreter der Stadt Annaberg – Buchholz sandten auf Anregung der tschechischen Organisatoren ihrerseits einen Entwurf zur Herausgabe einer Briefmarke nach Berlin – 500 Jahre seit der Weihung der St. Annenkirche in Annaberg. Zur Zeit der Schließung dieses Sammelbuches wurde noch nicht über diesen Entwurf entschieden. Wenn jedoch die Entscheidung der deutschen Komissionsion positiv sein sollte, erreicht damit der Baumeister der Kirchen in Most und Annaberg – Jakob Haylmann- nach 500 Jahren eine herausragend außerordentliche Anerkennung, gleichen Zeit begannen auch die Museen beider Städte zusammenzuarbeiten, was die breite Zusammenarbeit an der Vorbereitung der Feier des Jubiläums unterstützte. Als Schirmherr fungierte am Ende das Moster Magistrat und Unterstützung erfolgte auch durch den Aussiger Kreis.

An der Vorbereitung der Gestalt der Marke beteiligte sich der Verein in Český Jiřetín als Antragsteller des Motivs und selbstverständlich auch die Verwaltung der Kirche Maria Himmelfahrt, namentlich Frau Ludmila Klimplová von der Nationalen Denkmalanstalt. Noch vor Arbeitsbeginn

SNÍMKY Z PRŮBĚHU PROJEKTU - PROJEKTAUFNAHMEN

Obr. 1: Slavnostní zahájení konference v Oblastním muzeu v Mostě (12.10. 2017) za přítomnosti hejtmana Ústeckého kraje Oldřicha Bubeníčka. Foto: Jan Setvák

Abb. 1: Die Festeröffnung der Tagung in Regionalmuseum in Most (12.10. 2017) mit der Teilnahme des Landeshauptmanns (Region Ústi) Oldřich Bubeníček. Foto: Jan Setvák

Obr. 2: Účastníci konference (12.10. 2017). Foto: Jan Setvák

Abb. 2: Die Teilnehmer der Tagung (12.10. 2017). Foto: Jan Setvák

Obr. 3: Koncert barokní hudby v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Mostě (12.10. 2017). Foto: Jan Setvák

Abb. 3: Barock Musik Konzert in Dekanatskirche Mariä Himmelfahrt in Most (12.10. 2017). Foto: Jan Setvák

Obr. 4: Účastníci odborné exkurze v rámci Projektu - hrad Hněvín v Mostě (18. - 19.5. 2017). Foto: Jan Setvák

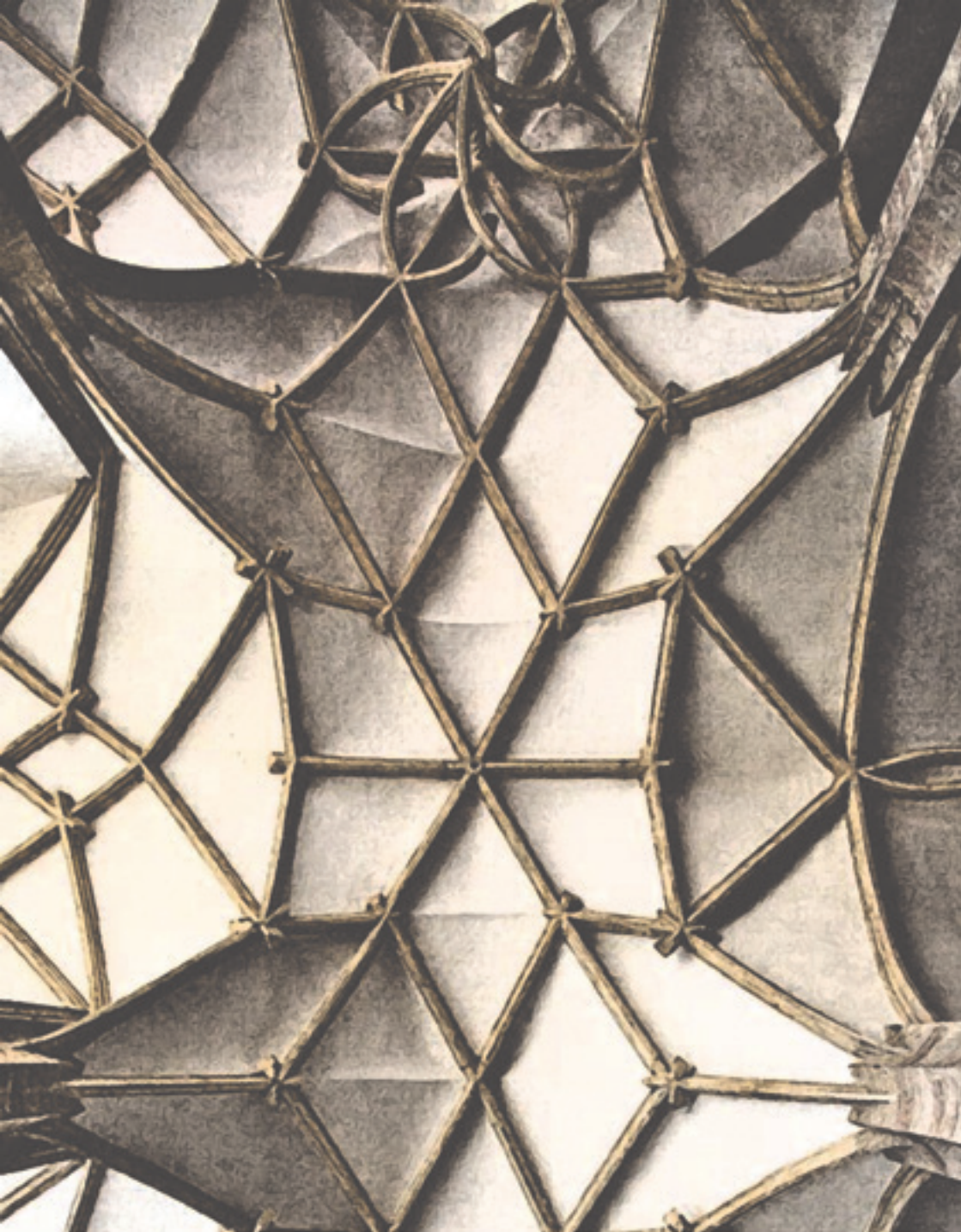
Abb. 4: Die Teilnehmer der Fachexkursion in Rahmen des Projekts - auf der Burg Hněvín /Landeswarte in Most (18. - 19.5. 2017). Foto: Jan Setvák

Obr. 5: Účastníci odborné exkurze v rámci Projektu - před kostelem sv. Anny v Annabergu - Buchholzi (8. - 9.6. 2017). Foto: Jan Setvák

Obr. 5: Die Teilnehmer der Fachexkursion in Rahmen des Projekts - vor den St. Annenkirche in Annaberg - Buchholz (8. - 9.6. 2017). Foto: Jan Setvák

500 LET DĚKANSKÉHO KOSTELA V MOSTĚ
500 JAHRE DER DEKANKIRCHE ZU BRÜX
ISBN: ISBN 978-80-906560-2-4

KOSTEL
NANEVĚZETI
PANNY MARIE
V MOSTĚ

